

NÉPTÁNCPEDAGÓGUSOK KISKÖNYVTÁRA

Pesovár Ferenc

A MAGYAR NÉP TÁNCÉLETE

TÁNCTANULÁS, TÁNCALKALMAK, TÁNCRENDEZÉS

NÉPMŰVELÉSI PROPAGANDA IRODA

TARTALOM

BEVEZETÉS	4
I. A TÁNC HAGYOMÁNYOZÓDÁSA	7
1. A TÁNC TANULÁS	7
Megfigyelés	7
Gyakorlás	8
Táncos egyéniségek.....	9
A „táncba járás”	11
2. A GYERMEKKOR TÁNCÉLETE	12
Táncos játékok.....	12
Körtáncok	15
Táncalkalmak	16
Gyermeklagzi	17
3. TÁNCISKOLA	17
A táncmesterség története.....	17
A tánc tanító mesterek.....	19
A tánciskolák hatása	21
II. A TÁNC ÁLTALÁNOS ALKALMAI	22
1. A TÁNC MULATSÁG	22
A „játészó”	23
A „bandázás”	25
Játszóház-tánc ház	29
Kocsmái tánc mulatság.....	30
Az alkalmi tánc mulatságok táji változatai	31
2. A MEGRENDEZETT TÁNCALKALMAK, BÁLOK.....	33
Kialakulása.....	33
A bál típusai vidékek, korosztályok és társadalmi rétegek szerint	34
III. A TÁNC RENDEZÉSE.....	39
1. A TÁNCALKALOM SZERVEZÉSE	39
Rendező bizottság	39
Tánc hely	40
Hírverés	41
2. A ZENÉSZEK, FIZETÉS.....	42

Muzsikafogadás	42
Belépődíj.....	44
3. TÁNCILLEM	45
Megjelenés, viselet	45
Táncsarkantyú.....	46
Táncrakérés-leköszönés	47
Kitáncoltatás-kimuzsikás.....	48
Magatartás a mulatságban	48
4. TÁNCSZÓK	50
5. TÁNCREND	53
Dunántúl.....	53
Felvidék	54
Alföld	54
Erdély	57
A táncciklus időtartama.....	61
A hajnali nóta	62
A tánc befejezése.....	64
IRODALOM	65
NÉVMUTATÓ	70
TÁRGYMUTATÓ	70
FÖLDRAJZI MUTATÓ*	76
A GYŰJTŐK NÉVJELEI	78
DALLAMPÉLDÁK.....	78

BEVEZETÉS

A tánc fontos szerepet töltött be a falusi ember életében. Át- meg átszötte ünnepeit, de munkás hétköznapjait is gyakran színesebbé tette. A falusi fiatalság egyik legkedveltebb szórakozása volt a múltban, a táncalkalmak jelentették egyúttal a fiatalok ismerkedési lehetőségeit és az emberekkel való érintkezés társas formáit is.

Nemcsak a legény- és leánykorban, hanem később is elmaradhatatlan volt a táncismeret. Hatott a természetes mozgáshajlam és a társas kapcsolatok megteremtésének igénye, emellett számos közösségi esemény, ünnep, mely meg is követelte, hogy részesei táncolni tudjanak. A táncban fiatalon bevált jó kedélyű legények, leányok később is megtartották ezt a szokásukat. Bizonyos alkalmakon – elsősorban a családi ünnepeken (pl. lakodalom) – a táncok rendjét, hangulatát az idősebbek irányították, legalábbis befolyásolták. Az ilyen összejövetelek ugyanis nemcsak a fiatalokat hozták együvé, itt mulatták ki magukat a házasemberek is.

Nagyon fontos volt tehát a faluban, hogy mindenki tudjon táncolni, s arra törekedtek, hogy az élő és éppen divatos táncokat időben megtanulják.

A szülők is erre serkentették gyermekeiket, szégyen volt, ha valaki nem tudott táncolni. Az ilyeneket megszólták, sőt, gyakran nevetségessé tették. Az eladó lányok között kapósabb volt az ügyes mozgású. A leányok azokat a legényeket kedvelték, akik szépen táncoltak és jó beszédűek voltak. A táncokkal együtt tanult meg a fiatalság viselkedni, részese lett a falu közösségi életének.

Az egyes vidékek mulatságaiban szereplő általánosan ismert *páros táncok* elsajátítása kötelező volt. Itt nemcsak a XIX. század folyamán előtérbe kerülő, különböző néven jelölt csárdásfajtákra utalunk, hanem ezekkel párhuzamosan az egyes vidékeken még élő régebbiekre is (pl. az ugrósokra, régi lassú táncokra, erdélyi forgatósokra stb.). A páros tánc volt a közösségi szórakozások lelke. Rendje és divatja a múlt században lassúbb ütemben alakult és változott. A rohamosabb átalakulás pedig a századforduló óta indult meg.

Az egyes táncciklusok rendszerint *férfitáncokkal* kezdődtek, a legények igyekeztek is megtanulni őket. A szép, ügyes mozgás ezek előadásában még jobban kiteljesedett, amit a falu közössége értékelt is. Egy-egy faluban a szokásos férfitáncokat (verbunk, ugrós-legényes változatok, különböző ügyességi változatokban stb.) kiemelkedő formában csak néhány legény tudta járni. Az ilyenek természetesen hatottak a falu táncéletére, irányították az ízlést és az átlagos mozdulatkészséget is. Meg kell jegyeznünk, hogy bár szórványosan, de még a közelmúltban is voltak ún. *táncos falvak*, ahol a férfitáncokat többen járták és gazdag változatait ismerték (pl. Szék, Nagyecsed, Mikófalva, Simonfa, Rábatamási stb.).

A századforduló óta a férfitáncok jelentőségét a hagyomány felbomlása csökkentette. Az átalakulást, mint a népművészet többi ágában, itt is folyamatossá tették a különböző gazdasági és társadalmi erők változásai. A XIX. század második felében egy-két központi területen fekvő mezőváros kivételével a férfitáncok táji változatai még virágoztak, a XX. században már változik a szerepük vidékenként vagy falvanként. Korábban ugyanis a

táncrend részét alkották, *mutatásra* szolgáltak, és *bemutató-virtuskodó* rendeltetésük egyaránt jelentős volt. Történeti forrásaink már évszázadokkal korábban is hangsúlyozzák a férfitáncok fontos szerepét, szinte elsőbbségét a páros táncokkal szemben.

Az első világháborúig és bizonyos vidékeken később is a férfitánc még része volt a tánc rendjének, de mindinkább alkalmi bemutató jelleggel. így pl. a palóc vidék egyes részein (vasvári verbunk), Dél-Dunántúlon (ugrós), Északkelet-Magyarországon (sarkantyús verbunk, magyar verbunk), Rábaközben (verbunk, karéj, dus), különösen pedig Erdélyben (verbunk, legényes változatok) járták. Változatait az ország központi területén már csak elszórtan lehetett megfigyelni, elsősorban a bemutató jellegük érvényesült. Egy-két szórvány kivételtől eltekintve legtovább a keleti táncdialektus területén (Erdély) virágzott, bár itt sem őrizte meg egyenletesen az említett hármas szerepét, tehát a *tánckezdő*, *mulató* és *bemutató* funkcióját.

A táncélet változása során először a férfitáncok tűntek el a hagyományos rendből. Ezeket már csak a közösség egy-egy kiemelkedő táncos egyénisége mutatta be alkalmilag. Ugyanez a változás figyelhető meg bizonyos időeltolódással a régibb páros táncokkal kapcsolatosan is. Fokozatosan kiszorultak a táncrendből, vagy az újabb táncok között már szintelenül, leegyszerűsödve élnek tovább. A hagyományos páros tánc is különlegességgé válik a táncrend felbomlása után az újabb divattáncok között.

A szórakozásra szolgáló, mulató és virtuskodó táncok mellett a parasztság számon tartott szokásokhoz kapcsolódó, rituális jellegű táncokat is. Ilyenek voltak a lakodalmi és a dramatikus szokások táncai. Említsük meg ezek közül pl. a menyasszonykísérő gyertyás táncot, az osztótáncot, a menettáncot, a menyasszonytáncot, hívatlanok maskurás táncát (pl. a kunszentmiklósi törökös), a fallikus táncokat (pl. mozsártánc, söprűtánc), tréfás dramatikus, játékos táncokat (pl. tréfás verbuválás), hajnal tűztáncot stb. A lakodalom tisztségviselőinek, a násznagyoknak, vőfélyeknek, nyoszolyólányoknak jól kellett ismerniök ezeket. Mind a betöltött szerepről, mind a táncolási módról véleményt formált a lakodalom népe. A szertartásszerű mozzanatok és táncok sikere érdekében gyakran hivatásos vőfélyek működtek közre. Mozgékonyak, talpraesettnek, szórakoztatónak kellett lenniök, és a tánchoz is kiválóan kellett érteniük. Az egyéb dramatikus játékokhoz, mint pl. a pünkösdlés, betlehemezés, vagy farsangolás is szükség volt bizonyos gesztusok, táncos mozgások, pantomimikus mozdulatok ismeretére. Erre szintén fel kellett készülni.

A falu igyekezett megismerni a *divattáncokkal* és *polgári társastáncokkal* is. Ezek a városokból, különböző társadalmi osztályoktól vagy más népektől jutottak el hozzájuk. Szerepük jó ideig csak esetleges, gyakran rövid életűek voltak, de alkalmilag előfordultak. Egy részük a hagyományos táncrendbe is beépült. Elterjesztésükben különösen nagy szerepe volt az iparos-mesterembereknek, akik sok vidéket bejártak. Terjesztette a módit a katonáskodás, a hazatérő cselédlányok, a hivatásos táncmesterek, sőt, a falusi értelmiségi is.

Megemlítjük még a polkaféléket, vagy az Erdélyben gyakori hétlépést, amely elnevezését nyilvánvalóan a német Siebenschritt-ből kapta. A gólya nevű táncot Székelyföldön az Amerikából hazatérő kivándoroltak terjesztették el. Feltétlenül hatással volt Nyugat-Dunántúl táncéletére

Ausztria szomszédsága, e vidék tánc kultúráját a céhes szokások és különböző nyugati divattáncok közvetítésével színesítette. A német telepítések pedig szintén hatottak, közvetítették a nyugat-európai táncrendtartást és a polgári társastáncokat.

Különösen jól megfigyelhető az *átvétel etnikus hatása* a kisebb-nagyobb magyar népszigeteknél. A bukovinai székelyek tánc kincse pl. többféle nép hatását tükrözi (német, román, orosz, hucul). A gazdag tánc kultúrájú és táncéletű gyimesi csángóknál is sokoldalú hatást tapasztalhatunk. Az egyes táncfajták elnevezése is különböző etnikumokra utal. Ilyenek pl.: korobjászka, sánta németes, tálján porka, békási ruszka stb. Erdélyben a magyarok, románok és szászok által vegyesen lakott területeken egymás táncainak átvétele természetes volt.

A századforduló nemzedéke már több vidéken kedvelte a polgári társastáncokat. Ezek egyes fajtái (pl. a polka) egyenrangúként szerepeltek az etnikus táncok mellett. Különösen az első világháború után váltak általánossá, megjelentek a falusi mulatságokon is. Országsszerte megjelentek a tánciskolák is. Az új táncok fokozatosan kiszorították a már divatját múlt régít. A hagyományos a városokban mind sűrűbben megjelenő új módi jut el falura, a régi táncok fokozatosan eltűnnek vagy csak elszürkült formában élnek tovább.

A táncalkalmak egy része a tánc kedvéért jött létre és, mint már említettük, a társadalmi érintkezés egyik formáját jelentette. A tánc helyre a falu egész lakossága összejöhetett, fiatalok, házások, idősebbek egyaránt. Ha nem is táncolt mindenki, de gyönyörködött a látványban. Megfigyelhették a fiatalok viselkedését, tánc tudását, táncbeli magatartását. Az ilyen összejöveteleken a társas szórakozás volt a fő cél, és a *tánc elsődleges* szerepet töltött be. A szórakozásra szolgáló táncalkalmak egyik legrégebbi formája a vasárnap délutáni *játszó*, amelyen eredetileg nagy szerepe volt a különböző játékoknak is (pl. énekes-labdajátékok). Ez a valamikor összetettebb szórakozási forma idővel csak táncalkalommal alakult át. A románok *joc* szava is lényegében játékot jelent, de általában a tánc, az egyszerű délutáni táncalkalmak, a tánc hely jelölésére használják.

A *rituális tánc emlékeket* a családi ünnepek és a jeles napok szokásainak formái őrizték meg. Ezek régi tartalmi jelentését az utóbbi időkben a résztvevők már különböző módon értelmezték. A lakodalomban a tánc csak része az eseményeknek. A sokféle szokáselem, mágikus cselekmény, játék, ének, zene, tánc stb. mindig összetett módon jelentkezett. Ilyen alkalmakon él a hagyományos tánc is a legszívesebben.

A különböző *társas munkákhoz* (pl. fonó, kaláka) kapcsolódó táncalkalmakon az összekötő erő elsősorban az elvégzendő feladat. A társas kapcsolatok megteremtésének lehetősége és az *összetett szórakozás* (ének, zene, tánc, találós kérdések stb.) is vonzást gyakorolt az ilyen összejövetelek létrejöttéhez.

A parasztság táncéletével kapcsolatos vizsgálataink során a történeti emlékek, források segítségével rendszereztük, vázoltuk a néphagyomány emlékeit. Az általános érvényű mozzanatok mellett az eltérő sajátosságokra is kitértünk, s néhány jellegzetes példával a táji változatokra is utaltunk. Az egyidejűleg élő táncéletbeli sajátosságok különböző fejlettségi fokon jelentkeztek. Ez mindig összefüggött a különböző népcsoportok földrajzi,

történeti, gazdasági és társadalmi körülményeivel. Másként alakultak a táncos szórakozások a faluban, melynek népe a XIX. század közepéig jobbágy volt, másként egy mezővárosban, a tanyavilágban, az uradalmi cselédeknel, a havasi állattartó közösségben, a pásztoroknál stb. összefoglalásunkban a paraszti táncélet virágkorát vesszük elsősorban figyelembe, amely a múlt század második felétől kb. az első világháborúig tartott. E korszak bizonyos elemei, átalakulóban lévő formái, a vidékenként eltérő hagyományörzés erősségétől függően még megtalálhatók, ma is megfigyelhetők.

A következőkben a tánc hagyományozódásának folyamatát és körülményeit, a tánc általános alkalmait, spontán és szervezett formáit, lebonyolításuk módját kívánjuk bemutatni. A táncolás sajátosságait sokban befolyásolták a különleges alkalmak, családi ünnepek, jeles napok, a paraszti munka szokásrendjének hagyományai. Az utóbbiak bemutatása jelen összefoglalásunknak már nem célja, de utalni fogunk rá, ahol azt az összefüggés úgy kívánja.

I. A TÁNC HAGYOMÁNYOZÓDÁSA

1. A TÁNC TANULÁS

A táncok tanulása falun *megfigyelésből*, *ösztönös utánzásból*, majd *tudatos tanulásból* és *gyakorlásból* állott. Az öröklött táncos adottságok mellett a környezet is befolyásolta a táncismeretek alakulását. Tudjuk azt is, hogy jó táncos dinasztiák, családok éltek egy-egy faluban, számon is tartották őket. Nehéz nyomon követni, hogy egy-egy falusi ember tudása fokról fokra hogy alakult, alkalomszerű megfigyelésekből, elbeszélés töredékekből kell mozaikszerűen rekonstruálni. A tanítási és tanulási módok általánosak voltak, mindenütt szinte azonosan zajlottak le. Ezt a tényt megszabták a táncolás és mozdulatkincs rokon törvényei, a hasonló gondolkodásmód és körülmények. A felnőttek szokásait a gyermekek élénk figyelemmel kísérték. A gyermek szinte belenőtt a táncba.

Megfigyelés

A tánctanulás első periódusa az *önkéntelen szemlélődés* kora volt. A különböző táncalkalmakon részt vevő, lefelkelő szülők elvitték kisgyermeküket. Szüleik karjából vagy öléből figyelték a táncolókat, miközben a zene ritmusára gyakran mozgatták, ringatták, ugráltatták őket. Gyakori volt a kicsi gyermek otthon való táncoltatása is. Lábfejére állították és különböző rigmusokra mozgatták, biztatták a kicsit. Felállították a kis gyermeket a bölcsőben és ilyenféle mondókákkal ugráltatták: „Tánci, tánci kalabánci” vagy „Tánci baba tánci”. Vezetgették, biztatták az éppen járnivaló tanuló gyermeket a táncra. Ritmikus mozgásokat végeztek vele, miközben

énekelték:

„Tánci baba tánci...
Tánci baba tánci
Hazajött ágyi
Férhez ment a Mári.”
(Csököly, Somogy megye)

Nagyobb gyermekeiket térdre ültetve lovagoltatták, miközben ritmikusán ilyen vagy hasonló rigmusokat mondtak:

„Gyi Tardára, Kalazsvárra,
Hazaérünk vacsorára,
Gyi, gyi, gyi, gyi, gyi, gyi, gyi!”

Vagy:

„Gyi Tardára karosszéken,
Majd ott leszünk Marosszéken!”
(Lőrincréve, Maros mente)

Mikor a kislányok már ruhát kaptak, a blúzoz szoknya végét megfogták és azt lengetve táncoltak. Előfordult az is, hogy zenész (pl. citera) mellett biztatták táncolásra a kicsiket. A gyermekek táncában a szülők gyönyörködtek, figyelemmel kísérték fejlődésüket, s eredményeik láttán megdicsérték őket. Gyakori eset volt, hogy szülő, nagyszülő vagy valamelyik nagyobb testvér tanította a kisgyermeket a tánc alapjaira.

A tánctanulás következő fokozatát a már járt tudó gyermekek, kiskisiskolások táncokon, bálokon való *leselkedése* jelentette. Nem mindenütt és minden alkalommal juthatott el a gyermek a felnőttek mulatságába. A megfigyelésekre a legalkalmasabbak azok a családi ünnepek, társas összejövetelek voltak, ahol a szülei körében tartózkodhatott: pl. lakodalmak, keresztelők, fonók, különböző kalákamunkák zárómulatságai stb. Az ott látottakat játékosan próbálgatták, utánozva a felnőtteket. Az ilyenfajta tánctanulás még inkább ösztönös volt.

Egyes vidékeken a gyermekeknek a multság megkezdése előtt rövid táncot engedélyeztek. Ha megtűrték őket, a gyermekek a táncter egyik sarkába húzódtak és ott táncolgattak. Sokszor a táncteren kívül próbálgatták a mozdulatokat, ahová a zene még elhallatszott, Erdélyben a tánc helye az utóbbi években is leggyakrabban a csűr volt, amelynek egyik sarkából – általában a zenészekkel szemben – a felnőttek lábai között leselkedtek a középen táncolókra, hogy azok miként figuráznak. Ha útban voltak, elkergették őket. Szatmárban a táncternek azt a részét, ahol a gyermekek tartózkodtak, *pulyasaroknak* nevezték. Ott teljesen a felnőttek módján, az ő beszéd-és viselkedési modorukat utánozva táncolgattak. Odatolakodtak néha a cigányokig is, míg el nem zavarták őket.

Gyakorlás

Az ismeret elmélyítését a *tudatos* tanulás és a lépések *gyakorlása* követi. A lányok általában csoportosan végezték. Az ő tánckésztségük jobb, éppen ezért könnyebben tanultak, bár az is igaz, hogy mozdulataik általánosabbak, egyszerűbbek voltak. Legalkalmasabb tanulási lehetőségnek a vasárnapi

bandázások ideje kínálkozott. Különösen alkalmasak voltak a múltban a női táncok megfigyelésére a tavaszi böjti játékok és játszók. A fonók és az iskolák ugyancsak nagy szerepet játszottak a tánctanulásban. A különböző korosztályoknak, így a kisebb leányoknak is megvolt a maguk külön fonója. Az iskolai játékok alkalmával, vagy az órák közötti szünetekben gyakran előfordult, hogy két kislány összekapaszkodva körbe forgott.

Néhány kiragadott példával érzékeltetjük, hogy a *leányok miként tanultak meg egyes mozdulatokat*. Északkelet-Magyarországon és Erdélyben is ismert a párostáncokban az átdobáló, átvető („forgató”, „vetéllő”) mozgás, amikor a leány a legény egyik oldaláról a másikra átperdül. Ezt az asztal szélére támaszkodva gyakorolták. Turán a nagyobb lányka úgy tanította meg a kisebbet a lippenősrre, hogy a vállát lenyomogatta. Forogni úgy tanultak meg, hogy a kisebbik a nagyobbik nyakába kapaszkodott, míg amaz a vállá alatt fogta. A nagyobbik ügyelt arra, hogy a gyors forgás alatt a kisebbik ki ne repüljön. A párostáncok bukós, lippenős mozdulatainak gyakorlására bot vagy seprű volt a legalkalmasabb. Ezek az eszközök a legényt helyettesítették. A magános gyakorlás egyik lehetősége volt még, hogy tükör előtt ellenőrizték mozdulataikat, vagy az árnyékukat figyelték.

A *fiúknak nehezebb motívumokat kellett begyakorolniuk*. Hiszen a párostáncban betöltött irányító szerepük és a különböző figurák elsajátítása nagyobb feladat. Kamaszos félszegségük miatt viszont szégyelltek magukat nyilvánosan mutogatni tanulás közben. Félreeső zugokban gyakorolták, próbálgatták a megfigyelt mozdulatokat. A tanulás és gyakorlás helye gyakran az istállóban, ólban volt. Jászolhoz vagy földbe ütött vasvillába kapaszkodva gyakorolták az egyes lépéseket. Az is előfordult, hogy a ló farkába fogódzkodva járták a figurákat, így pl. a hátravágóst. Egyébként a seprű, káposztadöngölő, tornác oszlopa, az asztal mint kapaszkodási lehetőség egyaránt segítségére volt a táncot tanuló sihedernek. A népi emlékezet tréfásan sokszor emlegeti a ciroksőprűt tanítómesterként.

A bojtárgyerekeket az idősebb pásztorok személyesen tanították meg, sokszor a nyáj mellett, hogyan kell az eszközökkel táncot járni (pl. kanásztánc). A fiúk a tehenek őrzése, a leányok a libalegeltetés közben is fejlesztették tudásukat. A parasztság bizonyos rétegei, mint pl. a summások és részesaratók, körülményeik folytán sokkal hamarabb megtanultak táncolni, mint a gazdagyerékek. A közös munkák során ugyanis ez volt egyetlen szórakozási lehetőségük. Ismerünk olyan vidékeket (pl. Felsőtárkány és környéke), ahol a téli időben summásgyerekek tanították a fonókban a többi falubelit táncolni.

A leányok bandázásait a fiúk is követték és alkalomadtán be is állottak közéjük táncolni. A bátortalanabb táncosokat a nagyobb leányok tanígtatták. Amikor a felcseperedett legény először vett részt nyilvánosan mulatságon, gyakran először testvérével vagy a rokonleányokkal próbálta meg a táncot.

Táncos egyéniségek

A megfigyelések középpontjában a falu kiemelkedő táncosai álltak. A jó táncosokat nemcsak gyermekek kísérték figyelemmel, a serdülők, hanem a tudásukat gyarapítani vágyó legények. Egy ilyen kiváló táncosnak állít emléket *Györffy István* „Tánciskola a dülőúton” című leírásában. Ebben egy

hajdani híres türkevei verbunktáncos, *Egres Kis Lajos* működését mutatja be. A hagyomány szerint ugyanis az 1850-es 60-as években a környékbeli és távolabbi vidékek legényeit aratással egybekötött tánciskolákon tanította. Emlékét a legutóbbi időkig Túrkevéen szinte legendákkal övezve őrizték meg.

Minden falunak, illetve vidéknek voltak kiemelkedő *táncos egyéniségei*. Erre utalnak gyakran a személynévhez kötött elnevezések. Ilyenek pl. „Bábó verbunkja” (Vámosmikola), „Bertóké verbunk” (Szigetköz), „Bene Ádám verbunkja” (Kiskunhalas), „Sallai verbunk” (Kéménd), „Porkolábos tánc” (Tiszadob). Az elnevezések feltehetően egy-egy hajdani híres verbuváló, verbunktáncos, vagy táncos dinasztia emlékét őrzik. Sokszor valamelyik dallamhoz kapcsolódik a családnév: „Kissek tánca” (Feketelak) vagy „Ballák tánca” (Feketelak). Jó táncosokhoz legényes dallamokat kötnek Kalotaszegen vagy Mezőségen a zenészek. „Ez a Mudrucé”, „Ez a Bálint Jóskáé”, „Körösfői legényes a Kiss Józsi Jánosé” – fűzik hozzá a muzsikások ilyenkor a rendkívüli táncost sejtető megjegyzést. Ugyanis egy-egy dallamot meg is vásároltak maguknak. A környezetük ezeket számon is tartja. Az ilyen megnyilvánulásokkal kapcsolatosan történeti emlékeinkre is utalhatunk. A régi tánczenei darabokat őrző kódexeinkben is előfordulnak ilyen megjelölések: „Mikes Kelemen tánca”, „Apor Lázár tánca” (Kájoni kódex 1634–1671 között).

A táncos egyéniségek jelentőségét és a hagyományozódás körülményeit, lehetőségeit néhány táji adalékkal jellemezzük. Az Ecsedi-láp vidéki Tyukodon még az utóbbi években is emlegették az 1930-as években elhunyt *Gyene Gáspár* nevét, akinek táncát a fiatalabbak, de hajdani legénytársai is utánozták. Igyekeztek tőle minél több mozdulatot ellesni. Az egyik szép, lábhegyen járt, aprózó figuráját ugyanazzal a kéztartással járták néhányan a közelmúltban is, ahogyan azt valaha ellesték tőle – „Spiccen és lábhegyen úszott a levegőben, két kezében mintha gyertyát tartott volna” – emlegették jellegzetes mozdulatát a tyukodiak. *Szuromi Péter* szintén kiemelkedő táncos volt Tyukodon. Sokan még az 1950-es években is tanulták virtuóz mozgáskincsét. Emlékezete szerint botoló táncának támadó mozzanatát egy verekedéssé fajult pásztormulatságon látta, a század első felében egy környékbeli híres juhásztól. A Zemplén megyei Cigándon a húszas években jó táncos volt *Hercik Pál*. Egy-egy őszi estén 10–12 suhancot is tanított valamelyik istállóban. Akik aztán valamit megtanultak a mozgásokból, vasárnap a Tisza-part egyik tisztásán – ahová a lányok nem jártak ki – tanították az ügyetlenebbeket is. *Fekti József* Alap közelében egy pusztán tanulta meg virtuóz kanásztáncát a számadójától, *Boros Józseftől* Mikor kihajtottak, az idős pásztor dalolt, füttyült a tánc alá és ha nem járta jól, megvágta ostorával. Nyárádszeredán és Szovátán az 1920-as évek adatai szerint a tánctanításnak sajátos, paraszti közösségben ritka formája élt. Ezekben a falvakban olyan kiváló táncosokat tartottak számon, akiket csak *mesternek* neveztek. Ezek vállalták nemcsak a Nyárád mellékén, hanem a Maroson túl is a csüördögölő tanítást.

A táncos személyiségektől átvettek mozdulatokat és magatartásmódot a táncukat tökéletesíteni akaró fiatalok. Az ilyen táncosok formáltak a falura vagy vidékre jellemző sajátosságokat, a motívumkincset, sőt a mozgás szerkezeti fordulatait is. A kiemelkedően jó táncosok tudták, kitől tanulták meg a mozgáskincsüket. A tudatos hagyományozódás különösen

megfigyelhető az erdélyi legényes táncokkal kapcsolatosan. A motívumsorok, az ún. pontok szabályos, kikristályosodott formái alakultak ki.

A megfigyelések szerint egy-egy táncmotívum, mozgássor eredetét gyakran bizonyos személyekhez kötötte ugyan a falu népe, de valójában másként járták. Elfogadták az indítéket, felfigyeltek az érdekes mozdulatokra, de ösztönösen vagy tudatosan átalakították a látott formákat. Egy-egy kisebb-nagyobb közösség tánckincse, a hagyományozódás következtében, azonos vonásokat mutat. A sajátosságokat színesebbé tették a kiemelkedő táncosok, hagyományokat alakítottak át, új kezdeményezésekkel kisebb-nagyobb stílusbeli, ízlésbeli változásokat hoztak létre.

A „táncba járás”

Mihelyt a fiú, a kicsi legény a 16., némely vidéken a 18. évet betöltötte, *legénysorba* került. Ekkorra már a tánchoz is értenie kellett. Ha ügyes volt, már iskolás korában (6-12 évesen) kialakultak alapvető ismeretei. A leánykák 14-16 éves korukban kerültek a *nagy leányok* közé. Az ő táncra való felkészülésük egyszerűbb volt, és tánc tudásuk biztosabban alakult. Protestáns vidéken a gyermekkor a konfirmálással végződött és ezután a fiatalság tánc helyre járhatott. Kalotaszeg egyes falvaiban (pl. Nyárszón) a legénység karácsony nagyhetében a legénygazdánál vagy a fonókban énekelni tanult (felkészülés karácsonyi kántálásra). Erre meghívták azokat is, akik akkor „állottak bé” a legények közé. Ugyancsak számba vették ilyenkor a leányokat is. Rendszerint a konfirmáció előtt szokták a leányokat „béhínni”, Ezek az úgynevezett „félfizeteses” legények, leányok már részt vettek a karácsonyi táncon is. A Maros menti Lőrincrévén az újonnan legény- és leánysorba lépők számára a konfirmálás előtt karácsonykor szintén rendeztek táncot. Ez volt a „kicsi legények és leányok tánca”. Ekkor vehettek részt először nyilvános táncmulatságon.

Ha valaki táncba járhatott, akkor már sokféle tekintetben megkülönböztetett figyelemben részesült és felnőttként kezelték. Nagyon jól jellemezte ezt az állapotot a múlt század végén az aranyosszékiek táncával kapcsolatosan *Borbély Sándor*: „Amelyik ifjú (16 éves), vagy leány (14-15 éves) a tánczhoz állt, többé nem gyermek, hanem *leginy*, vagy *liány* s a házi nevelésben tekintettel vannak erre a szülők. A testi fenyték alkalmazása ezután ritkább, vagy éppen ritka; a legény tarthat szeretőt, elmehet hozzá, udvarolhat neki, a leánynak szabad elfogadni azt.”

Azokon a vidékeken, ahol a falusi fiatalság *közösségi szervezetei*, a legénycéhek, legénykompániák, a legénybandák még működtek, különleges avatási szertartások és erőpróbák után került a suttyó a nagylegények közé. Ezt az eseményt nevezték *legényavatásnak* („keresztelés”, „bekeresztelés”, „bekáfolás” stb.). Lényeges mozzanata volt az, hogy a siheder a legénytársaság tagjainak áldomást fizetett: „megváltotta magát”, „beváltotta magát”. Az utóbbi években a legtöbb helyen a felvétel feltétele már csak az ivásra korlátozódott. Ilyen volt pl. Szatmárban a „legénypájinka” lefizetése, vagy Kalocsa környékén az ún. „sittyóáldomás”. Ismerünk olyan vidékeket is, ahol az ifjú embernek táncsal is tanúsítania kellett érettségét. Szabolcs megye egyes falvaiban (pl. Vaján, Tiszakanyáron) az új legénynek az asztal

tetején kellett táncolnia annak bizonyítására, hogy szűk helyen és egy helyben is el tudja járni a különböző figurákat, a tánc fordulatait.

A leányoknak nem voltak olyan szoros szervezetei, mint a legényeknek. ők klasszisokat, kórusokat alkottak lakóhelyek, szomszédság, rokonság szerint. Bandákban jártak a fonók, fosztok, családi összejövetel táncalkalmaira. A nyilvános táncokat, így a „báld”-okat, sőt még a „játshók”-at is a legénység elismerése nyithatta meg a lányok előtt. Voltak a leányavatásnak is bizonyos formulái, amikor hivatalosan a leánycsoportnak tagjaivá váltak. Ekkor tűzték ki egyes vidékeken a ház elé az ún. „leánycégért”. Előfordult az is, hogy a nagyleányság elismeréseként a legények hívták meg a leányt farsang vasárnapján a táncba. Ezt az alkalmat Kiskapuson, ahol a tánc három napig tartott, „leánykifőzés”-nek nevezték.

A felserdült legények egy része továbbtanulta a nehéz, virtuóz figurákat. Szorgoskodtak az olyan legények, akik a férfitáncok (verbunk, legényes) előadásában akartak kitűnni. Lőrincrévén a karácsonyi hetekben, a kántálásra való felkészülés alkalmával a jó táncosok tanították a többieket a pontozó figuráira. A rábaközi ún. *céhes legények* pedig a búcsú napján bemutatásra kerülő verbunkot, karéjt már hetekkel előbb gyakorolták a kocsmájukban, sokszor füttyszóra.

2. A GYERMEKKOR TÁNCÉLETE

A kisgyermekkorban, majd az iskoláskorban az *énekes-táncos játékok* is fejlesztették a gyermek mozgáskészségét. Sőt, az ilyenfajta játékok egy része a böjt idején mint táncpótlék szerepelt a nagyleányok körében is. A különböző leány-korosztályok a játshókon, bandázásokon, leánysétákon ezekkel szórakoztak. A gyermekjátékok sokszor régi táncok emlékét őrizték meg. A középkori európai táncagyományokat őrző *Färöer* szigetek pl. mintegy reliktum területei az ilyen körtáncoknak és játékoknak. Itt megmaradt a felnőttek körében is, mutatva, hogy hajdanán ez a szórakozásfajta nem szorítkozott kizárólag a serdülőkre. Nálunk már régen lánymulatság számba vették falun, a paraszti felfogás mindig elkülönítette az igazi táncról. Erre utal sajátos megjelölésük és böjti alkalmazásuk is.

Táncos játékok

Énekes gyermekjátékaink nagyobb része a zene üteméhez igazodó egyszerű mozdulatokból áll, amelyeket körben, vonalban, sorban, kígyózva, kaput alkotva stb. játszhatnak, színezhetik különböző pantomimikus elemek és gesztusok is. Egyik legjelentősebb formájuk az ún. párválasztó játék, amelyben a kör közepén levők, de gyakran a körben állók is táncoltak. Rendszerint a felnőttek körében divatos párostáncok és női körtáncok mozdulatait alkalmazták az ilyen játékokban.

Párválasztó játékaink egy jellemző példáját a Fejér megyei Alapról mutatjuk be, Mezőföld falvaiban és pusztáin általánosan ismerték, de Dél-Dunántúlon is éltek változatai (pl. Tolna, Baranya, Somogy megyékben). Az idősebb asszonyok emlékezte szerint is csak gyermekek játszották. A játék

helye az iskolaudvar és a pusztákon a cselédházak előtti térség volt. A tánc lassú részében köralakban kézfogással lassú lépéssel körbe-körbe haladtak, s a következő szövegű dalt énekelték:

1. A dallampélda

2. Bár csak ez a hajnal,
Sokáig tartana,
Hogy a szerelemnek,
Vége ne szakanna.
3. Szerelem, szerelem,
Átkozott gyötrelem,
Mért nem virágoztál,
Minden fa tetején.
4. Minden fa tetején,
Cidrusfa levelén,
Hogy szakajtóit vóna,
Minden szegény legény.
5. Már én szakajtottam,
El is szalajtottam,
Utána futottam,
De el nem kaphattam.
6. Ángyom sütött rétest,
Nem adott belőle,
Kivitte ja ker"be
Csárdás készkenőbe.
7. Föltette ja fára,
Legények számára,
Haragszik a kertész,
Hogy a ker"be járok.
8. Nem haragszom biz én,
Édes gyöngyvirágom,
Még az enyim voltá,
Nemzetet nyillottá,

De már más kezibe,
Feketét se nyíltá'.
Középen egy pár a helyi lassú csárdás ismert lépését táncolta. Azután
váltak egy gyorsabb nótára:

Alap, Fejér m. MGY-PF

$\text{♩} = 192 - 200$ (Attaca az előző után)

1. Ej ró-zsa, ró-zsa pi - ros vagy, Haj-na - li csil - lag fé - nyes vagy,
Jól tu - dod ba-bám e - nyém vagy, Mért a - dod más-nak ma - ga - dat.

1. B dallampélda

2. Nem vagyok oka semminek,
Anyám az oka mindennek,
Mért adott engem hetiének,
Tétfölös bajcu legénynek.
3. Gyere be rózsám, gyere be,
Csak magam vagyok ide be,
Két cigán legény hegedül,
Csak magam járom egyedül.

Ezalatt nagyobb léptekkel és frissebben folytatták a táncot a körben, és sebesebben járta a körön belüli pár is. Miután befejezték az énekét „Kusti ki kormos, gyere be lucskos!” kiáltásra a kör közepén táncolok közül az egyik leány kiszaladt és helyette egy másik, általa kiválasztott leány futott a körbe. Majd tovább folytatták az előbbieik szerint. Olyan változatát is ismerték, hogy mikor a körbe ment a kiválasztott leány, a kör közepén táncolok a következő gyermekdalt énekelték:

Alap, Fejér m. MGY-PF

$\text{♩} = 126$

Kis ká - csa für - dik fe - ke - te tó - ba, Any - já - hoz ké - szül
Len - gye - or - szág - ba. Híz - zál, mos - gyál szép me - nyecs - ke,

2. dallampélda

E táncos mozdulatokkal átszőtt játék a több dallamból szvitszerűen összefűzött tavaszi leánytáncok jellegzetes emléke. Alapon a népi emlékezet nem tud olyan női körtáncokról, melyek másutt a táncok szüneteiben nem voltak ismeretlenek.

A gyermekjátékok táncszerűbb mozdulatai közül megemlítjük a vonal és körív mentén kívül-belül egymást kerülő karoló mozgásokat, az ún. *kalácsozást*. Kimondottan táncos forgómozgást alkalmaztak az egyik játékokban (pl. Felsőtárkányon), amelyet a kisleányok az utcán és a nagyobbak a fonóban táncoltak. Az egyik megszólította a másikat: „*Gyere Kati táncolni*”. Erre amaz válaszolt: „Nem megyek én, mert nem tudok”. De az előző leány elhúzta és táncolni kezdtek, miközben a többiek daloltak és kiabálták a tánc ütemére:

„Ugye Kati, hogy tudol,
Mégis mindig hazudol!”

Ugyanilyen szöveget énekeltek a galgamácsai változathoz is. A leányok egyik része leguggolt és a többiek kézenkapva táncba vitték őket. A guggolók páros lábon előreszökdöstek, az állók így forgatták őket körbe. Páros vagy csoportos guggoló tánc az ún. *szarkatánc* is, amelyet a leányok nemcsak fonókban, hanem a szabadban is jártak játék közben.

Vannak teljesen táncszerű párosfogók. Ilyenkor a két kisleány egymással szembeáll, és kifeszített, keresztezett karokkal összefonódik. Hátradőlnek, s a lábfejeiket a hegyénél összezárva forognak, a végén leguggolnak, vagy szétválnak. Ha a közelükben lévő harmadik leány a dallam utolsó sorára elkapta az egyiknek a szoknyáját, akkor azzal ő járta tovább. Ezt a játékos táncgyakorlatot vidékenként másként nevezték: *pórumozás* (Hajdú m.), *mörömozás* (Békés m.), *túrózás* (Püspökladány), *kocsizás* (Bihar m.), „*túrót ettem*” (Szakmár), „*kocsi-kocsi komámasszony*” (Öregcsertő), *ricsézés* (Tolna m.), *sifitelés* Kalotaszegen a csoszogó forgás neve. A nógrádi palóc gyermekek az iskolában játékosan *sergeni*, *seregni* szoktak.

Körtáncok

A gyermekek megtanulták és játékaik alkalmával gyakorolták a faluban ismert *női körtáncokat*, amelyeknek vidékenként más-más elnevezésük volt: *lépő*, *belépő*, *babázás*, *csillegő*, *reza*, *derenka*, *karikatánc*, *karikázó*, *körbetánc*, *karéjtánc*, *kocsikala*, *fércelés*, *kerekecskézés* stb. Gyakran csak körülírással jelölték meg a női körtáncot: „Álljunk karéjba”, „Gyerünk karikába”, „Gyertek lányok, babázzunk”, „Gyertek lányok, fussunk” stb. Női körtáncaink többsége egy lassú és gyorsabb részből állt. A népi szóhasználat a gyorsabb részt olykor elkülöníti: *futás*, *szédülés*, *szédibabázás*, *sergés*,

sürgés, forgó, sífítelés stb. „Sergésbe esett” – mondták a mátraballai leányok a gyors részben forgolódó társukra. Egyes vidékeken, mint pl. a Sárközben három része volt a női körtáncnak (lépő, csárdás, futó). Néhány Duna menti faluban (Dunafalva, Dunaszekcső) és az Északkeleti Felvidéken (pl. Nyíri, Magyarbód) több részes női táncokat is ismertek.

A leányok énekszóra járt körtáncát már ilyen értelemben említi meg Márton József 1818-ból származó háromnyelvű szótára: Chorea, et chorea, ae. f.l. (Táantz, karikás táantz, *karikában való táncolás és éneklés*: ein Tanz in einem Kreise mit Gesang, Kreisetanz). Ugyancsak ez a szótár másik két szóalakját is említi: „*Karikában, vagy kerekben táantzolni, karikás táantzot járni*”. A tánc nevének egyik első említése 1708-ból szintén a kerektánc alakváltozatát mutatja „Chorus circularis: *kerek táncz.*” (Franciscus Pápai Pariz: Dictionarium latino-hungaricum és a hungarico-latinum, 1708.)

Táncalkalmak

A felnőttek szokásait a gyermekek mindig élénk figyelemmel kísérték és ami megtetszett nekik, azt utánozták is. A gyermekjátékaink egy része közvetlen megfigyelések sajátos feldolgozása. A táncagyományokat őrző vidékeken a gyermekek világa pontos tükörképe volt a felnőttekének. Mivel a legények és leányok egyik fontos közösségi szórakozása a tánc, a gyermekek közösségi életében is tapasztalhattuk ennek megfelelőjét.

Említettük már, hogy a gyermek a multságokban teljes értékűen nem vehetett részt, ilyenkor a kisebbeket, sőt, a serdülőket sem nézték jó szemmel. Táncigény azonban bennük is élt. Megteremtették tehát saját mulatságaikat, és ebben a felnőttek is segítséget nyújtottak. Az ilyen gyermektáncok öletszerűen jöttek létre, de hagyomány szerint kialakult alkalmak is voltak (pl. farsangkor). Egy-két kezdeményező megegyezett a muzsikus cigánygyermekkel, vagy felnőtt zenészt fogadtak, pl. citerást, harmonikást. A dudát mint kísérő hangszert, a gyermektáncokon alkalmazták a legtovább.

A zene szolgáltatásáért egy kevés belépődíjat fizettek. A kisleányok, a felnőttek szokásához hasonlóan, nem fizettek semmit. Az ilyen gyermektáncokon a korhatár 6–14 évig terjedt.

A gyermektáncokat inkább nyáron és farsangkor rendezték. Ezeket a gyermekkorra utaló, hangulati, tréfás lekicsinylő jelzőkkel, az egyszerűbb kísérő hangszerek nevével, vagy a felnőttek táncalkalmainak az elnevezésével tartották számon: *aprók tánca* (Szék), *citera* (Galga mente), *duda, kutyaduda* (Bag, Kartal), *csőcselékbál* (Berzence), *ivó, kisivó* (Váckisujfalu, Palócföld), *kukacbál* (Bugyi), *kicsik tánca* (Kalotaszeg, Maros mente), *kismuzsika* (Bajna), *korpásbál* (Karád), *macskabál* (Pápateszér) *pulyabál* (Szatmár), *serketánc* (Gyimes) stb.

Itt említünk meg egy Szatmár megyei (Tyúkod) táncalkalmat, amikor a tánc egyúttal munka is: ilyen az ún. *taposó bál*. Mikor új házat építettek, meghordták a szobákat földdel és táncdal taposták le. A házigazda zenészeket fogadott, meghívta a fiatalságot, elsősorban az ismerősöket. A padlódöngölésből később a gyermekek táncalkalma lett, a tanulás és gyakorlás jó lehetősége.

Gyermeklagzi

A gyakorlás kedvelt formái voltak a *gyermeklakodalmak*. Itt is fejleszthették tánc tudásukat és ugyanakkor az egyik legfontosabb családi ünnepen megfigyelt magatartásmódokat, szokásokat játékos világukban érvényesíthették. Végigjátszották a teljes lakodalmat. Volt hivogatás, menyasszonykikérés, vonult a násznép, elhangzott az eskü, eljárták a menyasszonytáncot stb. A lakodalom minden szereplőjét, minden tisztségviselőjét (vőlegény, menyasszony, vőfély, násznagy, koszorúslányok, nyoszolyóasszonyok, örömszülők stb.) megjelenítették a gyerekek. A menyasszonyt felöltöztették, a kis vőlegénynek bokrétája volt, a vőfélyek pedig feldíszített szalagos botokkal működtek közre. A cselekmények színhelyét is jelezték. Egy-egy bokor volt a ház, a község háza, a templom. Például a Galga menti Bagón az esküvőt gyakran az utca végén lévő keresztnél tartották. Egy szál hegedűst, harmonikást, néha többet is felfogadtak. A zenészek rendszerint a muzsikus cigányok gyermekei közül kerültek ki. A felnőttek is figyelemmel kísérték a gyermeklagzikat. A szülők süteménnyel járultak hozzá, de néha egy-egy mozzanat eljátszásában, mint pl. a menyasszonykikérő elmondásában, közreműködtek.

A bukovinai székelyek „hazais” (lakodalmas) gyermekjátékában is megvan mindez. A menyasszonyt felöltöztetik, elvezetik a templomba, a násznép felvonul, táncolnak a templom előtt, majd a „hazai” lakoma következik, és azt ismét tánc követi. Mindez dallamok szerint is olyan szabályszerűen, mint a felnőttek lakodalmában. A gyimesi csángók a gyermeklakodalmat vasárnap délután rendezték meg táncsal egybekötve. A zenét mindig valamelyik cigány kislány szolgáltatta. A táncokat itt is a nagyok által megszokott rendben járták, így a táncciklust a lassú és sebes magyarossal, vagy csárdással kezdték. Gyimesen a spontán gyermeklakodalmak még az 1960- as években is megfigyelhetők voltak.

3. TÁNCISKOLA

A tudatos tánc tanulás újabb formáját jelentették a falvainkban is megjelenő tánciskolák. A *tánciskola* már a táncoktatás szervezett intézménye, amelynek keretében hivatásos, oklevéllel, illetve működési engedéllyel rendelkező ún. *táncmester* tanított. Mielőtt ismertetnénk a tánciskolák jelentőségét parasztságunk táncéletének alakulásában, a táncmesterség nálunk betöltött többféle múltbeli szerepével foglalkozunk.

A táncmesterség története

A régi szótárak tanúsága szerint a táncmester latin megfelelője a *choragus* volt, „táncz mester, játék készítő mester, játék mester és komédiás mester” jelentéssel. (*Szenczi Molnár Albert: Dictionarium latino-ungaricum és ungarico-latinum. Nürnberg, 1604; Franciscus Pápai Páriz: Dictinoarium latino-hungaricum és hungarico-latinum, Lőcse, 1708.*) E sokoldalú foglalkozás a középkorban kívül állott a hivatalos és védett mesterségeken,

művelői jogtalanok voltak. A reneszánszsal egyidejűleg jelennek meg a királyi udvarok táncmesterei, később a polgárok is oktatót fogadnak, ekkor a foglalkozás már a városokban is megbecsülést élvez. A XVI. században már táncmester céhek is működtek Nyugat-Európában.

A XVIII. század második feléig Magyarországon hivatásos táncitanítókról nem tudunk, e korszakbeli párhuzamok alapján megállapíthatjuk, hogy a magas társaselitben a táncmesterek elsősorban *vezető, táncosztó mester, rendező* feladatkört töltöttek be. Ezeket a fogalmakat még a következő latin szó is fedi: *praesultor*, vagyis „elől szökő, elől tántzoló, táncosztó mester”. (1604, 1708) *Praesultor* a *Calepinus-féle* szótárban (1585) szintén „elől ugró” jelentéssel fordul elő. Az előtáncos szót a *Czuczor-Fogarasi* szótár (1862-1874) a következőképpen magyarázza: „Aki a tánczot legelől járja, a *tánczosok sorát vezeti* A néhai toborzó katonáknál rendesen a *káplár* volt az előtánczos, aki a körnek a közepén foglalt helyet, előre mutatva az újabb és újabb lejtéseket (figurákat). Az érsekújvári sajátságos pünkösdi tánczban az előtánczost, aki párosán jár a soron kívül, *tánczmesternek* hívják.” A táncmesterséget ugyancsak az idézett szótár a következőképpen magyarázza: „Mesterség, melynek kelléke bizonyos szabályok szerint szép, bájos, deli, ügyes testtartással és taglejtésekkel táncolni.” Tehát a XIX. században azokat, akik valóban mesterei voltak a táncnak, egyes esetekben táncmesternek nevezték. Az előtáncos fogalmának feleltek meg a fennmaradt paraszti verbunkok vezető táncosai, mint például a kunszentmiklósi verbunkban a kör közepén táncoló káplár, vagy a rábaközi karéj táncvezető „hej-legénye”. Ugyancsak ilyen szerepe volt az Északkelet-Magyarországról ismert tréfás verbuválok káplárjának. A csoportos csapásokban, az erdélyi legényesekben is megfigyelhető, hogy az egyik jó táncoshoz igazodva változnak a „pontok”.

A múlt századi úri és polgári bálakon is nagy szerepe volt az előtáncosoknak. A nyilvános bálók rendező bizottságába előtáncosokat választottak, „akik a táncosok sorát vezették”, akiknek a rendezéséhez mindenkinek alkalmazkodni illett. A múlt századbéli táncoktatói szakkönyvek részletesen taglalták, hogyan kell e feladatot betölteni, milyen esetekben szükséges az előtáncos.

A régi úri menyegzőkön a vőlegény násznagyának, azaz a *főgazdának*, a paraszti lakodalmakban pedig a *vőfélyeknek* volt rendezői és *táncosztó-táncmester* szerepük. Apor Péter a „*Metamorphosis Transsylvaniae*” c. művében (1736) a XVII. századi erdélyi lakodalom osztótáncát így írta le: „Mikor osztán asztalnál mind az vőlegény, mind az örömanya, s anya vendégi jóllaktanak, és az gyümölcsét elszedték, asztaltól felköltének, az asztalokat az palotából vagy színből kihordották, az *fő gazda* szép czeremóniákkal, térdhajtásokkal, *tánczot kezdett osztani* Az első tánczot járták az násznagy a nyoszolyóasszonnyal, a vőlegény a menyasszonnyal, az vőfély az nyoszolyó kisasszonnyal. Mikor ezek hármat tánczoltanak volna, az második táncz volt az örömatya táncza, az ki tánczolt az örömanyával, utána, ha több gyermekei voltak, még két pár gyermekei, ha azok nem voltak, az közelébb való két pár atyafiai; aztán rendre tánczoltanak.” A múlt század derekáról származó tudósítások is említették az alföldi szokásokkal kapcsolatosan, hogy a lakodalmakra táncmestereket is választottak, akik arra ügyeltek, hogy senki „legkivált a nőszemélyek közül

táncz nélkül ne maradjon”. (Résző Ensel Sándor cikkgyűjteményéből).

A táncosztás szerepét az utóbbi években is elvégezték a lakodalmi tisztségviselők, Észak-Nyírségben még a közelmúltban is gyakori volt az ún. *osztótánc*, amit *osztónak*, *sortáncnak* is neveztek. Amikor vacsora után érkezett a tánc ideje és a zenészek rázendítettek, rokonsági fok szerinti rendben a vőfélyek táncospárt vittek mindenkinek. Szeged vidékén is ismerték a lakodalmi sortáncot, lebonyolítását szintén a vőfélyek irányították. Tápén a vőfélyt munkájában, így a sortáncban is, egy másik lakodalmi tisztségviselő, az ún. *táncmestőr* segítette. Táncosztó szerepe volt a vőfélynak más vidéken a menyasszonytánc alkalmával is, Szatmárban pl. a vőfély osztotta a menyasszonyt táncra a kialakult szokásrend, sorrend szerint.

Falun a legények eleje, a hangadók csoportja lett bálrendező, övék volt a régi értelemben vett táncmesteri szerep. Régebben ugyanis voltak meghatározott időre választott táncrendező táncmesterek is. Egyik legkorábbi erre vonatkozó adatunk a kőszegi ifjak 1697-ből származó tánc-és mulatsági szabályzata. Ebben rögzítették, hogy minden esztendőben választanak táncmestert, az egyik évben magyar, a másikban német rendben való ifjak közül. Ugyanakkor a magyar mellé németet és a német mellé magyart választanak vicéül (helyettesül). A 21 cikkelyből álló szabályzat egyik része a tánc- és mulatság rendezők jogait és kötelességeit írta elő, a másik pedig a mulató ifjak kihágásairól és büntetéseiről intézkedett. A kőszegi történeti adat párhuzamot mutat az évenként megválasztott *legénybírók*, *elsőlegények* népi gyakorlatával.

A táncitanító mesterek

Az eddigiekben – néhány történeti példát és recens adatot idézve – a táncmesterség régi fogalmát vázoltuk. Az adatokból világos, hogy a régi értelemben vett táncmesteri tevékenység a népéletben szinte a napjainkig eleven valóság volt. A XIX. században a táncmesteri fogalomnak még sokáig több jelentése volt. *Czuczor-Fogarasi* szótára a táncmestert kétféleképpen magyarázza: „Mester, ki másokat bizonyos táncznemekre tanít, idomít. *Magyar, francia, színházi táncmester*” – majd folytatólag újra megemlíti, mint az előtáncosnál – „Néhutt, pl. Érsekújvárott a népies innepélyű pünkösdi táncban am. *előtáncos*, ki a tánczkörtől különválva vagyis a kör közepén lejt párával a tánczot s kinek lejtéseihez *alkalmazkodnak* a többiek. Tudni való, hogy erre a legügyesebb tánczost és tánczosnőt jelölik ki.” Ma viszont a nép „*táncmesteren*” már szinte kizárólag a táncitanítót érti. *Réthei Prikkel Marián* kutatásai szerint az ilyen értelemben vett táncmesterek a XVIII. század második felében jelentek meg, s elsősorban külföldiek voltak.

A reformkorszak idején kerültek előtérbe az első neves magyar táncitanítók, akik az új nemzeti társastánc törekvések mellett a színpadi tánc művészetét is képviselték: *Farkas József*, *Veszter Sándor*, *Lakatos Sándor*, *Fitos Sándor* és *Róka János*. Ekkor kezdtek megjelenni a néptánc motívumaiból, azok módosított változataiból külföldi minták hatására az első szabályozott magyar táncok (pl. Szöllősy körtánca 1841-ben). A reformkor Pesten és vidéken is elterjesztette őket, ez a tánc típus egy történelmi kor legjellegzetesebb kifejezési formája volt a társas életben.

Míg kezdetben csak Pesten és nagyobb városainkban működtek táncmesterek, addig a XIX. század második felében mezővárosainkban, majd falvainkban is megjelentek. Gondoljunk *Györffy István* már említett „Tánciskola a dűlőúton” című leírására, melyben arra utalt, hogy a hetvenes években *Egres Kis Lajos* aratással egybekötött tánciskolái megszűntek, mert „ez időre esik Glück Mór táncz és illemtanár feltűnése Turkeviben.” Az ország nagyobb részén az 1900-as évek elején, vagy még általánosabban az első világháború után a 20-as években tűntek fel táncitanítók.

Az egyik legkorábbi működési területük Északkelet-Magyarország, azon belül Szabolcs és Szatmár megye volt. Itt az idősebb emberek emlékezete szerint már a múlt század vége felé sok helyen volt tánciskola. *Móricz Zsigmond*i, kéziratban maradt népköltési gyűjteményének előszavában élő táncoknak nevezi a szatmári parasztság körében a kor divatos táncait, az ún. „túr” (tour) táncokat. A vidék rövid néprajzi jellemzésekor a kaláka mulatság említése után a bálrendezést így írja le: „A *biletás bálnak* van rendező bizottsága, nyomtatott meghívója, rendezői jelvénye és este 9 óra felé gyűlnek a táncra, mint az urak. Itt is csak az aztán a zene, ami amott (mármint a kalákában a cigányzene - P.F.). Csárdás járja, bár a *tour* tánc se ismeretlen, s a csűr felgírlandozva, zöldágazva bálterem lesz valójában, mikor körbe-körbe kalamajkózva *polkát, mazurt, valcert* járnak, amit táncitanítóktól tanultak ám.” Móricz megfigyelése szerint a bálokban polgári szokások érvényesültek. Ugyanilyen rendezői vonásokra utal az e korszakra vonatkozó népi emlékezet is.

Magyarországi Táncitanítók Egyesülete, amely kisebb megszakításokkal és névváltozásokkal a második világháborúig működött, 1891-ben alakult meg. Ettől kezdve hivatalosan csak okleveles táncmesterek működhettek. Eredeti foglalkozásukra nézve többnyire iparosok. A táncmesterséget is iparszerűen üzték, annak tekintette a hivatalos szemlélet is. A Nyugat-Európában létrejött táncmester céhek tagjai másfajta ipart is kitanultak a XVI. és XVII. században (pl. cipész, szabóság). Hétköznapi ezt a mesterséget folytatták, csak vasárnap rendeztek bálakat. Egyébként táncmester céhről Magyarországon is van tudomásunk, a XIX. század elején működött ilyen, pl. Debrecenben.

Az oklevél nélküli táncitanítót *kontárnak* nevezték. *Lakatos Károly* a múlt század 70-es éveiben összeállított táncoktatói szakkönyvében kárhoztatja az ilyeneket „...sok Kupcihér-kaptafa vagy szabóasztal mellől megugrott kontár táncitanítók – vagy „művészek” (sic) „Akik táncmesterséggel foglalkoztak egy ideig, mint segédek működtek gyakorlott, idősebb mesterek mellett és utána önállósodtak. Voltak persze helyi táncmesterek, akik nem nagy körzetben, hanem csak egy községben, annak környékén rendeztek tánciskolát esetleg valamelyik okleveles mester felügyelete alatt. A (tánciskolát maga a mester, de legtöbbször valamelyik segédje szervezte. A néhány hétig (6-8 hét) tartó tánciskola végén vizsgabált rendeztek, amelyen a meghívott közönség előtt bemutatták a megtanult táncokat (modern és népies műtáncokat egyaránt). Ezeken városi szokás szerint táncversenyt, sőt bálkirályné választást is rendeztek.

A táncmesterek mindig a korszaknak megfelelő *divattáncokat* tanítottak. így a polgári körökben szokásos *contre* jellegű táncokat, mint a francia négyest, körmagyart és a többi korabeli társastáncot. A századforduló

divatos táncai közül említsünk meg néhányat: polka változatok (gyors polka, kreuzpolka, rezgős polka stb.), mazurka, „polonéz” (polonais), valcer, pás de quatre, pás de patineurs stb. A nép az utóbbi kettőt különböző torzított szóalakban jelöli pl. „padugáter”, „patipatinő”. A játékos jellegű táncok közül tanították a „székest”, a „fenyegetőst” (tréfás polka). Bizonyos vidékeken a táncmesterek tananyagában szerepelt a „gólya” is. Az első háború után tanították az újabb társastáncokat, mint a charlestont, rumbát, „vanszteppet” (one step), majd a tangót és a fox-trotot is. A magyar táncok közül tanították a palotásokat, a magyar kettőst, a magyar szólót és gyakran a csárdást is.

A tánciskolák hatása

A táncokkal együtt a parasztság átvette a polgári viselkedés néhány illemszabályát. A régi intéssel vagy névvel való táncbahívás helyett meghonosodott a meghajlással való táncrakérés. Az újabb táncokat kevesen tanulták tánciskolákban; az iparosok és a módosabb gazdák fiai. Ám a szegényebbek közül az, aki hajlandóságot érzett, igyekezett a lépéseket valami módon ellesni. A tánciskolák terjedtek ugyan, de az első világháború előtt a városi táncok nehezen hódítottak tért. összetűzések adódtak, mert a módosabb legény rendelt valami új nótát és a többi nem tudott rá táncolni.

A parasztság egy része ellenszenvvel fogadta az új táncokat. Jó táncos parasztemberek hangoztatták, hogy nekik nem kellett mester. Gyakran meséltek olyan történeteket, hogy egy-egy kiváló paraszttáncos a mestert is „kitáncolta”.

Azok a *magyar műtáncok*, amelyeket a táncmesterek tanítottak, a vizsgabálokra konstuált mutatványok voltak. A résztvevők abban a formában, ahogy tanulták, el is felejtették. Ami megmaradt belőlük, az csak a motívumok egy része. Az ilyen motívumok viszont az egész magyar nyelvterületen gyakoriak a hagyományos csárdásban és férfitáncokban (verbunk). Különösen jellemző ez az északkelet-magyarországiak tánckincsében (pl. Szabolcs-Szatmár megyében). Itt a tánciskolákban tanult motívumok teljesen *hasonultak a hagyományos csárdás és a magyar verbunk mozdulatkincséhez*.

Ezen a vidéken gyakran ad a parasztság egy-egy mozdulatnak elnevezést, pl.: „kopogó”, „dübbenő”, „cövekelő”, „küszöbölés”, „dobogó”, „mentős”, „kisharang”, „nagyharang”, „olló”, „hátravágás egyezve”, „hátravágós kettőztetve” stb. Feltehetően hozzájárult ehhez a tánciskolái gyakorlat is, hogy az ún. *magyar szóló* motívumait – általában 32-t tartottak számon – nevekkal jelölték. A motívumok száma és elnevezése táncmesterenként változhatott. Azonos elnevezés nem jelentett okvetlenül azonos motívumot. Ezek egy részét lehet csak azonosítani a korabeli táncszakkönyvek motívumleírásával. Egy szatmári kontár táncmester motívumai 1957-ben pl. a következők voltak: „bokázó”, „körbokázó”, „nagy körbokázó”, „oldal- bokázó” vagy „páros oldalverő”, „keresztlépő”, „dupla hegyező”, „dupla négyes”, „hirintázás”, „előrevágó”, „kettőztető”, „dupla olló”, „hátravágás”, „kigyózás”, „körlejtő”, „kisharang”, „nagyharang”, „előrekiszaladó” vagy „toborzó”, „általvetős”, „körhrinta”. Itt jegyezzük meg, hogy a múlt századi táncmesterek, így *Lakatos Sándor és Károly* próbálták

rendszerbe foglalni a magyar néptánc („verbunk”) mozdulatkincsét. 32 meghatározott figurát állapítottak meg. Ez a szkéma élhetett tovább a táncmesterek és a századforduló óta tánciskolába járó parasztság tudatában is.

Egyes vidékeken az iskolában tanult táncok mellett még sokáig tovább éltek a hagyományos paraszttáncok is. Sőt, a műtáncok egyes motívumai – amelyekhez az egyes vidékek néptáncaiból is merítettek a félnépi táncmesterek és kontárok – termékenyítőleg hatottak a hagyományos táncokra. A múlt századbeli neves elődeik nyilvánvalóan a reformkor csárdásából és a különböző vidékek néptáncaiból alakították ki motívumkincsüket, amely idők folyamán fokozatosan mindinkább megmerevedett. Egyes vidékeken a táncmesterek korai megjelenése, a parasztság közelében való élése, a kölcsönhatások és az eleven csárdáskultúra együttesen hozzájárult a néptánc felfrissüléséhez, egyes motívumok továbbéléséhez.

II. A TÁNC ÁLTALÁNOS ALKALMAI

1. A TÁNCMULATSÁG

A *táncalkalmak* típusait a kialakulásuk körülményei és szervezettségük alapján különböztetjük meg. A táncmulatságok *két alapvető fajtáját* ismerjük. Az egyik – amely a nagyobbik részt tette ki – a hagyományos keretek között *spontán* módon jött létre. Az alkalmi összeállítástól a szervezettebb formáig számos változatuk volt. Semmi rendkívüli nem jellemezte ezeket, s fő indítékul a tánckedv szolgált. A másik – az ún. *bál, báld* – a parasztság körében újabb keletű, lebonyolítását és körülményeit polgári hatások színezték. A bálók meg az egyéb táncmulatságok egyaránt kapcsolódhattak az év jeles napjaihoz, de a különböző munkaalkalmakhoz is.

A hagyományos spontán táncalkalmak visszatérően ismétlődtek. Rendezői, illetve felelős szervezői a falusi fiatalság rátermett tagjai, a legényszervezetek vezetői (legénybíró, első legény, kezes) közül kerültek ki. Visszatérő jellegük kialakította a formákat. A spontán táncok közvetlen, játékos hangulatban zajlottak le. Rendszerint vasárnap vagy ünnepnap délután kezdődtek és estig tartottak. Ezeken az alkalmakon éltek legtovább a hagyományos táncok a régi táncrend szerint. A zenészek előre leszerződött vagy alkalmi muzsikusok voltak. Gyakran szólóhangszerekre (duda, citera, tekerő, hegedű, harmonika stb.) vagy egyszerűbb hangszeregyüttesekre, általában hangszerpárra (citera köcsögdudával, tekerő klarinétal, hegedű kontrával vagy ütőgordonnal) táncoltak. Kezdetleges szükséghangszerek, különböző összetételű zenekarok egyaránt kíséretül szolgálhattak.

A vasárnapok és ünnepnapok rendszeresen ismétlődő szórakozásai változatosak voltak. Az egyik legáltalánosabb és talán a legrégebb formája az ún. *vasárnapi játszó*. Sokféle névvel illették, hívták *vasárnapi táncnak, nyári*

táncnak, szabad táncnak, vagy csak egyszerűen táncnak. Kisebb-nagyobb közösségek alkalmi táncmulatságának vidékenként különböző neve volt: *citerabál, padkaporos bál, cuháré, cuherda, cécóbál, dudabál, sáribál* stb. Amint látjuk, a bál elnevezést a táncalkalmak kötetlenebb spontán formáinál is használták, de azok természetét, lazább keretét, hangulatát a jelző fejezte ki, pl. *csutribál*. Ahol az ünnepélyes bálók kialakultak, ott a tánc és a bál között már éles különbséget tettek.

A „játshó”

A vasárnapi játshót hagyományos szokásrend szabályozta, egyszerű keretek között zajlott le. Rendszerint vasárnap délután vecsernye, illetve litánia után kezdődött és sötétedésig tartott. Helyszíne lehetett a falu melletti „nyomás”, „pázsit”, „páskom”, a nagy-tér, patakon átvezető híd környéke, kapuk alja, tágas udvarok, esetleg a kocsmá udvara is. Előfordult, hogy a szabad ég alatti játék a kocsmában folytatódott. A játshókon ott volt az egész falu. A fiatalok különböző korosztályai, fiú és lány bandák, felnőttek karonúló gyermekekkel, idősebbek, sőt, vénék is. A fiúk legtöbbje labdával, ügyességi játshókkal szórakozott, míg a leányok énekeltek és körbetáncoltak. Megjelentek a zenészek, bekapcsolódtak a legények és kialakult az általános tánc. Az idősebbek szemlélődtek, de a gyermekek számára a játshó a szórakozás megtanulásának fő alkalma volt.

A játshókra vonatkozóan a múlt századból számos feljegyzés maradt fenn. A megfigyelések, leírások egy része az Alföldről származik, melynek hagyományai korán megfakultak. Ugyanakkor a központi terület bizonyos vidékei (pl. Duna mente, Sárköz, Kalocsa vidéke) őrizték meg legtovább a játshók klasszikus színes forgatagát, de a népi emlékezet országszerte őrizi a játshók hajdani eleven életét.

A múlt század egyik úttörő folkloristájának, *Török Károlynak* 1868-ban megjelent leírásából ismertetjük a játshót: „A játshó a gyermekek, legények, leányok mulatóhelye vasárnap és ünnepnapokon. Már két-három óra tájban, vagy leginkább midőn a dél-esti istentiszteletről kijöttek a templomból, lehet látni, hogy öten-hatan, tízen-tizenketten egy csoportban, legény-leány együtt mennek ki a *nyomásra*; ehhez a házhoz is, amahhoz is, ha ott legény vagy leány van, bekiáltanak, hogy: gyerünk a játshóra. Kiérve, szétozlanak a szép zöld gyepen, mint az égen a csillag; tavaszkor nem tarkább, nem virágosabb a rét, mint a nyomás ilyenkor.

Majd játshóhoz kezdenek, itt is egy csoport, amitt is meg amarrább is; ez a felekezet *cziczamaczázik*, amaz körbe áll, egy a kör közepén, aztán rákezdenek valami mélabús danájú játshódalt, dalolnak, mikor arra kerül a sor: összeölelkeznek s tánczolnak. Másik csapat meg laptázik, legények-leányok vegyest; ...A legénység egy része ott *cziczamaczázik*, dalol, táncol vagy laptázik vegyest a leányokkal; más része, amelynek inkább tetszik a férfiasabb, több erőt, több ügyességet kívánó mulatság, egy kicsi féréntebb a többiektől dőlézik vagy tekézik... Távolabb a tekézőktől egy csoport suhanczár sorban ül, *büktet*...

A kisebb gyerkőczők ugyanezt cselekszik, amit a nagy leányok, legények; ők is dőléznek, tekéznek, laptáznak, *cziczamaczáz*nak, aztán meg lovaznak, futtatnak, handarikáznak előre-hátra a gyepen. Kettő-három nagy papiros

sárkányt ereszt föl, aztán leülnek a dombtetőre s onnan nézik minden mozdulatát, nem szítál-e? nem ereszt-e nagy tőgyet? stb.

Így mulat a fiatalság a játszón; késő estig meg nem szűnik a futkározás, dal, zshivaj, lárma, kurjongatás; mikor aztán sötétedni kezd, csapatonkint dalolva mennek haza”.

Baksay Sándor 1891-ben az alföldi népszokásokkal kapcsolatosan írja: „Az ünnepek délutánjait a fiatalság mindenütt játékkal, tánczczal tölti. Néha a korcsma udvarán tánczol, de a legáltalánosabb a pázsiton (játszó) mutatás, hol laptáznak, futkároznak”. A táncot is jellemzi és leírása feltehetően a Duna mellékére, Drávaszögére, Baja és a kalocsai Sárköz vidékére vonatkozik: „Az alsó dunamelléki magyarság körtáncza érdekes látvány. Ahány leány és új menyecske a faluban, sokszor százával is, kéz kezét fogva karikába áll s dalolva lejt jobbról balra. A dal rendszerint lassú magyar, Újabb- újabb dalok kerülnek föl, mit végre a közelben álldogáló legénység rájuk rohan, a koszorút széttépi, a dal s vele a táncz is frissbe csap át”.

Különösen pompás volt a sárközi játszó. Erre vonatkozóan a korábbi leírások mellett (pl. *Kovách Aladár* idillikus jellemzése) számos feljegyzés, adalék és megfigyelés maradt fenn. Sárközben a játszót korábban a falu főterén, a templomtéren tartották, később a tilalmak miatt a kocsmá vagy az olvasóköri udvarára szorult. Erre kivonult a fiatalsággal együtt az egész falu népe, az idősebbek is. A menyecskék még a karonülő gyermekeiket is kivitték. A hangadók itt a nagyleányok voltak. A sárközi játszó valóságos divatbemutató volt. Színes gazdag viseletükbe öltözve járták körtáncukat nótaszóra: „...a saját falujukban keletkezett dalokat éneklük órákon keresztül, napestig, száz és száz daluk van, s azt valamennyi tudja” – jegyezték fel 1914 előttről. Itt a forrás feltehetően a Sárközben mai napig fennmaradt, lassú tempójú, sok strófás, lírai szövegekkel énekelt, aszimmetrikus (5/8) ritmusú, ún. „lépő nóták”-ra utal. A leírások és megfigyelések említik, hogy a dallamokat és azok változását egy jó hangú, tekintélyes leány kezdte el, illetve irányította. Ez a mozzanat is régi hagyományokat őrzött meg. A középkori körtáncok emlékét őrző balkáni énekes kóloknál és a már említett färöeriek hosszú táncainál ugyanilyen előtáncos –előénekesek figyelhetők meg ma is.

Ugyancsak a körnek a lassúban *jobbról-balra* való haladása a Färöer körtánc mozgásirányára emlékeztet. Baksay is az idézett leírásában a jobbról-balra lejtő lépésekre utal, tehát az óramutató járásának megfelelően mozogtak. Ugyanezt a napiránynak megfelelő mozgásirányt tanúsították az *utóbbi években*, különösen a Dél-Dunántúlon megfigyelhető női körtáncok is. Ezek nagy részében még a reneszánszból ismert „branle simple” alaplépést járták (két lépés balra egy lépés jobbra), amelyet a szakirodalom Färöer lépésnek nevez.

A sárközi játszók látványosságát még fokozta a táncoló körök nagysága. Sokszor száznál több leány és menyecske járta egy-egy körben. A tánc egy-egy szakaszában kisebb körökké is átalakulhatott. A lassú részt a menyecskék is járták, de a gyors részeken a múltbeli megfigyelések szerint kiállottak a körből. A női körtáncoknak aztán a legények vetettek véget, a gyorsabb résznél szétbomlasztották a kört, kiszakítottak egy-egy leányt és elkezdték a párostáncot. A zenészek is megjelentetés megindult a tánc sötétedésig. A sárközi karikázót *Csapó Vilmos* 1866-ban (Fővárosi Lapok) a

következőképpen jellemzi: „...a leánysereg összefogódzva a bús nóták mellett énekelve lépegetett lassú mozgással,... most lépik, a lépést, aztán ha elégséges, beeresztik a legényeket is, úgy kerül ki belőle a tánc”.

A múlt századi leírások és a későbbi megfigyelések alapján is nyilvánvaló, hogy a játszót az egész magyar nyelvterületen ismerték és az egyik legrégebb, legjelentősebb táncos szokás lehetett. *Török Károly* idézett leírása Hódmezővásárhelyre és környékére vonatkozott. (Hódmezővásárhely ebben az időben szinte még teljesen falusias sajátosságokkal rendelkező város volt). A játzó tehát a múlt század második felében az Alföld egyes vidékeit is jellemezte, de ismert lehetett a peremvidékeken is. *Orbán Balázs* a felcsiki búcsúval kapcsolatosan említi a *játékkertet*: „A lakmározás után a *játszókertbe* megy a fiatalság, ily játszókertje minden falunak van, ott szoktak vasárnap és ünnepnapokon összegyűlni, hogy erőt edző játékokkal mulassanak, melyek mindig testgyakorló elveken nyugosznak; a férfiak lapdázna, követ dobnak, versenyt futna, birkóznak. A nők cziczét futna s más társas játékokat játszanak, az öregek pedig körütelepedve kedvtelve nézik a gondtalanul mulató fiatalságot. Este tánc van ...”

A „bandázás”

A századfordulótól kezdve a játszót a legtöbb vidéken a fiatalok *bundázása* váltotta fel. Vasár- és ünnepnap délután a leányok kisebb-nagyobb csoportokban sétálgattak, énekeltek, játszadoztak, táncoltak. Legénybandák is csatlakoztak hozzájuk, akik évődtek velük, udvaroltak, szemlélődtek, sőt, ritkán a táncba is bekapcsolódtak. Egy-egy utca, környék, azonos korosztályú leányai, legényei alkottak egy bandát, természetesen elkülönülve egymástól. Megbeszélték előre, hogy hol találkoznak, de kialakult, állandó helyük is lehetett. A múltban a játzókra is bandák szerint vonultak fel. Gyakori volt a szegek (alszeg, felszeg) faluvégek szerinti elkülönülés. Egyes vidékeken, pl. a Sárközben a bandázásokban a társadalmi különbségek is érvényesültek. Itt már a múlt század vége felé a birtokos és a szegény parasztságnak külön játszóhelye volt, de ennek ellenére a fiatalság egymás játszóit meglátogatta.

A bandázásoknak, mint korábban a játzóknak, különösen a katolikusoknál, a *bőjti táncvilalmak* idején volt jelentős szerepük, mert helyettesítették a táncmulatságokat. Erre emlékeztet a bátaiak (Sárköz) bőjti karikázója, amelyet lassú, ünnepélyes, ún. „siki nótákra” énekeltek. Másképp járták a karikázó lépőjét a katolikus és a református leányok.

Az utóbbi évek megfigyelései is alátámasztják a játzók, illetve bandázások hajdan általánosan elterjedt szokását. A dél-dunántúli emlékek is megerősítik ezt. Így *Somogyban* a leányok bőjti időben „csomóra mentek”. Kedvelt találkozóhelyük volt pl. Szennán és Simonfán a hidak környéke. Az ilyenkor járt táncokat, játékokat és a táncolási alkalmakat sokféleképpen nevezték: *hajaruzsázás*, *kocsikala* (Karád), *hajabuka*, *hajabokázás* (Zselicség északi része), *lile*, *hapapaja* (Nagyberek), *erdőjárózás* (Törökkoppány) stb. Ezek különböző körtáncoknak és karikázóknak változatai. (Somogyban általában *karikázóknak* nevezik a női körtáncokat.) Egy részük a párválasztó játékokhoz tartozott. Elnevezésük feltehetően a szövegük alapján történt, így

pl. a karádi karikázót azért nevezték kocsikalának, mert egyik dallamának szövege így kezdődik: „Kocsikala, deszkakala...”. A törökkoppányi párválasztó játék, az erdőjárózás szintén egyik dallamának a szövege alapján kapta a nevét: „Erdőjáróznak a lányok...”. A hajabokázó elnevezésben feltételezhető, hogy „haja” vagy „haj” szócskák átvitel útján a tánc jelölőjévé lettek. A szennai futó (karikázó gyors része) dallam szövege is így kezd:

„Haja donna donna
Szölke asszony fia
Hadd el szeretődöt
Szeress el engemet.”

Az 1505 körüli körmöcbányai táncszó is használja már ezt a szót:

„Haja haja virágom!”

A simonfai „hajabokázó” szintén a párválasztó játékok egyik változata. Karéjban járták balra haladó lépésekkel. A kör közepén egy pár táncolt a dallamok tempójának megfelelően lassút vagy frisset. Lassú, futó-szaladó, gyermekjátékokra emlékeztető dallamokat énekeltek váltakozva. Időnként a megfelelő résznél párcsere történt. A sokféle dal közül néhány változat a következő:

Simonfa, Somogy m. PF-ZI

Giusto

Sze - re - lem, sze - re - lem, Át - ko - zott gyöt - re - lem

Mért nem vi - rá - goz - tál, Min - den fa te - te - jén.

1.

3. A dallampélda

2. Minden fa tetején, Cidrusfa levelén,
Had szakítson róla, Minden szegény legény.
3. Én is szakasztottam, El is szalasztottam,
Utána szaladtam, De meg nem foghattam.
4. Karikós a zsömle, Nem fér a zsebembe,
Ösmeretlen legény nem ül az ölembe.

Attaca az előző után

I - di - ri - di pusz - ta is - pi - ric, Pe - pe - ri - ce má - ma pe - pe -

ric, U - ri - lán, u - ri - lán, Ké - mény Ro - zi, mit csi - nálsz?

3. B dallampélda

Ekkor a kör közepén táncolok egyike kiment és behívott valakit a karéból a párostánc folytatására. Következett egy lassú rész:

Simonfa, Somogy m. PF-ZI

Giusto

1. Egy fa-zék ré - pát főz-tem Azt is el-lop - ták tő - lem,
 Még a pin-cé - be vol-tam, Még a pin-cé - be vol-tam.

2. Ott se ittam egyebet,
 Csak három bimbólevelet,
 Attól sem voltam részög,
 Attól sem voltam részög.”

Majd dallam nélküli ritmikus szöveg következett:

„Hap, hap, haja,
 Ezüst haja,
 Pilige táncom, pilige,
 A leányoknak egy kis örömöcske,
 Lepje meg a nagy öreg kecske!”

Hosszúhetényben (Baranya megye) a leányok böjt alkalmával *irányozni* jártak. Elnevezését e táncos játék szintén a dallam szövege alapján kapta, amelyben a többi gyermekjátékhoz hasonlóan nagyon sok értelemzavaró rész figyelhető meg: „Iványosi, Iványosi nyergelőbe, nyerge szíja hajladozik...” stb. Körülbelül 20-30 leány összeállt és miközben e dalt énekelték, kígyózva haladtak, s a folyamatosan előre kerülő két leány felemelt kezével kaput alkotott, amely alatt a többi átbújt. Hosszúhetényben is két helyen gyülekezett a falu ifjúsága az ünnepek délutánjain. Egyik része a nagyhídon, másik a kálváriánál. Ott játszottak, táncoltak, vagy ahogy ők kifejezték, daráltak”. A kisgyermek is beállhattak a kör közepére. Szegek vagy társadalmi rétegek szerint itt is, másutt is elváltak a bandák.

Az iványozás egyik formaváltozata élt a Zala megyei Kiskomáromban is, amelyet ott szintén láncban összekapaszkodva, kígyózva jártak. E böjti szokás neve *lilázás* vagy *lityázás*. 20-30 leány összekapaszkodott és „lilá” kiáltással apró futólépésekkel haladtak utcahosszat. Egy-egy nagyobb téren karikába álltak és táncoltak, majd újra lilázva mentek a másik tánchelyre. Itt is megtalálható a két leány által alkotott kapu alatti átbúvás. Az ilyen falukerülő leánytánc rendkívül régies változatára emlékeznek a szlavóniai Szentlászlón. Még az első világháború előtt – tavasszal, vagy húsvét táján – a leányok hosszú láncban összekapaszkodva nótaszóval végigjárták az egész falut, míg el nem értek a főtéren lévő tánchelyre. Ez volt a *kalalázás*. Ahol megálltak, ott eljárták a körtáncukat, amit „rezálásnak” neveztek. Egyébként a népi emlékezet mindenütt az eddig bemutatott formákat tartja a régi vasárnapi leányséták, bandázások fő sajátosságainak.

A leánybandák játékos táncai más vidékekről is ismertek: pl. Komárom

megyében a *pilikézés* (Martos). A kalotaszegi Nyárszón még az 1940-es években is a délutáni templomozás után a nagyleányok széles sorokban összekapaszkodva, dalolva vonultak végig az utcán. A legények követték őket és ott beszélgettek, daloltak, esetleg táncoltak. A legények labdáztak, elsősorban „kótyáztak” és esetenként egy-egy menyecske is beállott közéjük. A nagyleányok egyik legkedveltebb tavaszi játéka itt is a *kapuzás* volt. A legmagasabb legény és leány kaput tartott, a többiek kezét fogták velük és hosszú sort alkottak. A leányok között váltakozva legények is állottak, de a többség mindig leány volt. A legutolsó ment át a kapun, a többi követte őt és kaputartók lettek a legutolsók a sorban. Azután ők vonultak át először az elsők által tartott kapun. Közben daloltak. A „dudok” közül a legkedveltebb volt a „Hej le az uccán, le végesteien végig” kezdetű. A kapuzó játékoknak ez az alapformája ismeretes sok magyarlakta területen.

A bandázás még az 1930-as években az Alföld peremén, így a Felső-Tisza-vidék egyes részein is divatban volt. Dél-Nyírség néhány községében (pl. Bököny, Balkány, Geszteréd, Érpatak) volt az ún. *hajlikázás*. Ez szintén a párválasztó játékok egyik változata. Körbeállva énekeltek, miközben egy fiú egy leánnyal a kör közepén táncolt. Rendszerint leányok járták, de a legények is megjelentek és bekapcsolódtak. Általában egy utcabeliek jöttek össze nyolcan, tízen, néha húszan is és kapuk előtt hajlikáztak vecsernyétől estig. Más utcabelit is szívesen láttak, az is részt vehetett a játékban. Társadalmi különbségek a bandázásnak e formájában nem játszottak szerepet. Nagyon népszerű játék volt e vidéken. A népi emlékezet szerint, ha már hárman voltak, hajlikáztak, ugyanis ketten forogtak, az egyik pedig énekelt hozzá. Közben megjelentek a társaik és körbe állva vagy ülve „mondták a nótát”. Aki gyorsan pergett, annak rövidet énekeltek, aki ügyetlenkedett, annak hosszabbat. „Az ment a táncba, akit vittek”. Ajánlották a résztvevők magukat és a társaikat: „Engem vigyél, vigyed már a másikat”. Annyira kedvelték a hajlikázást, hogy „lopva” néha még a fiatalasszonyok is elmentek ilyen alkalmakra. Tizenkettőtől húsz-huszonöt éves korukig hajlikáztak a leányok, míg férjhez nem mentek. A tavaszi böjti idő táncos szórakozása volt, nemcsak ünnepnap, hanem néha hétköznapi is. „Sajátos páros és páratlan ütemű hajlikázó dallamokat énekeltek ilyen párosító szövegekkel:

„Érpataki templom előtt,
Háromágú diófa nőtt.

Három ágnak hat levele,
János a szeretőm neve.

János a szeretőm nem más,
Fogja körül a nyílalás.

Ha a nyílalás elhagyja,
Törje ki a rossz nyavaja.”
(Érpatak, Szabolcs megye)

Az eddigiekben ismertettük a bandázások néhány táji változatát és az ilyen alkalmakon járt táncos játékokat. A leggyakrabban a kígyózva vonuló, kapuzó és párválasztó játékok, továbbá női körtáncok fordultak elő. A

katolikusoknál a táncilalmak idején, és a református vidékek bandázásain is főleg ezek a táncok szerepeltek. Így pl. a Hajdú megyei Mikepércsen a századforduló idején tavasszal, ha nem volt vasárnap bál vagy tánc, a legények és leányok az utcán találkoztak és „koszorút jártak” (a kapuzó játék egy változata). A vonulós leánytáncok elsődleges szerepe feltehetően a tavaszi termékenységi rítusokhoz kapcsolódó falukerülés lehetett.

A továbbiakban a magyar nyelvterület néhány pontjának a bandázását jellemezzük, figyelembe véve a *különböző csoportosulási lehetőségeket*. A Pest megyei Bagón a bandázások során – és ilyenek még a közelmúltban is elevenen éltek – játszottak az iskoláskortól kezdve kialakult kis csoportok. A falu különböző részein, az utcák tágulásában alakítottak maguknak állandó helyet, ott táncoltak. A gazdag leányok külön bandába jártak a velük egykorú gazdagabb kislegényekkel, a szegények a velük egyivású fiúkkal találkoztak. Az „egyévbeli”, „egy alkalombeli” vagy „velembeli” tartottak össze. Még a gyermeklakodalmakat is bandáknént tartották meg. Ajakon az egyes „víg”-ek fonóin kialakult bandák szerint tartottak össze a leányok és vasárnaponként a kiskapuk előtt alakították ki a csoportjaikat. Sokszor késő estig daloltak, táncoltak. A *kapuk előtti bandázás* eléggé elterjedt szokás volt, így pl. Erdélyben a Maros menti Lőrincrévén szombat vagy vasárnap este valamelyik leány kapuja előtt gyűlt össze az ifjúság. Olyan helyet választottak ki, ahol a közelben több leány lakott és pad is volt a ház előtt. Gyakran éjfélig együtt maradtak, beszélgettek, énekeltek, miközben a csárdást, a leányok szokásos körtáncát járták.

Mezőcsáton az első világháború előtt a leánycimborák *céhházba*, *céhbe* jártak. A céh szavunk a múltban a mesterséget űző kézművesek társulata mellett *duskát*, *ivókát* is jelentett. A *céhelés* pedig duskálás, ivókázás, lakmározás és áldomásozás értelmében is szerepelt a régi magyar nyelvhasználatban. A gazdaleányok, a szegények, a cselédek külön-külön céhet tartottak. A Tolna megyei Sióagárdon is a vagyoni helyzetnek megfelelően alakultak ki a bandák, a templomtéren a karikázásra kijelölt állandó helyük volt. A bandákat különböző elnevezésekkel tartották számon: „híres banda”, „szerelem banda”, „gazdag banda”, „kisebb” és „nagyobb banda” stb. Sajátságos összejövetelük van Kolozsvárott az ott szolgáló cselédleányoknak. Régen a Fő téren és a Széchenyi téren találkoztak, újabban a Postakertben jönnek össze csütörtökön és vasárnap estefelé beszélgetésre, táncolásra. Vidékenként csoportosultak, külön voltak a székiek, a szilágyságiak, a székelyek és az egyéb környékbeli magyar és román leányok. A városban szolgáló, illetve dolgozó legények is rendszerint oda vetődtek közéjük.

Játszóház-táncház

A vásár- és ünnepnap ismétlődő táncalkalmakat úgy bonyolították le, hogy külön házat, szobát, csüört, udvart béreltek, vagy pedig a kocsmá és annak udvara szolgált tánchelyül. Ezeket legtöbbször egy-egy időszakra vették igénybe. Ilyenek voltak pl. Erdélyben a *táncoló házak*, *táncházak*. A különböző helyiségek, így főleg lakószobák táncra való kibérlése a múlt században általános lehetett. Erre utalnak néhány vidéken (pl. Baranyában) még a század elején is működő *játszóházak*. Ezek kétségtelenül a szabadtéri

játszók egy változatát képviselték. Az ilyen helyeken a hangsúly már a táncoláson volt, de bizonyos esetekben (pl. míg a zenészek étkeztek) játékkal töltötték az idejüket.

Egyes vidékeken *cécóháznak* nevezték a táncoló helyeket. A cécó népnyelvi használatban feltűnést keltő, mértéktelen mulatságot jelentett. Így Hódmezővásárhelyen és környékén a múltban a cécót a táncalkalom pejoratív megjelölésére használták. Ilyen helyre az illendőség szerint rendes legény vagy leány nem ment el, mert megszólták érte. Batyubál értelemben például Szegváron még az utóbbi években is használták a *cécóbál* elnevezést. Számos vidéken, főleg Dunántúlon a tánc helyét *mulatóhelynek*, *mulatóháznak* nevezték. Egyébként itt és a Duna mellékén gyakran nevezik a táncalkalmat még ma is *mulatságnak*, *táncmulatságnak*. Itt jegyezzük meg, hogy a Mezőföld egyes vidékein (pl. Előszállás környékén) a szülő férfitánc (ugrós) és annak dallama régen a közhasználatban *mulató* megjelöléssel is szerepelt.

A *táncház* sajátos formája alakult ki és maradt fenn a mai napig mezőségi Széken. Ezekben a nemzedékenként kialakult rend szerint szombat este, vasárnap és néha hétköznap is (pl. bevonulások alkalmával) táncoltak. Falurészenként; ún. szegek szerint elkülönülve, így Felszegen, Csipkeszegen és Forrószezen egyidejűleg is tarthatnak táncházat. Minden szegnek állandó zenekara van. A táncéletnek e sajátos megnyilvánulása (táncrendezés, táncrend, viselkedés stb.) a parasztság közösségi életrendjének rendkívül régies mozzanatait őrizte meg.

Kocsmai táncmulatság

A vasárnapi tánc különösen a századforduló óta, főleg a nyugati táncdialektus területén már rendszeresen a *kocsmákhoz* kapcsolódott. Az alföldi városokban, mezővárosokban és nagyobb községekben már a múlt században is gyakori volt, hogy a bormérések, a kocsmák udvarain az e célra feldíszített sátrakban táncoltak. A kocsmá (csapszék, csárda) egyébként a múltban gyakran szolgált alkalmi tánchelyül. Erre utal a múlt század elején kialakult nemzeti táncunk elnevezése is, a *csárdás*. Jellemzésére írta Jolin Emil 1844-ben a Regélőben: „Ez éppen ugyanaz, amelyet a vasárnaponként az utolsó csárdában is. láthatni a pór leányokkal táncolni.” Általános jelenség volt, hogy a kocsmában mulató legények be-behívtak valakit az arra bandázó leányok közül és táncra perdültek vele. Ez persze vidékenként módosulhatott, mert nem mindenütt és mindenkinek illett ilyen helyen táncolni. A „csárdás menyecske” megjelölésnek a nép körében nem volt éppen tisztességes értelme. Kacér, rossz erkölcsű nőszemélyt illettek vele.

A múlt századi *leírások*, *rajzok* és *festmények* gyakori témái a *kocsmai táncmulatságok*. így pl. Andrassy Manó a „Hazai vadászatok” című könyvében (1859) „A csárda” c. fejezetben – amelyben egyébként jellemzi a néptáncot is – képeket közöl a csárda előtt és a csárdában járt táncokról. A Néprajzi Múzeum birtokában lévő és Réthei Prikkel Marián által is közölt (A magyarság táncai), múlt század első feléből való „Vígán táncoló magyarok” c. képedig a boros sátor előtt táncolókat mutatja be. A palócság körében ismert táncalkalom az *ivó*, eredetileg szintén kocsmai táncolást jelenthetett. Egy 1854-ből származó leírás (Magyarország és Erdély képekben) szerint

Egerben a táncmulatságot ivónak nevezték. Ilyen emléket őriz az a színezett metszet, amely a táncolók népviseletét mutatja be egy ivó keretében. (A kép eredeti címe: „Egri népviselet” („Az ivó”) *Sávoly Lajos*: Az egri nép. A magyar föld és népei eredeti képekben. I. Pest, 1846. Szerkesztette: *Vahot Imre*.)

A XVI. századtól kezdve ismerjük azokat az *egyházi tilalmakat* és *világi statútumokat*, amelyek küzdenek és tiltakoznak a különböző „dombérozások”, így a kocsmai mulatságok ellen is. A különböző történeti feljegyzések, a büntetőperlek jegyzőkönyvei és tanúvallomásai gyakran adnak hírt arról, hogy kocsmai mulatságokon verekedés kezdődött, mert a mulatozók nem tudtak megegyezni a kért tánc dallamában. Az olyan szabad királyi városokban is, mint Székesfehérvár, a tanács a *nyilvános táncot* (*saltus publicus*) a borkimérésekben és vendégfogadóknak nem nézte jó szemmel. Miután elkerülhetetlen volt, hogy ahol bort mérnek, táncoljanak is, az 1760- as évektől kezdve a hatóság ellenőrizni próbált. 1762-ben pl. megtiltották az egyik borkimérésben a táncot és a zenét, mivel a csapos és a pincér egy pásztort megvert és 26 Ft-ját elvette. Különösen tartott a tanács a verekedésektől.

A kocsmai táncokkal kapcsolatos forrásokból kiragadva idézzük *Richard Bright* angol orvos és .geológus 1815-ös dunántúli utazásaiból várpalotai megfigyelését: „A községben sétálva az egyik kocsmában zeneszót hallottam és belépve láttam, hogy az három cigánytól származik, míg egy félig részeg paraszttársaság táncolt. Ez az a rendkívüli szilaj tánc volt, amelyet már láttam. Csak férfiak járták és minden bor nélkül, valósággal belebódulnak.” (Ő írja le egyébként ezen az útján a keszthelyi Festetich birtokon tanuló erdészhallgatók botos táncát és jellemzi a toborzó úton lévő katonák verbunktáncát is.)

Gyakori volt, hogy egy-egy vásár alkalmával találkozó pásztorok nagy mulatságot csaptak a „tebernában”, „tabernában” (boros sátor, kocsmá – latinul taberna). A pásztorok botoló táncai is legtöbbször az ilyen kocsmai és vásári mulatozásokhoz kapcsolódtak.

A kocsmában könnyen kialakulhatott a tánc, mert ott rendszerint zene is volt a mulató vendégek szórakoztatására. A kocsmárosnak érdekében állott, hogy zenészek tartózkodjanak nála, ezért sokszor ő fogadta fel őket. A kocsmának a tánc szempontjából betöltött szerepére jellemző, hogy Dunántúl egyes vidékein, pl. a Fejér megyei pusztákon, a lakodalom egy része, a délutáni tánc is ott zajlott le.

Az alkalmi táncmulatságok táji változatai

Az alkalmi táncok számos változata közül megemlítjük még az általánosan elterjedt *citera-* vagy *tamburabálokat* és a *dudabálokat*, amelyek kisebb-nagyobb létszámú résztvevővel spontánul alakultak ki. Mint elnevezésük is mutatja, egy-egy szólóhangszerűl, citera (az Alföld egyes vidékein, mint pl. az Alsó-Tisza vidéken tamburának nevezik) szolgált kísérettül. Esetleg néhány szükséghangszerrel egészítették ki, köcsögdudával, nádsípval, meggyfahéjsípval, de hangszer volt a sodrófa is, mikor az asztal lapján az ujjukon görgették. Az ilyen jellegű táncalkalmak népszerűek voltak, különösen a tanyákon és uradalmakban. Egyes vidékeken a rögtönzöttséget is hangsúlyozandó *cuhárénak* és *cuherdának* is nevezték

őket.

Ezt a táncos összejövetelt a Duna-Tisza közén, a Kiskunság falvaiban és tanyáin *padkaporos bálnak* mondták. Onnan kapta az elnevezését, hogy a szoba földjének pora táncolás közben rászállt és vastagon lerakodott a kemence padkájára. Tekerősök klarinétal párosítva adták a zenét. Kiskunfélegyházán és környékén gyakran két tekerős és két klarinétos muzsikált a táncmulatságokon.

A Jászság rögtönzött táncalkalma a *pendzsom*. Vasárnap délutánonként tartották zárt helyen, vagy nyári időben a fák alatt a gyepen. Itt is citerára táncoltak, esetleg összeadtak egy kis pénzt és muzsikásokat fogadtak. A pedzsom egyébként a tánc mellett a különböző tréfás játékok helyszínét jelentette.

A nyíregyházi szlovák eredetű bokortanyák fiatalságának legkedveltebb mulatsága a *bursza* volt. Főképpen nyáron, vasárnap délután rendezték valamelyik tanya közepén vagy gazda tágas udvarán. A rendezők a tanya legényei voltak, de a szomszédos tájék fiatalsága is eljött erre a mulatságra. Régebben tilinkó, később citera, újabban harmonika hangja mellett járták. A bursza szó eredete a szlovák nyelvből fejthető meg. A gyetvai szlovákok is ismerik és a nép táncos szórakozását értik alatta. Közelebbi meghatározás szerint: farsangi táncos mulató alkalom. Nyíregyházán már nem emlékeznek farsangi jellegére. Valószínű, hogy a zólyomi származású gazdaréteg honosította meg.

A különböző vidékek rögtönzött táncalkalmainak igen sok változata volt. Idézzük pl. a Szeged környéke spontán táncalkalmainak különböző elnevezéseit: *csutri-, dugott-, kurta-, padka-, padkaporos-, sáribál* stb.

A ma is gazdag táncéletű Gyimesen a társasélet elsősorban az ún. *gyűlések*hez kapcsolódik. Mindenféle összejövetelt gyűlésnek neveznek, így azt is, ha guzsajásra, beszélgetésre, játékra vagy táncra jönnek össze. Megkülönböztetnek .pl. *fonógyűlést, játékgyűlést és havi táncgyűlést*. A gyűlések meghatározott időszakhoz kötődnek, ősszel a kalyibáknál szénacsinalás idején kezdik, mikor még hosszabbak az esték. Késő ősszel folytatják, amikor az ifjúság a havasból hazatér, egészen húshagyókeddig. Havasi gyűlés idején összeverődik a különböző falurészek ifjúsága, míg odahaza az egy szerbeliek találkoznak.

A gyimesiek táncéletében jelentősek az ún. *fogadott táncok*, amelyeknek az időpontját, gyakoriságát és jellegét az évszakok és a vele kapcsolatos munkák határozzák meg. Az ilyen szervezett, nagyobb mulatságok késő ősztől, pityókaszedéstől egész télen át húshagyókeddig tartanak. (A nagybőjti tánctilalmat még ma is szigorúan betartják.) Minden szombat este, ünnepnap, de még hétköznapi is – főként kedden és csütörtök este – tartanak táncot. Téli időszakban a táncot egy-egy nagyobb háznál rendezik, nyáron a szabad ég alatt, ha esik, csűrben. A sok munka miatt nyáron a hétköznapi tánc megszűnik és csak szombat este vagy vasárnap délután kerítenek sort rá. Régebben ünnepnap mindig csak délután rendeztek táncot, a hétköznapi tánc ideje este volt. A fogadott tánc éjfélig, reggelig is eltarthat aszerint, ahogy a zenészeket felfogadják. A gyimesi zenekar mindig kéttagú: egy hegedűs „mozsikás” és egy „ütőgardonyos” játszik együtt, rendszerint a primás a feleségével. A „csimpoj” (itt a tárogató neve), furulya és citera inkább csak a gyűlésekben és házimulatságokban használatos.

A főleg havasi állattartással foglalkozó, igen régies kultúrát őrző gyimesiek a táncok sokfélesége és az alkalmak bősége tekintetében kiemelkednek a magyar népcsoportok közül. Mintegy 35 féle táncalkalmukat tartjuk számon.

A *vasárnap délutáni táncot* (nyílt mulatság, szabad bál, szabad muzsika stb.) mindenütt megkülönböztették az ünnepélyes báloktól. Különösen Erdélyben volt még nagy szerepe az ilyen egyszerű, ismétlődő táncmulatságoknak. Mindössze néhány szomszédos legény megbeszélése, egy-egy összeverődött társaság vagy a kezesek (rendezők) ötlete volt szükséges ahhoz, hogy a cigányt előkerítsék, s külön hívás és gyülekezés nélkül is, magától adódóan megkezdjék a vigadozást. Nyáron gyakoribb volt (*nyári tánc*), s akár vasárnaponként is ismétlődhetett. Rendszerint húsvétól vagy Szent György napjától őszig, Szent Mihály napjáig rendezték a nyári táncokat. Télen ritkább volt az ilyen mulatság.

A legnevezetesebb táncokat nagyobb ünnepek alkalmával rendezték (karácsony, újév, húsvét, pünkösd). Erdély egyes részein (pl. Kalotaszeg, Mezőség, Maros vidékén stb.) a *karácsonyi tánc* négy-öt napig eltartott, karácsony első napjától aprószentekig vagy még az utána következő napig, s szinte áthúzódott az új esztendőbe. E vidékeken húsvétkor és pünkösdkor is három-három napos táncot tartottak. A nagy ünnepek táncvigalmain házasok is részt vehettek.

2. A MEGRENDEZETT TÁNCALKALMAK, BÁLOK

A táncalkalmak legkésőbb megjelenő formája a megrendezett ún. *bál* (*báld*), amely a múlt század második felétől, de főleg a századfordulótól a polgárság közvetítésével került el falura. Elterjedése vidékenként különböző időpontokra tehető. Elsősorban a mezővárosokban, nagyobb községekben lelhető fel elég korán a táncrendezésnek ez az ünnepélyesebb, feszesebb típusa. De megjelent a falvakban is, ott, ahol már táncmesterek is működtek. Az alföldi parasztvárosokban ez volt az egyetlen nagyobb táncalkalom. A városok tanyáin a kisebb táncos összejövetelek (dugott citerabálok) ezzel párhuzamosan éltek tovább. Az első világháború előtt nagy általánosságban ritka volt a kisebb falvaikban rendezett bál, ugyanis itt még a parasztság hagyományos életrendjéből adódó táncalkalmak elégítették ki az igényeket.

Kialakulása

A bál a teátrális fejedelmi ünnepségekben gyökeredzve, a XVII-XVIII. századi francia és nyugat-európai udvarokban alakult ki, amelyet a ceremoniális feszetségével az arisztokrácia és a polgárság is átvett. (Elnevezése az olasz ballo, ballare táncolni szóból ered.) A hivatalos és magán bálok mellett mind általánosabbakká váltak a XVIII. században a nyilvános bálok, amelyeket a különböző vendégfogadóknak és borkimérésekben tartottak meg. Különösen Mária Terézia idejében kezdtek terjedni ezek a tartományi székhelyeken és nagyobb városokban. Híresek voltak akkor a pozsonyi, a pesti, a szebeni, a bánáti (Temesvár) bálok.

Farsang alkalmával tartották meg ezeket, de később kiterjesztették a nagyobb ünnepekre, így pl. húsvétra. Egyes tartományi székhelyeken a királyi kamara bérbe adta a báltartás jogát, hogy így is bevételre tegyen szert. A XVIII. századi bálokban mindenki részt vehetett, aki a taksát lefizette. Rendszerint vacsora fogyasztással járt együtt. A különösen népszerű álarcos bálokat tanácsi rendeletek szabályozták.

A bál típusai vidékek, korosztályok és társadalmi rétegek szerint

A bál a parasztság körében is nagyobb előkészületet igényelt, mint a hagyományos alkalom. Szervezettebb volt és gyakran zártkörű is. Ünnepest jellegét tanúsították a formaságok is, a meghívók, a rendező bizottság, a feldíszített tánchely. Engedélyt kellett váltani, nagyobb szerephez jutottak a polgári társastáncok, a polgári táncillemszabályok. A bálokat rendszerint a naptári év jeles napjain (karácsony, farsang, május első vasárnapja, búcsú) vagy nagyobb munkaalkalmak végén (aratás, szüret) rendezték meg. Katonai bevonulás előtt tartották a *regrutabálokat*. Zártkörűek voltak az ún. *páros* vagy *nő bál*ok, amelyekre a legények jegyesükkel, illetve a fiatal és középkorú házasságok mentek el. A *batyubálokra* a meghívottak batyuba kötött élelmet hoztak, ezt az éjszakai táncszünetben közösen fogyasztották el. A korcsoportok is szerveztek bálokat, sőt, a bálzás ünnepi rendjét áthatotta a korosztályok szerinti tagolódás. Ezért voltak farsangkor a *gyermekbál*ok, a *serdülőbál*ok (pl. a Szigetközben a „puhabbál”), *legény* és *leánybál*ok, ahonnan kizárták a külön mulató házasságembereket, férjes asszonyokat. A társadalmi rétegződés is jobban érvényesült. Foglalkozás szerinti bálokat is megkülönböztethetünk; *cseléd*-, *pásztor*-, *iparos*-, *tűzoltóbál*okat stb.

Az iparosbál szokásai a céhes hagyományokhoz kapcsolódtak. Szertartásosak voltak és bizonyos patriarchális légkör jellemezte ezeket. Egy 1863-as leírásból (Nefelejts, 14-15. sz.) ismeretes a kunszentmártoni mesterlegények farsangi *lakozása*, vagy ahogyan másként nevezték *dálidója*. A lakozás alatt a múltban különösen olyan vendégeskedést értettek, amikor egy baráti csoport tagjai házról házra jártak, el-elidőztek, azaz lakmároztak egymásnál. Ilyenek voltak a magyar mesterlegények farsangi napokban tartott mulatságai., „Dálidó” – „dálibó” – „dáridó”-nak nevezték a zajos falusi mulatságokat, az énekkel, zenével, táncokkal, eszem-iszommal járó lakomákat is.

Az említett kunszentmártoni lakozásnak hivatalbeli személyei voltak. Az elnökséget a céhmester töltötte be, aki egyúttal a multság felvigyázója és számvevője volt. A céhbéli ifjúság szavazattöbbséggel két vőfélyt választott, akik a meghívás ceremóniáját is végezték, ők voltak a rendezők, az. előtáncosok és a többi segéd is engedelmességgel tartozott nekik. A vőfélyek két nyoszolyólányt választottak, ők készítették a pénz összeszedésére szolgáló díszes, céhjelvénnel ellátott koszorút. Szerepükhöz tartozott, hogy a vőfélyek a táncot velük kezdték, és az étkező asztalnál az első helyet foglalták el. A mesterlegények lakozása este 8 órakor kezdődött. Az idősebb férfivendégek a mellékszobákban a boros asztal mellett töltötték az időt, és csak az ún. „mestertáncra” léptek ki, amelyet a feleségükkel jártak el. A

fiatalok pedig a vőfély előtáncolása mellett forgatták hölgyeiket. Az úri vendégek a céhmester körül foglaltak helyet. Éjfélután hozták be a közadakozásból fölterített asztalt, amelyhez céhbeliek addig nem ülhettek, míg a munkaadók nem étkeztek. Azután következtek ők nejeikkel, családtagjaikkal, de oda a legénység vagy a céhbeliek leányai nem ülhettek, a két vőfély és nyoszolyólány kivételével, akik a céhmestert külön fel is köszöntötték.

Ez a szigorú szabályozottság az iparos bálokon későbbi években is megfigyelhető volt. így például az Abaúj megyei Göncön a csizmadiák még az 1910-es években is külön közgyűlésen szavazták meg, hogy megtartják-e a farsangi csizmadiabálat. A báli rendező tiszte hivatalos mesterségbeli tisztség volt. A csizmadiabálon résztvevők hivatalos rangsorolás szerint foglaltak helyet az asztalok körül és a táncban is meghatározott rend szerint vehettek részt.

A parasztság első világháború előtt felnőtt nemzedéke gyakran hivatkozott arra, hogy a bálók a századforduló idején kezdődtek, egy-egy ünnephez kapcsolódva, de ritkán fordultak elő. Ezt bizonyítják a különböző vidékeken végzett megfigyelések és tánc történeti vizsgálódások is. Rendszerig ünnepélyekhez, rendezvényekhez, közös vacsorákhoz fűződtek. Mintául az iparosok, a faluban működő különböző intézmények, egyesületek, olvasóköri, a környéken élő földbirtokosok ilyen jellegű táncrendezvényei szolgáltak. A parasztság szélesebb rétegei kezdetben nem is jártak bálba. Az iparosság táncmulatságaira inkább a nagyobb gazdák jártak el. Az olyan jellegű bálók válhattak először népszerűbbé, mint pl. a tűzoltóké. Ezen iparos, paraszt, értelmiségi egyaránt részt vehetett. Az *aratóbál* és a *szüreti bál* a hozzá kapcsolódó szokásokkal együtt az 1901-es miniszteri felhívás után vált általánossá. Az első főleg az uradalmak táján terjedt el, míg az utóbbi olyan helyeken is kialakult, ahol szőlőművelés nem volt.

Az ünnepélyes bálók megjelenésével a hagyományos táncalkalmak és a bál közötti különbség elhalványult. A vasárnapi táncokat is egyre inkább zárt helyiségekben rendezték. A zárt helyiség a bál jellegzetessége volt, nem utolsósorban a belépődíj érdekében. Kocsmában, de pajtában, csűrben is tartottak ilyen mulatságokat. (Gondoljunk csak itt az 1910-ben lezajlott tragikus végű szatmárököritői bálra, amelynek során a lezárt ajtajú csűrben a hirtelen keletkezett tűzvész miatt többszázan vesztették életüket.)

A vasárnap délutáni táncra is kezdték alkalmazni a bál elnevezést. Számos vidéken, pl. Somogyban az 1900-as évek elején a bált is délután 3-4 órakor kezdték el, mint a hagyományos vasárnap délutáni táncot. (A bál persze mindig reggelig tartottak.) Ünnepélyességüket – mint azt történeti forrásainkból is ismerjük – a késő esti 8-9 órás kezdés fokozta. Utaljunk ismételtén Móricz Zsigmond már idézett századeleji tudósítására, amelyben hangsúlyozta azt, hogy a szatmári parasztok a „biletás bálra” 9 óra felé gyülekeztek, mint az urak.

Azt is említettük már, hogy gyakran bálnak nevezték egyes vidékeken a kisebb alkalmi táncos összejöveteleket (pl. csutribál, sáribál, citerabál stb.). A báloknak általában két alapvető változata alakult ki. Az egyik a *szabad bál*, amelyen a belépődíj lefizetése mellett mindenki részt vehetett. A másik a *zártkörű bál*, amelyre az egyes korosztályok, társadalmi rétegek szóbeli vagy

nyomtatott meghívás alapján jelenhettek meg. A kétféle bált vidékenként külön is jelölték: pl. *vegyes bál*, *zárt bál* (Somodor, Somogy megye), *nyílt multság*, *zárt multság* vagy *bál* (Bag), *hívogatott bál*, *szabad bál* (Gyimes). A szabad bál kapcsolata a hagyományos táncalkalmakkal falvanként eltérő lehetett még ugyanabban az időszakban is, mert az új hatások nem egyidejűleg jelentkeztek és a régi formák sem veszítették el egyforma gyorsasággal kötelező erejüket. A tánc és a bál között az utóbbi években talán Erdélyben volt a legnagyobb különbség és ezt ott tudatosan számon is tartották.

A bálók jellegzetes megjelenési formáira az alföldi parasztvárosokból mutatunk be néhány példát. A *hajdúvárosokban* (Hajdúszoboszló, Hajdúböszörmény, Hajdúnánás, Hajdúhadháza, Hajdúdorog, Vámspércs) egy-egy utca vagy városrész legénysége rendezett évente kétszer-háromszor bált. Maguk választottak bálgazdát vagy cigányvajdát, ők intézték a terembérlést vagy a cigányfogadást. Itt is este 8 óra körül kezdődött a tánc. A leányok anyjuk kíséretében jöttek. Ételes kosarakat is hoztak magukkal, s éjfél után vacsorához ültek. A vacsorához a leány anyja a táncosok közül két-három legényt az asztalhoz meghívott, lehetőleg úgy, hogy komoly szándékú házasulandó is legyen közöttük. A vacsorán résztvevők aztán reggelig táncoltatták a leányt.

Az osztálytagozódás az ilyen multságokon érezte legjobban a hatását. A Hajdúságban a városok felső rétege, az urak és a nagybirtokos parasztnok a kaszinóba jártak szórakozni, az egyszerű gazdák a gazdakörökben rendeztek multságot. A városszéli szegénység multságainak színhelye valamelyik tágas kocsmá volt. Tanyákon és szőlőkben különösen télvíz idején sok helyütt rendeztek dugott vagy citerabálokat. Az ilyen vigalmakat ugyanis nem jelentették be. Ez a kép feltehetően jellemző volt az összes nagyobb parasztvárosra, mezővárosra.

Debrecenben a legjelentősebb táncos összejövétel a *gazdabál* volt évente egyszer, általában a farsang közepén. Fél éven át készült rá mindkét nembeli ifjúság. Lefolyását *Balogh István* a „cívisek” világát bemutató munkájából ismertetjük: „Tizenöt-húsz katonaviselt és nősülendő fiatalember valamelyik felkapottabb vőfélyel megállapodott, s ők voltak a rendezők, összeadták a pénzt a terembérlésre az Arany Bikában, a Fehér Lóban vagy a Koronában; megfogadták a cigányt, a ruhatárosokat. A múlt században díszes pálcával, virágos kalapban, szalagos hívogatok jártak a leányos házakhoz; a címeiket a rendezőség adta. Később, az első háború előtt már meghívókat is nyomtattak. De nem is nagyon kellett közhírré tenni, vasárnapi piacozáskor az apa úgys hallott róla.

A bál este hétkor kezdődött, de csak nyolc óra felé kezdtek gyülekezni, a sár miatt régen szekéren, újabban kocsin érkezett a publikum. A lányokat mindig két-három rokonasszony kísérte, az apák általában nem jártak bálba. Akik mégis elmentek, a bálterem melletti különszobában iszogattak, beszélgettek. A fiatal házaspárok, ha még nem volt gyermek, vagy valakire rá lehetett bízni a kicsinyeket, még inkább elmentek.

Fehér kendővel letakart kosarakban vitték a vacsorát, húst és süteményt a hozzávaló tányérokka, evőeszközökkel és 6-8 literes fonott korsóban a bort. A különtermekben: 3-4 rokoncsalád foglalt egy asztalt.

A hosszú bálteremben a fal mellett körben székek és lócák állottak, ide

telepedtek le a kísérők, a *gardedámok*. A fiúk a bálterem közepén, a *majomszigeten* gyülekeztek, innen mustrálgatták a leányokat. A bejáratnál, a pénztár mellett, a rendezők fogadták az érkező vendégeket – ha ismerős volt a leány, a helyére is kísérték.

A parádés bálokon 10-12 pár nyitotta meg a táncot, este fél kilenc tájban. A nyitótáncot a táncmester tanította be, a lányokat a rendezők már előre felkérték. A nyitótánc társastánc volt: palotás, körmagyar, ritkábban keringő is. A cigányokat a *cigányvajda* dirigálta.

A fiúk a tánciskolában tanult illedelemmel a mamától kértek engedelmet, hogy elvihessék a leányt táncolni. Általában két-három barát előre megegyezett, hogy a táncosnőket sorban lekérlik egymástól. A felkért leányt ugyanis a tánc végéig még akkor sem lehetett letenni, ha két lépést sem tudott táncolni. De az ilyennek hamar híre kelt, és ha különösebb ok nem volt rá, bizony nem sokan kérték fel. Az első táncot csak ismerős fiúkkal illet táncolni, később már a táncosok barátaival és ismerőseivel is lehetett. Ha valamelyik fiúnak megtetszett egy-egy lány, de a fiú sem őt, sem szüleit nem ismerte, cimborái között addig tudakozódott, míg akadt egy ismerőse, aki aztán odavitte a leány őrizőjéhez. Ilyen esetekben a *gardedámok* között megindult a sugdolózás; ki fia, miféle család, mi esik rá a szüleitől.

Éjfél után másfél órás vacsoraszünet kezdődött, ezalatt a cigányok itt-ott az ismerős asztaloknál húzták a nótát. A család összegyűlt, a tányérokra kirakták a sült húst, *töltött bagdányt* (petrezselymes főtt tojással sült marhahús) és a süteményeket. A táncoló fiúk közül is meghívtak kettőt-hármat, ezt a *gardedám* intézte, a leány csak akkor bátorzkodott valakit invitálni, ha tudta, hogy anyjának nincs ellene kifogása. A kínálgatás a mama feladata volt.

Vacsora után egy hosszú csárdás következett, majd az *öregek tánca*, ezután pedig, a *nőválasz*. Ilyenkor nemcsak a lányok és legények táncoltak, hanem a fiatal házások is. A nőválasz alatt a nők kérték fel a férfiakat, és köszöntek le tőlük, de egymás táncosát is lekérhették. Ez alkalom volt a leányoknak némi célzásra, a tetszés kifejezésére. Az ilyen első felkérés bátorítása volt a legénynek, hogy érdeklődjön a leány iránt. De ugyanez az érdeklődés megvolt a *gardedámokban* is. Megnézték, ki a leány választottja, milyen családból való...” A leírás szemléletesen érzékelteti az ilyen körökben lezajló bálok lefolyását, a viselkedést és táncillemet.

A múlt század közepe óta kialakult külterületeken, mint pl. az ún. Vásárhely környéki pusztákon (Hódmezővásárhely és Orosháza közötti terület) az olvasókörokhöz kapcsolódtak a bálok. Az 1880-as évektől a húszas évek végéig mintegy 14 olvasókör alakult ki. Az olyan bálokat, amely előtt vacsora volt, *vacsorabálnak*, *vacsorásbálnak* nevezték. A körök a következő típusú, rendszerint meghívós bálokat rendeztek: *farsangi bál* (maszkabál), *húsvéti bál*, *tavaszi bál*, *május elsejei bál*, *aratóbál* (Péter-Pálkor), *sátoros bál*, *szüreti bál*, *regrutabál*, *Katalin bál*, *jubileumi ünnepségekhez* kapcsolódó bálok (pl. március 15.) stb. Itt jegyezzük meg, hogy a pusztai fiatalság alkalomszerűen egy-egy tanyában *tamburabált*, *citerabált* is csapott.

A dunántúli Székesfehérvár sajátos polgárosult kultúrájú parasztságának legnevezetesebb táncalkalma a *farsangi batyubál* volt. Ezt a

város többi lakójától elkülönülve, meghatározott napon a város szívében lévő István teremben tartották meg. (A lakosság többi rétege is itt tartotta meg egyébként az ünnepélyes báljait.) A farsang utolsó előtti vasárnapján az ún. *felsővárosiak*, az utolsón, azaz farsang vasárnap az *alsóvárosiak* rendeztek batyubált. A többi bált (pl. Katalinkor, húsvétkor, a búcsú napja Fábián-Sebestyén alkalmával) a felsővárosiak a Bárány vendéglőben tartották. Egyébként nyáron minden vasárnap délután 4-8 óráig az ún. Rózsáskertbe jártak táncolni.

Az eddig felsorolt történeti adatok és az újabb néprajzi anyag alapján megállapíthatjuk, hogy a megrendezett bálók legjelentősebb alkalma kezdettől fogva falun és városokban egyaránt farsangkor volt. így pl. a Sárközben is külön ünnepi alkalom volt a farsangvégi több napos bál: más-más napon volt a *serdülők*, a *felnőtt fiatalság* és a *házasok bálja*. *Cigánybál* fejezte be a mulatságot.

Északkelet-Magyarországon, Szabolcs és Szatmár megyékben a zártkörű bálokat *bilétes bálnak* nevezték, mert a meghívottak névre szóló meghívót, ún. bilétet kaptak a rendezőbizottságtól. (A nyomtatott meghívóval szintén a múlt század második felétől kezdett megismerni a falusi lakosság.) Minden nagyobb ünnep alkalmával rendeztek bilétes bált, ilyenkor a szomszéd falvakból és a környékbeli tanyákról is megjelentek a meghívottak. A cselédek is rendeztek évenként egy-egy *bilétes bált*, ahová a szomszéd falusi cselédek is meghívták. A gazdák leányait is meghívták, de hogy kit, ahhoz a többinek a jóváhagyása kellett. A szatmári bilétes bálokon a hagyományos elemek különösen keveredtek az újabb rendezési módokkal.

Erdélyben a bál éppúgy, mint más vidékeken, az év nagyobb ünnepeihez, karácsony, pünkösd, húsvét másodnapjához kapcsolódott. Néha nyáron is megrendezték, az évszak bármely vasárnapján, de leginkább aratás után. Este kezdődött és reggelig tartott s nem úgy, mint a vasárnapi tánc – rendszerint valamelyik helyiségben italt is mértek. A résztvevők életkora nem igazodott semmiféle határhoz: a legénykortól (pl. Kalotaszegen és a Mezőségben a konfirmáltak) egészen az idősebbekig mindenki táncolhatott. Gyakori volt az is, hogy a bált műsoros esthez (öntevékeny színjáték) kötötték. Erdélyben nem volt általános a meghívó és így korra, társadalmi állapotra való tekintet nélkül mindenki beléphetett.

A mezőségi Válaszúton a más vidékeken is szokásos étkezéssel egybekötött bált szintén *batyubálnak* nevezték, s évente négy-öt alkalommal rendeztek ilyet. A helyi fiatalok meghívókat küldtek a szomszédos falvak fiatalságának, vagy csak szóbelileg hívták meg őket. Mindenki belépődíjat fizetett és ennek megfelelően táncolhatott. Két-három órakor kezdődött a mulatság és eltartott másnap 10-12 óráig is. A bátyus bált fiatalok és házasok sokszor közösen rendezték. De a házasok is rendeztek külön a bátyus bálokhoz hasonló házimulatságot, ahová 10-15 párt hívtak meg. Egyébként a szűkebb környezetben lezajló, zártkörű, sokszor csak néhány családot magában foglaló *batyubálok*, *házi bálok*, a polgári hatást tükröző *teaestek*, különösen farsang alkalmával az egész magyar nyelvterületen általánosak voltak. Az ilyenfajta társas összejöveteleket különböző néven jelölték.

III. A TÁNC RENDEZÉSE

1. A TÁNCALKALOM SZERVEZÉSE

Rendező bizottság

A táncok rendezését a legények megbízottai intézték, gyakran ők voltak a legényszervezetek (legénycéh, legénykompánia, legénybanda) vezetői. A rendező bizottság tagjainak, a táncrendezést intéző legényeknek a magyar nyelvterületen általánosan használt, legismertebb elnevezései a következők voltak: *legénybíró*, *első legény*, *kezes* (Mezőségen), *bálgazda* (Északkelet-Magyarországon), *táncmester*. Az egyéb helyi elnevezések közül néhány: *bálbíró* (Fülöpszálláson), *cigánybíró*, *cigányvajda*, *hegedűs gazda* (Északkelet-Magyarországon), *előljáró* (a bukovinai székelyeknél), *gazda* (Gyergyó és Kászón vidéke), *legényvezér* (Szigetköz egyes falvaiban), *muzsika fogadó* (pl. Baranyában, Gyimesen), *muzsika gazda* (Tápiószecsőn), *mester*, *legénymester* (Örség), *sáfár* (Hegyalján) stb.

A falusi legényszervezetek vezetőit bizonyos időszakra, rendszerint 1-3 évre választották meg. Kettő-négy, sokszor több ügyes, rátermett, erélyes, fegyelmet tartani tudó, gyakran katonaviselt ifjút választottak erre a tisztségre. A legtöbb vidéken az utóbbi időkben már csak a táncrendezésre korlátozódott a tevékenységük. Nem is minden esetben választották őket, csak azért kerültek az élre, mert mozgékonyabbak vagy esetleg ügyesebbek voltak a többiekénél, és a pénzkezeléshez is jobban értettek. Voltak olyan vidékek, ahol egész rövid ideig volt érvényben a megválasztott tisztsége. A bukovinai székelyek jóval karácsony előtt választottak a leányok „megénekléséhez” egy „előljárót”. Megbízatása karácsony végétől farsang végéig tartott, Feladata volt egy-egy éneklő legénycsoport vezetése és később a táncos összejövetelek rendezése. A kalotaszegi Nyárszón karácsony előtt pár héttel az ún. „próbatánc” estélyén választották még az 1940-es években is a karácsonyi táncok *legénygazdáit*. Ahol már nem volt szervezett, virágzó legényélet egy-egy jókedélyű, jó kiállású, mulatós legény szervezte a táncmulatságokat. A rendező bizottság tagjai általában a jó táncos legények közül kerültek ki, de keveset táncoltak, mert el voltak foglalva az anyagi ügyekkel, vigyáztak a rendre és a muzsikusokat irányították. Alkalmilag viszont a táncosztó „táncmester” szerepét is be kellett tölteniük.

A vasárnapi táncok nagy része, így pl. a játszók is spontánul, visszatérően a hagyományos keretek között jöttek létre a fiatalság hangadóinak az irányításával. Sok helyütt volt a tánc kezdeményezője a helyet és gyakran zenét is biztosító kocsmáros. A táncrendezést lebonyolító legények a vasárnapi táncokat és a különleges bálakat szervezték és irányították. A rendező bizottság tagjai váltották ki a hatósági engedélyt, biztosították a helyet, gondoskodtak takarításról és a díszítésről, felfogadták a zenészeket, s a meghívást is ők intézték. Beszedték a belépődíjakat, előteremtették az előleget, tehát ők intézték az anyagiakat. Éppen ezért nem lehettek vékonypénzűek. A bevételből fennmaradt nyereség nekik maradt, de

veszteség esetén ráfizettek. Az anyagi felelősséget érzékelteti a mezőiségi *kezes* név is. A kezesség tisztével kapcsolatos az erdélyi szóhasználat: „kezes fizess”.

A táncrendezés szolgálatainak ellátását vállalkozás vagy választás útján a legények egymás között elosztották. Egyes vidékeken külön *hívogatok* voltak. Az étel-ital őrzésére, elosztására *bormesterek*, *kulcsárok*, a táncrend irányítására *táncmesterek*, a rend fenntartására *kisbíró*, *katonák*, *csendőrök*, *deresek*, *pandúrok*, *darabontok* stb. ügyeltek. E sokféle feladatot ellátó rendező bizottságnak különösen a *karácsonyi tánc* (Erdélyben), *farsangi ivó* (kelet- palócság) alkalmával volt nagy szerepe. Egyes vidékeken (pl. Galgamácsa) háromtagú választott legénybírószág intézte a táncok ügyét. Somorján (Csallóköz) a három évre megválasztott legénybíró mellett működött két *legényhívogató hadnagy*, a *bormester* és a *táncmester*. A kalotaszegi Nyárszón karácsony előtt két *legénybíró*t (*legénygazda*), két *kócsárt*, két *hívogató*t, egy *pandúrt* választottak. A tánc rendezési és szervezési hagyományait a keleti palóc vidékeken (pl. Felsőtárákány) a *farsangi ió (ivó)* őrizte meg a legtisztábban. A faluban több ivót szerveztek a különböző falurészek szerint (Alvég, Felvég), külön a kisebb, külön a nagyobb legények. A rendezőket *íosoknak* nevezték. Egy „hites” embert kineveztek *ió bírónak*. Ezenkívül *darabontokat* választottak, akik a rend fenntartásában is segítettek. Az egyébként gyakori volt, hogy egy-egy idősebb, erősebb, tekintélyes embert kértek fel a zene irányítására, a rend biztosítására. Ezeket nevezték pl. Szatmárban *zenebíró*nak. Fertődön pedig *vajdának*. A táncrendezők fogadták a vendégeket, helyezték el a szomszédos falvakból érkezők fogatait, intézték az egyéb ügyes-bajos dolgokat. A rendzavarókat és a kihívóan viselkedőket eltávolították a bálból.

Tánchely

A rendező bizottság biztosította a *tánchelyet*. Ez a tánc jellegének megfelelően különböző lehetett: szabad térség vagy valamilyen helyiség, pl. a *falú főtere*, a *falú melletti nyomás*, *erdők szélei*, *tisztásai*, *havasi kalyiba*, *paraszti porta* (szoba, udvar, pajta, csűr) stb. A századforduló óta általánossá vált a zárt helyiségben rendezett vigalom. Különösen a nyugati táncdialektus területén (Dunántúl, Duna mente, nyugati palócság stb.) alakult ki legkorábban falvainkban is, hogy a táncok, bálók helye a *kocsma*. A közelmúltban is a parasztság legáltalánosabb tánchelye (Erdély kivételével) a *kocsma* (csárda) vagy annak udvara volt. Táncalkalmakra gyakran még ma is *ponyvás sátrat* építenek.

Egyes vidékeken, pl. Erdélyben a falvak fiatalsága hosszabb időre bérelt tánchelyet (parasztház szobája, csűr); amelyért munkával, terménnyel vagy készpénzzel fizettek. Széken (Mezőség) szegenként nyáron, vagyis húsvétól Szent Mihályig egy kibérelt csűrben tartották a táncházat, s mikor az idő hidegebb lett (Szent Mihály napjától húsvétig) a házban folytatták. Személyenként fizette a bért a legénység, de előfordult az is, hogy munkával, így pl. kapálással törlesztették a járandóságot. Válaszúton is mindig kint volt a tánc nyáron az udvaron vagy a csűrben. A táncházért munkával fizettek, minden fiatal egy napszámot adott. A legények inkább kaszálni, a lányok pedig kapálni mentek. Aki nem vett részt a kalákában (társasmunka), fizetett

a többi legénynek. Lőrincrévén a nyári tánchelyiségért, amely rendszerint csűrben volt, aratással fizettek és azt kalákába vágták le. Ezen a közös aratáson minden táncban részt vevő legénynek és leánynak meg kellett jelennie. Az aratás lebonyolításáért a kezesek voltak a felelősek, mindazok, akik a csűrt kivették. Az aratáson ők vigyáztak arra, hogy mindenki rendesen dolgozzon. Bort és ételt a gazda hozott, s egy-egy pászma szélén ettek, ittak, sőt, táncoltak is. Este a gazda juhot vágott, bort adott hozzá és vacsora után ismét táncolt a fiatalság. A nyári táncengedélyt a bíró adta, viszonzásul a legények learatták a lucernáját.

A táncoló helyeket biztosító *cécó-, játszó- és mulatóházakat* ugyancsak bérbe vették. Szentgálon kisasszony napján (búcsú napja) kivettek a juhászok egy házat, ahonnan a háziasszony kirakodott, és három napig tartott a mulatság. A kibérelt házat itt is *mulatóháznak* nevezték. A dunántúli pusztákon a cselédházak előtti térség, télen pedig általában a négy család közös konyhája szolgált tánchelyül. Rossz időben és télen a tanyákon is zárt helyiségekben, szobákban tartották meg a táncot (pl. padkaporos bál), jó idő esetén pedig a szabad ég alatt.

Az ifjúság gyülekezőhelye, tánchelye gyakran a templom környéke volt. Itt említjük meg, hogy a középkorban az „egyházaskertek” templomkertje vagy temetőhelye szolgált tánchelyül. Az 1279. évi budai zsinat rendelkezése megtiltotta, hogy a nép a templomkertben vagy a temetőben táncoljon. A templom környéke mint tánchely, számos esetben még a XX. században is szerepet játszott. Nemcsak mint a lányok bandázóhelyét említhetjük, hanem mint bizonyos szokásokhoz kapcsolódó tánchelyet. Így gyakori volt a múltban az esküvő utáni tánc, amit sok helyen, mint pl. a Fejér megyei Jenőn vagy Pázmándon „paptáncnak” neveztek, Kalotaszegen az ilyen esküvő utáni tánc alkalmával gyakran még a virtuóz legényes bemutatására is sor került. Esküvők alkalmával ugyanis a hívatlanok nagy nézőserege is megjelent a szertartáson. A templom előtt járták a karéj táncot a rábaközi legénycéhek, búcsú alkalmával.

Hírverés

A meghívás, azaz a lányok táncba hívása sokhelyütt még a közelmúltban is ünnepélyes keretek között zajlott le. A meghívott leányt gyakran rigmussal, verssel vagy prózai mondókéval kérték ki a *hívogató legények*. Az ún. *hírverésnek* az egész magyar nyelvterületen elterjedt formái voltak. Egyes vidékeken a hívogatók lóháton vagy feldíszített ökrösszekereken járták végig a falut és közben kihírdették a bált. Farsangi időben gyakran maskarák, maszkos alakok is csatlakoztak a menethez. A múlt század végétől, a századforduló idejétől elterjedt kisebb falvainkban is a nyomtatott meghívók küldése („bilétes bál”).

A szigetközi Halászin a zártkörű táncmulatságokra, a bálókra a leányokat vasárnap délutánba mulatság kezdése előtt a következőképpen hívták meg. A legények a kocsmában tartózkodtak és a kint álldogáló gyerekek közül beintettek egyet, akivel egy liter bort küldtek a lányos házhoz. A gyerek beköszöntött és a következőképpen tolmácsolta a meghívást: „Én Mátyás Ferenc nevében hoztam a liter bort, kéreti Böske leányukat, ha elengednék délutánra, a táncra”. A háziak a hozott bort

kiöntötték és pénzt (10–20 krajcárt) adtak a gyermeknek: „Köszönjük, eleresztjük.” Az üres üveget visszavitte a gyermek a megbízó legénynek és tőle is kapott néhány krajcárt. Ha nem engedték el a szülők a leányt, visszaküldték a bort. A leányok a litánia után kiálltak az utcára és figyelték, hová visznek a gyerekek bort. Olyan legény is volt, aki több leánynak küldött, de a leányok között is akadt, aki több legénytől kapott meghívást. Akinek nem küldtek bort, nem mehetett el a bálba. Volt olyan anya, aki inkább pénzt adott valamelyik legénynek, küldjön bort, hogy ott lehessen a leánya a mulatságban.

A gyimesi csángóknál a „havasi gyűlések” (kalibáknál rendezett tánc) hírüladása az egyik hegyről a másikra való átkiabálással, ún. „hüdítéssel” történik. A bukovinai székelyek a „táncosház” elé, a kapu mellé szalaggal feldíszített ún. előfát állítottak, hogy mindenki tudomást szerezzen a „tánc”-ról. A bálba 1920-ig úgy történt a meghívás, hogy egy ívet hordtak szét, amelyen mindenkinek rajta volt a neve és aláírással jelezték a részvételt. Később pedig itt is mindenkinek névre szóló meghívót küldtek.

2. A ZENÉSZEK, FIZETÉS

Muzsikafogadás

A zenészeket időben, sokszor napokkal a tánc vagy bál előtt a rendező bizottság tagjai fogadták fel, éppen ezért hívták őket *muzsikafogadóknak*, *cigányfogadóknak*. Az ismétlődő táncalkalmak során a zenészeket egy hosszabb időszakra is felfogadták. így pl. Szatmárban (Botpalád, Dobra, Szárazberek) kibéreltek tavasszal egy csúrt és megállapodtak a zenészekkel, pénzt fizettek és valamelyes terményt. Ezt nevezték *kommenciós bálnak*. Botpaládon a kéthetenként ismétlődő kommenciós bálon a zenészek számára minden legény fél-fél véka búzát adott. Széken a zenészeket rendszerint 10 vasárnapra fogadták fel. A kezesek előlegeztek valamit a cigányoknak, a legények ez alatt az idő alatt kötelesek voltak a rájuk eső részt kiegyenlíteni. A táncokon kihirdették a zenészeknek járó tartozásos amint sürgetett az idő (10 vasárnap) már egy-egy személy adósságára is utalva, igyekeztek összeszedni a cigánypénzt. Ha soron kívüli tánc adódott, pl. ha „sor alá” (katonasorozás) mentek a legények, akkor az előre megállapított összegen túl kellett a cigánypénzt rendezni. Ilyenkor azok fizettek, akik „sor alá” mentek, illetve a bevonulók, akik a behívót megkapták.

A Mezőség más falvaiban is, mint pl. Válaszúton a zenész fizetése szintén egyezség szerint pénzben vagy természetben történt. Nyáron gabonáért is állítottak zenészt. Minden legény egy véka búzát és egy fél véka kukoricát fizetett. Az is előfordult, hogy a zenészek az uradalomtól elvállaltak egy kaszálót bérbe, s a legények lekaszálták, a leányok pedig felgyűjtötték és aztán be is hordták. A zenészek ezért aztán harminc-negyven darabot muzsikáltak a fiatalságnak. (Egy „darab” egy délutáni, vagy egy estétől reggelig tartó tánc végigmuzsikálása.) A leányok, mivel a táncban nem kellett fizetniük, ünnepek alkalmával egy-egy kalácsot adtak a zenészeknek, s a táncok, bálók alkalmával ők biztosították az ebédet, vacsorát, éjfélit. Azt

természetesen beosztották, hogy kire mikor kerül sor.

A rendező bizottság tagjai a zenészekkel együtt felvonultak a tánc helyére, miközben daloltak, néha táncoltak, és gyakran a tánchelyiség előtt is muzsikáltattak. Az utóbbi mozzanat különösen azon a vidéken volt szokásos (pl. Somogyban), ahol a zenészek a vonós hangszerek mellett rézfúvós hangszereken is játszottak. A századforduló óta alakult ki a parasztbandáknak az a fajtája, amely kétféle hangszeren játszik: szabadban rezesbandaként, zárt helyiségekben pedig „cigánybandaként”. Akkor szólalt meg rendszerint a zene, amikor délután a templomból kijöttek. Mind a zenészekkel való felvonulás, mind pedig a muzsikálás a hírverésnek nagyon fontos lehetőségei voltak. A zenészekkel felvonuló rendező bizottsághoz gyakran csatlakoztak a táncot váró legények. Így pl. Válaszúton a zenészeknek ételt adó lányos háztól indultak el a tánc helyére, ide ugyanis a kezesek is hivatalosak voltak vacsorára vagy ebédre. Az ételadó leány a szomszéd lányokat is meghívta. Evés után még táncoltak is egyet. Muzsikaszóval, énekszóval mentek a táncosházig, elől a legények összefogódzva, majd a cigányok, hátul a lányok, de ilyenkor ők nem énekeltek. Útközben csatlakoztak hozzájuk mások is, s mire a táncházhoz értek, egy táncra való fiatal együtt is volt.

A zenészekkel kötött egyezség magában foglalta általában étkeztetésüket, hogy jó erőben muzsikáljanak. Ezeken – mint már utaltunk is rá – rendszerint részt vettek a rendezők is. Tyúkodon, ha bál volt, délután mentek el a bálgazdák a zenészekért, és a banda előtt mulatozva, táncolva vonultak a bál helyére, ott meg is vacsoráztak. Egy idősebb asszony, vagy az egyik rendező „szeretője” főzte a vacsorát. Nem szerették, ha sok bálgazda volt jelen a vacsorán, megszólták őket érte. Egy Császlóban megtörtént eset alapján mondókéval csúfolták az ilyen eseteket. „Hö, hö, hö, hat cigány, hét hegedűs gazda”. Ott ugyanis a vacsorán hat cigány és hét rendező volt. Gyakori jelenség volt az, ha más faluban fogadták fel a zenészeket, székéren szállították őket a rendezők, és a zenés bevonulás szintén a hírverés fokozására szolgált.

Meg kell említenünk, hogy a múltban egy-egy szólóhangszer vagy hangszerkettős is szolgálhatott zenekíséretül. *Kodály Zoltán* a Magyar népzene című összefoglaló munkájában is utal arra, hogy még a múlt században, „az 1880-as években igen sok helyen módos lakodalmakban is beérték a dudával (Garamvölgy, Félegyháza). A zenészcigányok akkor még inkább városok, mezővárosok körül húzódtak meg.” Itt úja a többi között a következőket: „Még 1912-ben tanúja voltam, mikor egy jómódú székely gazda felfogadta fia lakodalmára a cigányt, a tízezernyi lakosú Kászonfeltiz egyetlen zenészét. Ételtért-italért, „kendőkéért és öt forintért huszonnégy óráig volt köteles muzsikálni az egy szál hegedűs. Ebből persze nem élhetett. Főfoglalkozása a kovácmesterség volt, ekkor is az üllő mellől szólították el.” A zenészcigányok feltehetően a kocsmai (csárda) közreműködésük révén kapcsolódtak rendszeresen a paraszti táncalkalmakhoz, így a vasárnapi tánchoz, bálhoz is. Az utóbbiak rangját is emelte, hogy milyen összetételű és hány tagú cigánybanda, vagy azok mintájára kialakult parasztbanda játszott. Nyilvánvalóan a családi ünnepek és a kisebb táncos összejövetelek őrizték meg legtovább a hagyományos paraszti hangszerek (pl. tekerő, duda) használatát.

Belépődíj

A *belépődíjat* is a rendező bizottság tagjai szedték be. Általános gyakorlat volt az egész magyar nyelvterületen, hogy a legények fizettek, a lányok ritkábban, akkor is csak félrészt. Az ünnepélyes bálók kialakulása után rendszerint a tánchelyre való belépés alkalmával szedték be az előre megállapított összeget. A hagyományosabb forma az volt, hogy a tánc közben, egyes szünetek alkalmával, felszólításra fizettek a legények. Ez a fajta fizetési mód különösen ott vált szükségessé, ahol hosszabb időre, pl. egész nyári időnyire, vagy pl. tíz vasárnapra fogadták fel a muzsikásokat. A terem bér és az egyéb kiadások (terem feldíszítése, engedély kiváltása, zenészek étkeztetése stb.) mellett ugyanis a muzsikásokkal megalkudott zenedíj, „cigánypénz” jelentette a beszedett összeg felhasználásának nagyobbik részét.

A belépődíj beszedésének módja vidékenként sajátosan színeződhetett. Így pl. a Pest megyei Bagón a nyílt mulatságon (szabad bál) a lány ingyen vett részt, a bálba a legény „beváltotta”. Az egyik legénybíró az utcán álló lányokkal közölte, azaz odakiáltotta „neviről szólítva”, hogy kit váltottak be. Akinek nem volt szeretője, az elment haza, hacsak valaki nem könyörült meg rajta. Ha saját magát „váltotta be” valaki, azt megszólták, és nagy szégyen volt. Szatmárban is az általánosabb szokás szerint a legény azt a lányt fizette be, akinek udvarolt. A lány anyja azt tartotta, ha nem komolyan udvarol a legény, akkor ne fogadja el a lány a befizetést.

A Mezőségben az volt a szokás, hogy miután négy-öt „pár” (táncciklus) lejárt, akkor kiáltották ki a „kezesek”, hogy mennyit kell fizetni. Ekkor már a rendezők látták, hogy hány pár táncol és eszerint milyen arányban osszák meg a cigánynak járó részt. (Az összeget, amelyet a bálban vagy a táncban fizetni kell, itt általában nem belépődíjnak mondják, hanem *résznek*.) Válaszúton, ha egy legény megfeledezett a fizetésről, „nem szólították fel névleg”. A kezes leállította a muzsikálást és kikiáltotta: „aki hibás, az vagy fizessen, vagy ne táncoljon!” Ugyancsak ezen a vidéken, Pusztakamaráson, a lányok és legények az 1940-es években egyaránt fizetni tartoztak, akár egyenként, akár párosával érkeztek, de gyakori volt az is, hogy a lányok kevesebbet fizettek, vagy semmit.

A Fejér megyei Alapon, a zenészeknek a spontán táncmulatságokon nem volt meghatározott bérük, az csak a megrendezett bálokkal jött szokásba. Egy-egy táncsor után valamelyik legény kalapjával összeszedte a pénzt, vagy a megrendelt táncokért külön fizettek. Ha kevesellették a bevételt, előfordult az is, hogy a zenész-feleségek féljük elé ugrottak „nekem húzd” kiáltással és pénzt dobáltak nekik. Ez a legények megszégyenítésére szolgált, „hogy lám, lám, itt az asszonyok mulatnak”. A vacsorát és az italt ilyen spontán táncokon rendszerint a kocsmáros adta a zenészeknek. A mezőföldi Hard pusztán (Cece mellett) a zenészek fizetésének sajátos módját *betáncolásnak* nevezték. A legények a söntésen át jöttek a tánchelyre, és egyenként bekopogtatva bevonultak. Kalapjukat letették a kassza mellé, majd táncot rendeltek. Miután táncoltak, fizettek a zenészek részére és ezzel a kalapjukat is kiváltották. Ha egyszerre öt-hat pár érkezett, akkor közösen végezték el a betáncolást. Sárközben a cigányok megkopogtatták a hegedűjüket, jelezvén, hogy pénzt kérnek. Másutt pedig „legények előre” kiáltással igyekeztek a

rendezők a cigánypénzt beszedni.

Borbély Sándor 1891-ben az aranyosszékiek nyári táncához a zenészek félfogadását a következőképpen írja le: „Sz. György napja előtt néhány, rendszeren a katonaságot kiszolgált legény megfogadja a *mózsikusokat* (rendszerint hármat), megalkudván velük 20-30 frt-ban s ugyanannyi liter véka búzában, melyet a legények fizetnek. A leányok is adnak fejenként 20–30 kr. ún. húrpénzt. Ennyi a *komenczió* egyik fele; másik: hogy a cigányok minden vasárnap du., továbbá pünkösöd 3 napi ünnepén szintén du. és éjjelén valamelyik lányos háznál *mózsikálni* tartoznak. A kötelezettségen túl a leányok régi szokás szerint fejenként egy-egy *vasárnapi délebédet* adnak a cigányoknak.”

3. TÁNCILLEM

Megjelenés, viselet

A leányok táncbamenetelét az *illendőség helyi törvényei* szabályozták. Hogy miként és kivel menjen el a leány a táncba, azt a mulatság jellege, típusa is megszabta. Más volt a módja, ha játszóra vagy vasárnap délutáni táncra ment el, vagy ha estétől reggelig tartó bálon vett részt. A délutáni táncokra rendszerint csoportosan, bandákban mentek, s itt persze mint nézők, „lesők” a szülők is gyakran megjelentek. A bálókra vagy rendezettebb szabad táncokra az anya általában elkísérte a leányát. Sok helyen a leány egyedül is elmehetett, vagy a kikérő legény kísérte el. A polgári erkölcs követelményeinek megfelelően a parasztság körében a táncbakísérés nem volt mindenütt kötelezően, de általánossá vált. A kikérést személyesen vagy üzenettel bonyolították le a legények. A kikérés régi formáira utalnak az egyik elterjedt balladánk, a „halálatáncoltatott leány” változatai. Ebben is személyesen vagy üzenettel hívja meg a leányt a „bálba”, „egy pár táncra” vagy a lakodalomba a legény, a legények, illetve a vőlegény képében megjelenő ördög.

A bálra, táncra a legények, leányok egyaránt felkészültek. Hogy milyen öltözetet vettek magukra, azt a helyi táncillem szabályozta, s ehhez mindenki alkalmazkodott. Azon a vidéken, ahol színes népviselet élt, a leányok általában nem a nagyünnepi viseletet vették fel, hanem egyszerűbb, dísztelenebb, de azért a hétköznapiól eltérő ünnepi ruhát. (Gondoljunk arra, hogy a lakodalmak alkalmával a vacsorára és a táncra is rendszerint át szoktak öltözni.) Vidékenként külön kialakult *táncviseleteket* ismerünk. A századforduló idején egyébként még gyakori volt, hogy a leányok mezítláb táncoltak. A férfiak az évszaknak megfelelő ünnepi öltözetben jelentek meg, fejükön süveggel, sapkával vagy kalappal, amelyet rendszerint tollal, bokrétával vagy virággal díszítettek és azt, kevés kivételtől eltekintve, bal oldalt hordták. A tavaszi sorozás után a virágot a szalagos kalap váltotta fel, mely gyakran a bokáig ért. Egyes vidékeken a kalap viselését a tánciskolák és a polgári bálók hatására elhagyták. Ismeretes, hogy a fejfedőnek milyen nagy szerepe volt a magyar néptáncban. (A kalap vagy süveg érintése, félrevágása, előre vagy hátratulása.) A történeti források szerint a nemesek is

süvegfeltéve táncoltak.

Táncsarkantyú

A csizmán – mert táncra igyekezett mindenki azt felvenni – a századfordulóig elmaradhatatlan volt a *táncsarkantyú*, különböző változatai voltak. A felerősítés módja alapján két típusát különböztetjük meg: az egyiket menetes csavarral ráerősítették, *rászögezték* a csizma sarkára, a hajlított sarokvasból állott ki a sokszor duplázott acél sarkantyútaréj, csavarra is járt, hogy ki lehessen venni. Ezt egyes vidékeken nagyságáról, formájáról *nagy taréjú, zabszem, derelyemetsző sarkantyúnak* is nevezték. Kriza János idézi a Vadrózsákban Tiboldi István unitárius tanító levelét, melyben a székelyföldi Nyikó vidékére (Szent-Miklós) írja: „Volt helyel-hellyel olyan legény is az időben, aki féltallér nagyságú duplázott acélsarkantyú taréjjal jelent meg a tánczvigalomban, hogy annál nagyobb csengést-pengést idézhessen elé.” E megfigyelés a múlt század első felére utal. Korábbi időből (1793) származik Gvadányi József költőnek a „Rontó Pál” c. elbeszélő költeményének verbuváló jelenetében a taréjos sarkantyú jellemzése:

„Egyszer a csapszékből mi nagy muzsikával
Kimentünk, táncoltunk kegyetlen lármával,
Szórta szánk a ritmust, kardunkat csörtettük,
Nagy tarés sarkantyúnk börgettük, csörgettük...”

Az ún. *felkötős sarkantyú* – ugyanis szíjjal kötötték fel – külső oldalán volt egy-két duplázott acélzörgő (pengő, pille), amelyet ezért *zörgős-csörgős sarkantyúnak* neveztek. Míg az első típus a lovas ember kellékéből alakult ki, addig a másodikat kimondottan tánchoz készítették. A táncsarkantyú zörgését gyakran a csizmára vert vastagabb patkó összeütésével és a rajta való dobogással erősítették. Ismerték még a *patkós sarkantyút* is (pl. Felsőtárkányon), amelyet a csizmák magas sarka alá helyeztek. A patkó két vége felhajlott és ide zörgő karikákat, „pillengőket” tettek. Ritkán előfordult, hogy nők is hordtak a csizmájukon „csörgőt” (pl. Bagón), amelyet a talp és a sarok közti hajlatban helyeztek el.

A táncsarkantyú a tánc ritmikai, hangulati, zenei fokozására szolgált, erősítette a zenei kíséretet és a dallamosságot. Használatának lényege az volt, hogy a táncos jól ki tudja verni, pengetni a nóta ritmusát. Történeti forrásaink a XVIII. századtól kezdve említik a sarkantyú táncbéli szerepét mint a magyar tánc (verbunk) elmaradhatatlan eszközét. Egy német katonatiszt 1792-ben a „magyar nemzeti tánc”-ról a következőket írta: „Mármost olyan népre, mely lovaglásban találja megszokott életmódját, vall a magyar tánc is. A táncosnak ennél szükségképp sarkantyúsnak kell lenni. A sarkantyúk összeverése ugyanis lényeges része a magyar táncnak. Sarkantyú nélkül táncolva a magyar tánc elvesztené egész erejét. Mert ezt a sarkantyúk pengésétől kapja, melyet a táncos a zene ütemével, ügyesen tud egyesíteni.” (Részlet a bécsi Historisch-politisches Journal der kaiserl königl. Erblande című újság 1792. évfolyamából.)

A szájhagyomány szerint a századforduló idején kezdték már tiltani a táncsarkantyú viselését, mivel a táncok forgatagában a ruhákat szaggatta. Némely helyen legtovább a táncrendezők, táncvezetők, nevesebb táncosok, rátartibb legények (sarkantyús legények) és lakodalmas vőfélyek jelentek

meg táncsarkantyúban. Használata befolyásolta a táncolás módját, gyakran mozdulatformáló szerepe lehetett. Említsük meg az ún. sarkantyús táncokat, pl. azok „hatoztató” motívumát (Hegyköz, Bodrogek), vagy a bokázók gazdag változatait.

Táncrakérés-leköszönés

A táncmulatságot a legények kezdték, rendszerint a tánchely közepén állottak, énekeltek vagy táncoltak. Az általánosan elterjedt szokás szerint a legények csoportosan, általában karéjban, táncoltak. Ilyenkor a verbunknak megfelelő táncot (szólóban vagy csoportosan), a legényes vagy az ugrós változatait járták egyes vidékek hagyományainak megfelelően. Ezután következett a párostánc, amelyet a *táncrakérés* vezetett be. A leányok a tánchelytől függően (helyiség, udvar) azon kívül helyezkedtek el, az udvarban tartózkodtak, vagy az utcán csoportosultak. Amennyiben a tánchelyiségen belül voltak, a fal mellett sorakoztak. A legények megbízottai, így a táncrendezők közül valaki kikiáltott a leányok gyülekező helyére, hogy melyik leány menjen be, esetleg a legények személyesen kérték fel a leányt. A megszólítás mellett általános volt a kézzel, fejjel, szemvillanással való intés, jelzés, amely gyakran félreértésre adott alkalmat. Ugyanis, ha nem az a leány jött a hívásra, akire a legény gondolt, kezével, mutatóujjával integetve visszautasította és az szégyenkezve mehetett vissza a helyére. A Mezőségen végzett megfigyelések szerint, ha a leány a legény mellett volt, akkor intés helyett csak a kezét fogta meg. A szégyenlősebbeket egyszerűen magukhoz rántották és úgy kezdték meg a táncot.

A táncrakérés általános formái mellett régebbinek látszik a *táncbahúzás*, vagy a *kendővel* való *táncbahívás* szokása. Dél-Alföldön (pl. Tápén) egy legény összeszedte a leányok zsebkendőjét és azok követték őt, vagy pedig összefogta kendőiket és úgy vezette, húzta őket a tánchelyre. A legények kivetett kendőjébe vagy zsebkendőibe kapaszkodó lányok behúzása volt az egyik változata a zsebkendő táncrakérésnek. A Duna mentén (pl. Bogviszlón) egy gyermek több legény megbízásából gyülekezőhelyen összeszedte a leányokat, és keszkenőjüknél fogva vezette őket a kocsmába. A történeti forrásainkban gyakran előfordul „táncba ragadni”, „táncba vonni” kifejezés. *Czuczor Gergely* írja például 1843-ban a falusi lakodalmi táncok jellemzésével kapcsolatosan, hogy a verbunk (lassú és cifrája) után „következik a friss, s kiki a szegletekben álló menyecske- és leánycsoportokból társnét ragad...” (Atheneum 1843.1.).

Amennyiben a leányok körben táncoltak („karéj”, „karikázó”, „futó” stb.), akkor onnan szólították, illetve húzták ki a választott párt. A félreértések elkerülése végett a legény gyakran előre szólt a kiszemelt leánynak. Rábaközben és Erdélyben ismert egy régi közép-európai tánckezdő formula, amikor is a férfi a nőt a karja alatt megforgatja. Válaszúton, amikor a leány a táncbahívás után a legény elé ért, egyet fordult a sarkán, összefogódtak és úgy kezdtek el táncolni. Népi vélemények szerint azért kezdték el így a táncot, hogy a legény megbizonyosodjon a leány tánc tudásáról.

A meghajlással való táncrakérés rövid múltra tekint vissza, a tánciskolák és a polgári szokások hatására terjedt el.

Először mindenki azzal táncolt, akinek udvarolt, illetve akit meghívott és

beváltott (belépődij) a táncba, utána rendszerint a rokon-, szomszéd lányok következtek s így tovább a kialakult helyi szokásrend szerint. Asszonyokat általában csak a férjük engedélyével lehetett táncra kérni. Házasember nyugodtan táncolhatott a lányokkal, sőt, ha az illető jó táncos volt, szívesen is táncoltak vele. A *leköszönés* után a leányok visszamentek a helyükre, pl. kifutottak az utcára vagy a fal mellé állottak, esetleg körbeállva daloltak, táncoltak. Viszonyuknak megfelelően a párok esetleg egy darabig együtt is, maradtak. A *leköszönés* formáját is a hagyományos táncillem szabályozta. Rendszerint a legény megszorította a leányt, sokszor olyan erősen, hogy kissé meg is emelte. A leány megköszönte a táncot, a legény viszont egészségére kívánta. „Használják” – mondták gyakran, miközben a leány tenyerébe csaptak.

Egy táncot („nóta”, „egy pár”, „egy darab”) ugyanazzal a lánnyal táncolt végig a legény. A tánc közbeni lekérést a múltban nem ismerték és csak az utóbbi évtizedekben alakult ki. Esetleg jó barátok cseréltek párt. Szatmárban pl. kialakult a párcserének olyan formája, hogy a csárdás friss részét két pár összekapaszkodva (köröcsárdás) köralakban járta, miután a páros újra kialakult, leányt cseréltek és úgy folytatták a táncot.

Kitáncoltatás-kimuzsikás

A táncillemmel kapcsolatos szokásokban is tükröződött a nők múltbeli társadalmi helyzete, alárendeltsége. Kezdeményezési lehetőségük nem volt. Amennyiben megsértették a hagyományos illetet, a legények bosszút állhattak. Ha egy leány visszautasította a felkérést, de ugyanabban a táncban más legénnyel elment táncolni, vagy egyéb viselkedésével kihívta a legények haragját, alkalomadtán megszégyenítették. Ilyenkor a sértett legény összebeszélt barátaival. Rábeszélte társait, hogy azok se vigyék táncba, vagy kerített egy seprűt és amint tehetett, a leány markába nyomta jelképesen, hogy táncoljon azzal. Előfordult az is, hogy egymás után felkérték a leányt és kellő pillanatban faképnél hagyták és az szégyennel távozhatott haza. *Kitáncoltatásnak* nevezték a leány megbüntetésének azt a módját, hogy valamelyik legény felkérte a sértést elkövető leányt és lassan az ajtó felé táncolt, majd hirtelen félreugrott és a leány kipenderedett. A másik változata a *kimuzsikálás*. Jelzett időpontban a zenészek körülvették a leányt és a Rákóczi-induló vagy más mars dallam muzsikálása közben a kijáráshoz szorították. Itt a kezébe söprűt nyomtak, vagy kilökték az ajtón. Gyakran kézenfogva kivezették a tánchelyiségből a zene hangjára. Ritkán várta ezt be a leány, inkább elszaladt szégyenében. Nem végződött persze simán a dolog, ha jelen volt valaki a legények közül, aki védelmére kelt. A kitáncoltatás fogalmát gyakran csak körülírással szokták kifejezni: pl. „kibabráltak vele”, „kiküldik a táncból”. Tyúkodon ha valamelyik legény izgága volt, azt is kitessékelték, nótát húzattak neki, mar sőt, és még a pénzét is visszaadták.

Magatartás a mulatságban

A táncillem szabályozta a résztvevők magatartásának és viselkedésének a rendjét. A *nézők*, az ún. „lesők” (szülők, rokonok, ismerősök) figyelemmel kísérték a táncalkalmak lefolyását, jelenlétükkel befolyásolták is a fiatalság

tánc közbeni magatartását. Figyelemmel kísérték általában a fiatalok egymás közötti viszonyát, hogy ki kivel táncol, és a táncolás módját is. Egy-egy közösségben kialakultak a táncolás szabályai, megszólították azt, aki az ízlésformákat megsértette. Az általános ízlés pl. az volt, hogy a táncot egy helyben el kell tudni járni. Tyúkodon az édesapja úgy tanította a fiát: „úgy fordulj meg nekem körben egy helyen”, mert mint mondták „volt olyan, ki bejárta az egész tánctermet”. Ilyenkor kinevették az illetőt, hogy a tánchely kicsi számára. A szatmáriak jellegzetes mozdulata a „hátravágós” „egyezve” vagy „kettőztetve”. Azt tartották igazi hátravágósnak, ha egy földre-helyezett pénz helyén eljárták. Egymás figuráit megnézték és véleményt mondtak róla.

Lőrincrévén azt tartották jó táncosnak, aki ritmusosan dallamra kezdett és nem dőlt el a forgás végén. A legény a leányt úgy vezette, hogy az szép egyenletesen forgott körülötte, nem rángatta a fejét, nem hullámozott a mozgása, szép egyenes tartása volt. Ügyesen „fütyögött” (az ujjával pattintgatott), a jobb kezét szépen tartotta. Egy kicsit jókedvűnek kellett mutatkoznia. Az volt a jó táncos leány, akit forgatás közben a legény nem tudott felvenni a lábáról s érezte azt, hogy miként akarják vezetni. Kedves, szép mozgással és egyenes testtartással kellett táncolnia a leánynak is.

A jó táncosok legszívesebben a *zenészek előtt táncoltak* és azt a helyet igyekeztek elfoglalni. Az ebből származó lökdösésekből nézeteltérések, verekedések is származhattak. Egyes erdélyi falvakban kialakult olyan rend, hogy bizonyos táncoknál páronként sorba álltak, vagy lassú mozgásokkal táncoltak, miközben várakoztak arra, hogy a zenészek elé kerüljenek, és ott kitáncolják magukat. Miután egy pár kitáncolta magát, hátrahúzódott és ott folytatta, közben újabb pár került a zenészek elé. Ilyen jelenség figyelhető meg gyakran a széki táncházakban a „csárdás” vagy Gyimesen az ún. „sebes magyaros” táncolása alkalmával. Az utóbbiban szintén páronként lépnek a zenészek elé, s itt a legény a leány balján, jobb kezével a nő vállára támaszkodva figurázik, azaz „ropogtat”. A leány a legény jobb oldalán leeresztett jobb kézzel várja ki a férfi figurázását, de ha ügyes táncos, ő is ropogtat.

Mint már említettük, a múltban a tánc közbeni lekérés nem volt szokásos. Ez csak a polgári bálók hatására jött létre, főleg ahol már táncmesterek is tanítottak. Ha tánc közben nem vették el a leányt a legénytől, akkor az az új divatnak megfelelően visszakísérte oda, ahonnan eredetileg felkérte. Eléggé elterjedt szokás volt Erdélyben és más magyar vidékeken is (pl. Szatmárban) a táncélet olyan kifinomult mozzanata, hogy az idegen legénynek a kezesek vagy bálgazdák táncost vittek. Először táncoltak egyet a vendég előtt, hogy az meggyőződjön a kiválasztott leány tánc tudásáról, majd úgy adták át neki. Ha csoportosan érkeztek más faluból legények, akkor azokat a helybeliek (rendezők) közül valaki fogadta és táncost adott számukra. Az idegen lányoknak is a lehetőség szerint szereztek táncost.

Egyes vidékeken – különösen ott, ahol a legényszervezetek élete még eleven volt – a falu egyik tánc helyiségében mulató legények nem látogathatták a másikat és csak akkor vehettek részt egy másik közösség mulatságán, ha a rendező bizottság megengedte. Szigetközben a legények több csoportban (gazdalegények, zsellérlegények, iparosok) kocsmánként tartották meg a táncokat. A legények át-átnéztek az egyik kocsmából a

másikba, de csak egykét nótát táncolhattak, mivel ott „céht” nem fizettek. (A legénymulatságokra befizetett összeg.) Ha az illetet megsértették, azaz tovább táncoltak a megengedettnél, akkor az első legény felszólította az idegen legényt, hogy fizesse be a „céht”. Ilyenkor gyakran nézeteltérésekre került sor. Széken más szegbeli legény csak akkor állhatott be a táncba, ha azt a kezesek jóváhagyták, leányt vittek neki vagy felszólította valamelyik barátja, hogy álljon be a legényes táncba („tempóba”).

A leány a bálban szerényen viselkedett, tánc közben keveset beszélt, s amennyiben nem beszélgetett, a legényre sem nézett. Tánc közben rendszerint zsebkendőt tartott, ezzel fogta meg gyakran a legény vállát, törölgette meg az arcát, sokszor a legényét is. A tánc közbeni viselkedést természetesen az egyének különböző vérmérséklete is szabályozta. A legények között voltak, akik hevesen kezdték el a táncot és ezt a tulajdonságot, amennyiben bírták, igyekeztek tartani és fokozni, ők általában könnyen akadtak partnerre. A nyugodtabb vérű leányok nem adták át magukat annyira a legények heves táncmérsékletének, a szilaj párostánc nem felelt meg a természetüknek. A tánc közbeni magatartást meghatározta az, hogy kivel, milyen körülmények között, mikor illik táncolni.

4. TÁNCSZÓK

Mikor a hangulat már a tetőfokon volt, bekurjongattak a táncba. Ekkor kerültek elő az ún. *táncszók*, amelyeket egyes vidékeken *csujogatásnak*, *táncréjjáknak*, *tánckurjantásnak*, *cifra szónak* stb. neveztek. Valamikor az egész nyelvterületen általánosak lehettek, erre utalnak a különböző vidékekről származó népköltészeti gyűjtemények anyagközlései. *Kriza János*, aki a *Vadrózsák* c. munkájában (1863) már egy csokorralalót közölt a székely táncszavakból, írja a következőket: „A székely népnél a táncközbeni verselés eleitől fogva divatjában volt, s nem egy anya és apa a tánczos legénység sorába legelőször kilépő fiacskájához szól biztatólag: Mondj fiam tés is valamit a táncznak! míg egy-egy éltesebb korú férfi is az „éfiúság” táncz-ropó seregébe beállván nőgatja s zaklatja a szótlan munkában izzadókat: Szót fiák a táncznak! s ha egyszer beléhevültek, ömlik a tánczszó...”

Dunántúlon az utóbbi időkben főleg már csak lakodalmak alkalmával, főleg lakodalmi menet közben kerültek elő ilyen jellegű kurjantások. Sajátos *lakodalmi kurjantások* is voltak mindenütt, de ezek szövegileg szorosan kapcsolódtak a táncszókhoz. Egy-egy bekiáltás tánc közben azért még itt-ott ma is előfordul. Például Északkelet-Magyarországon. sokszor egy-egy szituációval kapcsolatosan gyakran felhangzottak még a közelmúltban is különböző tánckiáltások:

„Hopp a pipám leesett
A szeretőm nevetett”

Megállt a táncos és mintha nézte volna, hogy ott van-e a földön. Mikor rakosgatták a leányt, ezt kiáltották:

„Hacacaré erre, hacacaré arra”

A legény tánc közben arra törekedett, hogy lerázza a leány kontyát:

„Húzd el nékem azt a nótát,
Fogja meg a szeretőm a kontyát.”

Ha a friss közben sikerült a leány kontyát szétrázni, akkor ezt kiáltották:

„Elnyertem a hajadat”.

A táncszók használatának általános gyakorlata ma még különösen Erdélyből ismeretes. Elnevezésük itt *ujjogatus*, *csujogatus*, *mondzsilálás*, *verselés*, *rikótozás* stb.

A táncszók szórványosan már a XVI–XVII. századi kéziratos énekeskönyvekben előfordultak. Itt utalunk ismételtén az 1505-ben felbukkanó körmöcbányai táncszóra. A tánckiáltások nagyjából alkalmi rögtönzések voltak, de előfordultak közöttük mindig különböző dallamok sorai is. *Kriza János* is említi idézett munkájában (Vadrózsák) a táncszókkal kapcsolatosan a népdaltöredékek szerepét. „Ilyen népdal formákat, énekecskéket gyakran dalolnak is többen egyszerre, kivált amikor úgynevezett lassú cigány nótára tánczolnak” – jegyzi meg *Kriza*. Mezőségen is az általánosan gyakorolt tánckiáltások mellett megfigyelhető volt, hogy a lassú párostáncok közben (pl. „cigánytánc”) ilyenszerű szövegeket énekeltek a táncolók. Ugyancsak itt egyes falvakban, miközben a legények a „ritka magyar” táncot járták, a közben körben táncoló leányok csujogatusokat énekeltek az egyébként szöveg nélküli hangszeres muzsikára:

„Karikára legények,
Betyárosan (huszárosán) verjétek,
Itt vagyok én segíték.”

A táncszók a tánchoz kapcsolódó sajátos költői szövegek, amelyek összehangzanak a táncmozdulatokkal és a hangulati fokozást szolgálják. Általában kétsorosak, de előfordulnak három- és négysorosak, sőt, többsorosak pl. tízsorosak. Hét- vagy nyolcszótagos sorok váltakoznak, de a táncszavaink többsége izoritmikus. A kétféle ritmus tehát a következő:

A csujogatusokat annak hozzátartozó részeként különböző kiáltásokkal fejezték be: „csu-ju-jú, ju-ju-jú” vagy csu-ju-jú, csu-ju-ju-jú”. Többféle ritmikai változata lehetett:

Feltehetően e szavak alapján kapták a táncszavak a „csujogatus”, „ujjogatus” elnevezésüket. Tartalmilag a táncdallamok szövegéhez hasonlítanak, sokrétűek, változatosak. Sokszor gúnyolódó, csipkelődő tartalmúak, néhol szabadszájúak is. De a tánc hevében mindenki tudomásul vette, nem sértődhetett meg senki, ha találva érezte magát. A szövegek a táncra,

táncstudásra, másfalusi legényekre, tánchelyre, muzsikásokra, szerelemre, különböző emberekre, ivásra stb. vonatkozhattak.

A kiáltozások célja a táncra való biztatás volt. Tánc és bál alkalmával egyénileg csujogattak, míg lakodalmakban általában csoportosan. (A lakodalmi csujogatásoknak is megvolt a házassággal kapcsolatos speciális témaköre.) A táncszókat a megfigyelések szerint általában a dallamokhoz kapcsolva szótagolták ritmikusan. Elkezdték az első sorát kiáltani az egyik dallamsorra. (Meg kell jegyeznünk, hogy nem mindig a dallam elején kezdik, bár az is gyakori.) Majd kihagytak egy dallamsort és a következőre folytatták. Akármilyen terjedelmű volt egy dallamsor, akkor is két sor, azaz egy zenei periódus után kiáltották. Előfordult a soronkénti kiáltozás is. Ezt sem végezték minden esetben a sorok ritmikájához alkalmazkodva.

Réthei Prikkel Marián nyelvvalaki szempontból a táncszókat három nagy csoportra osztotta. Az első csoportjuk a biztatás, örömet kifejező indulatszók: uccu, nosza, hopp, ejhaj-sejhaj-hejhaj, ujjuju stb. A második csoportba már értelmes, de rendszerint kihagyásos felkiáltások tartoznak: uccu neki, uccu rajta, uccu lábam ne hibázz, tyuhaj sose halunk meg! stb. A harmadik csoportbeliek az érzést, gondolatot, hangulatot szabatos formában, rímesen, versben fejezik ki. Egy-egy ilyen tánckialtás akárhány sorból áll, egységes gondolatkörben marad. Ilyenek például a következő észak-mezőségi tánckialtások:

„Úgy táncolnak Kidébe,
Mint a légy a cibrébe,
Úgy táncolnak Bádokba,
Mint a csizma lábomba.
Úgy táncolnak Dobokán,
Mint a bolha tűfokán,
Úgy táncolnak Fejérden,
Mint a számár a réten.
Úgy táncolnak mifelénk,
Mint egy leány s egy legény.”

vagy

„Válaszüti leányok
Pohárbeli virágok,
Legények ha akarják,
Kalapjukba hervasszák.”

Átmeneteik az első két csoport rímes kapcsolatai.
Például:

„Haja hess,
De feszes!”
„Ijjuju, jujujú
A nadrágom kétágú!”

A két első csoporthoz tartozó felkiáltásokat és azok kombinációit mindenütt ismerték. A harmadik csoportbeliek gazdag táji változatai mellett akadtak olyan táncszók is, amelyek az egész magyar nyelvterületen általánosak voltak. Ragadjunk ki ezek közül néhány közismert tánckialtást:

„Járd ki lábam, járd ki most,
Nem parancsol senki most!”

„Kicsi nekem ez a ház,
Kirúgom az oldalát!”

„Akinék ma kedve nincs,
Annak egy csöpp esze sincs!”

5. TÁNCREND

A táncot a múltban szigorú *táncrend* szabályozta. Ezalatt azt értjük, hogy a táncok szabályosan egymás után, ciklusban következtek, amelyet folyamatosan, de esetleg kisebb megszakításokkal a táncalkalmak két szünete között jártak. Tehát különböző tempójú és ritmikájú zenékre járt táncok sorát jelentette, amely feltehetően a XVI-XVII. századi táncfűzér, illetve a tánczene proporciós gyakorlatában gyökeredzett. Egyes vidékeken, mint pl. Erdélyben (Közép-Erdély, Marosszék, Nyárád mente) a táncciklus változatos formáit ismerték. Általában többé-kevésbé mindenütt rekonstruálható, még ott is, ahol mái régóta megbomlott a régi hagyományos rend. Az első háború előtt a falusi táncrendek még a hagyományos formákat őrizték. A táncrendek alapszémáját egy-egy korszakban különböző divattáncok színesítették. A táncrendet a nép vidékenként különböző elnevezésekkel tartotta számon: *egy pár*, *egy nőta*, *egy tánc*, *egy darab*, *turnus*, *szakasztás* stb. A pár kifejezés csak Közép-Erdélyben ismeretes; és ott a táncciklusnak egy partnerrel való végigtáncolásával magyarázzák az elnevezés eredetét.

A táncrend általános jellemzője az volt, hogy *férfitánc*cal kezdődött. Ezt rendszerint csoportosan járták, és ebből alakult ki a *párostánc*, amelyet gyakran a férfitánc zenéjére folytattak. Éppen ezért gyakoriak voltak az olyan vidékek, ahol a férfitánc nevével (pl. „verbunk”) jelölték az azonos tempóban járt párostáncot is. Ahol a csárdásnak megfelelő lassú párostáncot az utóbbi időkben verbunknak nevezték, ott korábban általában a szőlisztikus változatát is ismerték. Ezt bizonyítják pl. a nyugati palócok emlékanyaga (Nógrád megye, Galga vidék), ahol még az első világháború előtt általános volt a férfiak verbunkolása, de a század eleje óta párhuzamosan járták már az azonos tempójú, lassú párostáncot is. Ugyanis korábban a férfiak szólóját rögtön a friss csárdás (sebes, gyors csárdás) követte, amely gyakran valamelyik jellegzetes mozgásáról kapta az elnevezését: forgós, bukós, kukorgós stb. A táncnak ez a felépítése a magyar nyelvterület más részein is így jelentkezett a múltban. A Duna mentén pl. Madocsán szintén őrzi a népi emlékezet a friss csárdás előtti szőlisztikus kezdést. Ugyancsak erre a jelenségre utal a Sárközben vagy a Mátyusföldén is sokszor a lassú csárdás jelölésére használt verbunk elnevezés. A férfitáncok elmaradásával egyes vidékeken a női körtáncok töltötték be a nyitótánc szerepét.

Dunántúl

A nyugati táncdialektus területén az általános érvényű táncrend a múlt század végén, a XX. század elején a következő volt: *férfitánc* és *friss csárdás*

vagy *lassú* és *friss páros*, amelyet *férfi szóló* nyitott meg. Ezeket követhette az *ugrós* és a különböző, már ismert polgári társastánc, amelyek közül a legnépszerűbbek a *polkafélék* és a *valcer* voltak. Az is megfigyelhető volt, hogy a lassú dallamának a lehúzása után – amely egyébként mindig a táncciklus nagyobb részét tette ki – külön egységként jelentkezett a rövidebb friss. A Mezőföldön „Húzd keresztül!” kiáltásra tértek át a zenészek a lassú csárdásról a frissre. Itt egyébként a „lassút” és a „friss”-et, bár a táncrendben mindig egymás után következtek, a múltban külön táncként tartották számon. A csárdás elnevezés általános használata későbbi fejlemény.

Vannak olyan vidékeink éppen Dunántúlon (pl. Somogy), ahol a népi emlékezetnek nincs tudomása a lassú csárdás tempójának megfelelő férfitáncról, tehát a XVIII. század végétől kialakult és országosan elterjedt történeti verbunkról. Ebben az esetben feltehető, hogy az a tánc típus nem tudott itt kialakulni; vagy a reformkorban virágzásnak induló új stílust visszaszorította a régebbi táncréteg (ugrós-fajták), amelyet az itt különösen jelentős szerepet betöltő pásztorság körében ismertek. Valószínű, hogy bizonyos mértékig az ugrós töltötte be a nyitótánc szerepét. Az ugrós típusú táncokat ugyanis gyakran verbunknak nevezték. A megfigyelések viszont azt bizonyítják, hogy az ugrós része volt a tánc rendjének és a mulatságokat sokszor azzal zárták le. Így pl. Kalocsa vidékén, az első világháború előtt, általánosan szokás volt, hogy a mulatság kezdete előtt eltáncolták az ugrós ottani változatát, a marsot. A táncok szünetében is marsoltak; és a mulatság végén „kimarsoltatták” magukat a legények. A hangulat tetőfokán az asszonyok és leányok is marsoltak a férfiakkal együtt (páros mars).

Felvidék

A már említettekhez hasonló jelenségekkel találkozhatunk a keleti palócok (barkók), az északkeleti Felvidék táncrendjében is. A férfitánc elnevezése gyakran átvándorolt a párostánc jelölésére is. Ilyenek pl. a *vasvári verbunk*, a *sarkantyús verbunkok* stb. Ezeket általában egy gyorsabb tempójú párostáncsal fejezték be. Úgy tűnik, hogy a lassú csárdás ezeken a vidékeken másodlagos jellegű lenne. Az északkeleti Felvidék néhány falujában ma sem ismernek kétféle tempójú csárdást. Esetleg bizonyos gyorsulás figyelhető meg egy tempójú táncon belül. A lassú és friss párostánc határozott különválását és elterjedését az ország középpontjából kisugárzó reformkori csárdásdivat és a tánciskolák hatása hozhatta létre.

Alföld

Ugyanezek a megállapítások vonatkoznak a Szatmár vidéki ún. *magyar verbunkokra* is, ahol ugyanarra a lassú tempójú zenére párosán is táncoltak és azt rendszerint szintén egy friss rész zárta le. Itt viszont régóta ismert – mint az egész Alföldön – a csárdás két részes tagozódása, sőt, bizonyos vidékeken a *hármastagozódás* emlékét is megőrizték, pl. Dél-Nyírségben vagy a szatmári Erdőháton (csendes, csárdás, ugrós; lassú, sebes, ugrós). A három rész tempója rendszerint folyamatosan és fokozatosan alakult,

gyorsult. A tempóváltozás nem minden esetben kapcsolódott következetesen a dallamváltoztatásokhoz. A friss részekhez ugyan alkalmaztak sajátos, csak gyors csárdásra használható dallamokat. Gyakori ezen a vidéken az a megállapítás, hogy „három nóta egy tánc”. Ilyen hármas felépítésű a zenéje a rekonstruált ún. *kállai kettősnek* is. A lassú páros előtti figurázás Északkelet-Magyarországon a közelmúltban még előfordult, amely az utóbbi években főleg csapásoló mozdulatokra szorítkozott. Itt és az Alföldön a kialakult táncrendhez alkalomszerűen – különösen az ünnepélyes bálokon – polgári társastáncok is kapcsolódhattak.

A *hármastánc* tagolódással kapcsolatosan megemlíthetjük a már XVII. század vége óta gyakran idézett mondást: „Három a tánc.” Ennek értelmezésével kapcsolatosan többféle felfogás alakult ki. *Réthei* szerint az egyik legrégebbi ismert táncszó, amelyet a közbeszédben használt egyéb jelentései mellett (pl. „Három a magyar igazság”) a tánc ismétlésével, illetve folytatásával kapcsolatos „hogyan volt!” felkiáltás megfelelője. A népi gyakorlatból számos olyan megnyilvánulást ismerünk, amikor a hangulat fokozását, illetve a táncciklus hosszabbítását bizonyos felkiáltásokkal serkentették. Ilyenek pl. Szatmárban a friss ismétlését követelő megnyilvánulások: „volt még benne” és gyakran hozzátették „legalább annyit, mint egy nyúlfark” vagy „egy kutyát volt”, „fordulásba esett”. Ismétlés esetén a táncciklus egy toldalékkal bővült, amelyet Dél-Nyírségben úgy fejeztek ki, hogy „egy saroglyát” kapott. A Dél-Alföldön (pl. Tápén) a táncciklus az utóbbi években két nótából állott, a *lassúból* és a *frissből* (Korábban itt is volt tánckezdő férfitánc.) A friss megismétlését a következőképpen kérték a hangászoktól: „Hogyan volt!” „Újra kérjük még!” „Farka maradt a táncnak!” „Fennmaradt a jobb lábom!” A második frissest itt is farkának nevezték. Ha a frissest megismételték, akkor „három nótát muzsikáltak egyvégtében.”

A másik felfogás a „három tánc” mondással kapcsolatban az (*Czuczor-Fogarasi és Erdélyi János*), hogy a magyar tánc lényegében három részre tagozódik: az első része *lassú*, a második *élénkebb* (cifra) és a harmadik *friss*. Sokan mások is a múlt század második felében a béli tudósításokkal kapcsolatosan a fenti értelemben táncnévként használták (pl. Honművész 1840., Regélő P.D. 1844.), *Czuczor Gergely* a lassú jellemzésénél a lépő, sétáló, lejtő mozdulatokat, majd a cifrájában pedig a szökkenő-ugró sajátosságokat hangsúlyozza. Külön táncrészként említi a frissest, amelyet rendszerint párosan, nővel jártak. A zeneszerzőknek és az úri körökben játszó cigányoknak felrója, hogy a lassú cifráját már nem játsszák: „...holott azelőtt soha nem húztak lassút, melynek nem lett volna (ti. cifrája – P.F.) s e kettőt váltogatták; most pedig a lassút ásítozásig húzzák s rá tüstént a legfrissebbet kezdik, és így a régi szokás és közmondás ellenére csak kettő, nem három a tánc, mert ez csak akkor van meg, ha eleje lassú, közepe cifra, utoljára friss. (*Czuczor Gergely* Szilágyi álnéven: A magyar táncról, Athenaeum 1843.) Számos más tudósítás és leírás említi a XIX. század folyamán e mondással kapcsolatosan a magyar tánc hármas tagozódását. Emeljük ki ezek közül *Arany János* „Öldöklő angyal” c. költemény-töredékének szemléletes táncjellemezését.

Történeti forrásainkban következetesen visszatérő mondás, hogy „három a tánc” már a Vásárhelyi daloskönyvben (1670 körül) is olvasható:

„Erre is gazda rávigyázz,

Ifjakat mikor táncba látsz,
Akkoron vígan azt kiáltsd:
Hegedűs, három most a táncz.”

Apor Péter több alkalommal utal mind prózai, mind verses művében a felkiáltásra. (*Metamorphosis Transsylvaniae*, 1736., ugyanez verses kidolgozásban 1739-ből.) „A vendégségről és ebédről és vacsoráról” szóló harmadik fejezetében írja: „Asztaltól felkelvén vagy még asztalnál ülven is készen volt az hegedű és duda, ottan-ottan a furulya és czimbalom is; aztán tánczolni kezdettek, nem ugrándoztak kecskemódon, mint most, hanem szép halkkal járták, gyakorta kiáltván: három a táncz.” A kilencedik fejezetében, amelyben a régi erdélyiek lakodalmait és házasságait ismerteti, többször visszatér a jellemzésnél, hogy a násznép egyes tagjai hármat táncoltak. Amikor a vőlegény főgazdája az ún. „előköszöntőket” a leányos házhoz előreküldötte, megjegyzi: „Akkor a gazda vagy egy nagy selleg, vagy pohár, vagy fazék bort az előköszöntőkre köszönt, azt azoknak előbb meg kellett innya, aztán tánczot osztottanak nekik és hármat tánczoltanak...”. Ugyancsak az asztalbontás utáni táncosztással és a menyasszonyfektető táncsal kapcsolatosan ismételtlen említi: „Mikor ezek hármat tánczoltanak volna...” és „Mikor a harmadik tánczot járták volna...”.

Apor Péter tudósítása alapján is e mondás kétféleképpen értelmezhető. A biztató felkiáltás mellett feltehetően bizonyos táncszakaszokra és tempógyorsulásra is utalhatott. Egyébként a történeti források a századok folyamán mindkét értelmezését megerősítik. A régi megfigyelések tehát gyakran említik a tánc tempóváltása alapján felépülő háromrészességet, de a lassú és friss ellentétpárról, tehát a kétrészességről általában mindig megemlékeznek. A kétrészes táncok esetében is rendszerint a friss részt a nővel járt párostánchoz kapcsolják. Kiragadva említsünk meg ezek közül egy, a múlt század közepéről származó leírást, amelyben Vahot Imre az alföldi nép táncaival kapcsolatosan a korabeli táncrend vázára utal: „Mikor a legények többen, de leány nélkül lejtének együtt, akkor leginkább a hősies szellemű toborzó járja, hatalmas kéz és csizmaszár-csattogtatás s rivalgás kíséretében...”.

„Mikor pedig a nőekkel több pár tánczol együtt, akkor leginkább a szapora friss magyar járja, mely mellett legjobban lehet resze-riszálni, aprózni és czifrázni.” (Kubinyi Ferenc és Vahot Imre: Magyarország és Erdély képekben. I. 1853.) A táncrend általános képe a táncélet virágkorára vonatkozóan mind a történeti, mind a néphagyomány alapján világosan kirajzolódik. A régebbi évszázadok tánciklusairól, a táncok tempóbeli ellentétpárjairól a fennmaradt zenetörténeti emlékek, dallamfűzések nyújtanak tájékoztatást. *Apor Péter* is a XVII. századi Erdélyre vonatkozóan többféle táncról tesz említést. A „szép halkkal” járt tánc után – melyben gyakran kiáltották, hogy „három táncz” – következett a *lengyel változó*, a *lapockás tánc*, az *egeres tánc*, a *gyertyástánc*. A kor divatos táncai mindig jelen voltak a táncrendben, hosszabb időre be is épülhettek.

Hogy miként illeszkedtek be régebbi típusú táncaink (pl. az ugrós-félék, régi párostáncaink) a táncrendjeinkbe, arra vonatkozóan, Erdély néhány területének a kivételével, ma már csak szórványos adataink vannak. A kevés emlékmű alapján is megfigyelhettük, hogy bizonyos helyeken a régi típusú férfitáncok töltötték be a tánckezdés szerepét: a Dél-Dunántúlon, Kalocsa

vidékén és a Dél-Alföldön (ugrós, oláhos, mars, induló stb.). Az utóbbi vidéken a verbunk és az ugrós („oláhos”) mint ciklus-nyitó tánc párhuzamos volt, egymás mellett fordultak elő (pl. Tápén). Ugyanezeknek rendszerint nővel járt páros változatai is megtalálhatók, és ezekről tudjuk, hogy itt- ott még a XX. század elején is szerepeltek a táncrendben. Az ugrós táncok („oláhos”, „oláh tánc”, „féloláhos”, „kondástánc”) az említett területeken kívül, szóróványosan, bizonyos társadalmi rétegek körében (pl. pásztorok), már csak a táncrendből kiszorulva, bemutató táncként, de még a közelmúltban is éltek.

Az Alföld és Erdély átmeneti részein, az ún. Partium területén (pl. Szilágyságban) a férfitánc az alföldi „ugrós” (ún. „oláhos”) és az erdélyi legényes kontaminációja. Ezeknek páros változatait is ismerték, és a táncciklus elején vagy végén járták. A szilágysági Krasznán a gyors csárdás folytatásaként táncolták párosán, a tempót fokozva és „verbunk”-nak, „csüördöngölő”- nek nevezték. Szólisztikus formáját ugyancsak ismerték. A hosszabbítást követelő kiáltásokra a zenészek ezt a részt ismételték meg.

Erdély

Az erdélyi táncrend sajátos változatait őrizte meg és fejlesztette ki a feltehetően reneszánszkorban gyökerező táncciklus gyakorlatának. A táncrendet színesítette az egymás mellett élő magyarok, románok, szászok tánc kultúrája. A táncrend felépítése az egy településen élő vegyes lakosság (magyar-román) körében, de az egymás mellett lévő falvakban vagy vidékeken is másként formálódott. Az eltérések alakulása is figyelemmel kísérhető a megismert változatos tánckincs értékelésével. Lényegében ugyanazt a táncrendet őrizték meg, de különböző fejlődési fokon, fáziseltolódásokban.

Az erdélyi táncrend alapvető skémája az, hogy a két-három-négy, esetleg több részből álló párostáncot kétrészes férfitánc vezeti be. A párostáncokra és férfitáncokra egyaránt a tempó sokrétűsége és a ritmikai, metrikai változatosság a jellemző. A régebbi és újabb táncok ötvöződése során többféleképpen alakulhattak a ciklusok. Néhol a férfitánc, másutt a párostánc bővült vagy rövidült egy-egy résszel. A különböző polgári társastáncok folklorizált fajtái szinte mindenütt kiegészítették a hagyományos táncrendet. Ilyenek pl. a hétlépés, a polkafélék, a keringő, a ceppel, a gólya stb.

A *kalotaszegi* táncrendben a táncélet virágkorában a *legényes* volt az ún. „pár” kezdőtánc. Ma már ritkábban kerül elő, s rendszerint csak virtuóz bemutató táncként szerepel. A legényes tánc közben a lányok körben „sifiteltek”, „csoszogtak”. Ezt követte a ma is kedvelt *csárdás* és *szapora*. A régi dallamok (hajnali nóták, keservesek, katonakisérők), amelyek ma még a lakodalmakban előkerülnek, arra utalnak, hogy korábban egy lassúbb párostáncot is ismerhettek. A legényes lassú táncpárja, amelyet a Mezőségen a magyarok körében is kedveltek és „ritkának” neveztek, itt az együttélő románok táncrendjében tölt be hasonló szerepet.

A Mezőség nyugati peremén (Kis-Szamos, Borsa völgye) a táncrendet *ritka* vagy *lassú magyar* (legényes) és *sűrű magyar* nyitotta meg. Ezeket nevezték együtt *magyar tánc*-nak. Egyes falvakban pl. Válaszúton, ha valaki külön

kérte, ezeket követte a *verbunk*. (A ♩-os metrumu legényes motívumait járták verbunk zenére.) Itt jegyezzük meg, hogy a verbunk egyes kalotaszegi falvakban, pl. Mérán is előfordult, bár dallamát ott inkább lakodalmi kísérőnek használták. A férfitáncok alatt is, mint Kalotaszegen, a leányok összefogódzkodtak és forogtak. Az ún. „magyar tánc” után következett a *ritka* és *sűrű csárdás*. Általában mindenütt, de különösen e vidéktől keletebbre (az igazi Mezőségen) még a közelmúltban is ismerték az aszimmetrikus ritmusú (5/8-os lüktetésű), szinte rubató előadású *régi lassút* vagy más néven cigánytáncot, amelyet valaha énekszóval, kialakult rendben, körben állva jártak. A hármas tagozódású párostáncok sorrendje a következő volt: *cigánytánc* (lassú), páros ütemű *csárdás* (pl. „szásztánc”), mérsékelt tempójú *friss* (pl. „összerázás” ♩ = 120–130). A táncciklusban szereplő lassúbb táncok külön-külön a frissel is lezárulhattak. Másutt (pl. Visa, Feketelak, Vajdakamarás) járták az említett aszimmetrikus *cigánytáncot* vagy a *lassúnak* egy tempósabb változatát, majd ezt követte egy *mérsékeltebb* tempójú („ritka szökös”, „batuka”) és egy gyors *forgatás* tánc („sűrű szökös”, „sebes” – vagy „sűrű csárdás”). Része volt a táncrendnek a múltban az itt-ott fennmaradt *négyes* vagy *magyar*, amelynek a zenéjére páros- és férfitáncot is járhattak. A Mezőség keleti részén elterjedt egy mérsékelt tempójú (♩ = 80-110) forgatós párostánc, amelyet *korcsosnak* neveztek el.

A táncrendet nyitó két különböző tempójú férfitánc („ritka” és „sűrű magyar”, „kurázs”, „forgásolás” stb.) rendszerűit táncpárként kapcsolódott egymáshoz. A Mezőség északnyugati részén négyféle tempójú változatuk is előfordult (pl. Feketelakon): a kétféle *lassú* mellett (♩ = 76–90, ♩ = 136-168) a gyors *legényest* (♩ = 120-132) és a *verbunkot* (♩ = 140-180) is járták. Falvanként egyidejűleg különféleképpen alakulhatott a táncrend. Általában a dallamtípusok, a tempóbeli különbségek és a mozgáskincs különbségei adhatnak támpontot a sokszor azonos nevű táncfajták elkülönítéséhez. Sajátos és régies emlékeket őriz a széki táncrend: *magyar* (négyes), *lassú*, *csárdás*, *porka* és *hétlépés*. A szünetekben járt férfitáncokat itt *tempónak* nevezték. Először járták a *sűrű* utána a *ritka tempót*, majd alkalmilag *verbunk* is következett. A tempót a legények rendelték meg és azt külön meg is fizették a cigánynak. A táncciklus, az ún. pár, általában két részből állott. Ezt nevezték *félpárnak*. Rendszerint a magyart járták a szünetig és utána folytatták a többi táncsal. A legények az első tánchoz kiválasztott lánnyal járták végig az egész párt.

A *félpár* táncot Borbély Sándor is említi 1895-ben Aranyosszékről. Megkülönbözteti táncuk két szakaszát, a *lassút* és a *sebeset*, amelynek a férfitánc is része volt. A lassút a legények szólóban kezdték, 1-5 percig figuráltak benne, majd párosán táncoltak 10 percig. A lassú után következett a sebes, amelynek egy részében a jó táncos legények szintén a cigány előtt figuráltak s közben a leányok várakoztak. A sebes csárdást 8-10 percig járták és ekkor vége volt az első félpárnak. A másik félpár táncot az előzőtől 5 percnyi szünet választotta el. Ugyanolyan sorrendben és módon táncolták végig, mint az előzőt. Ki-ki a párjával folytatta, azzal, akivel a táncot elkezdte.

A Maros és Küküllő közén is táncpárt alkotott a kétféle legényes:

szegényes vagy *ritka pontozó* és a *pontozó* (sűrű). A *pontozó* a pár elején volt. Ezt követte az *öreges csárdás*, a kissé *gyorsabb csárdás* majd a *friss*. A Dicsőszentmárton melletti Küküllődombon a táncrend még a közelmúltban is a következőképpen épült fel: *magyaros* (pontozó párostánc formában, szólóban, esetleg csoportosan), *lassú csárdás*, *féloláhos*, *verbunk* (növel járt figurás párostánc), *szökő* vagy *zsíros*. Járták egykor a *ritka pontozót* is az „ózdi viola” és a „szegényes” dallamára. A Felső-Maros vidékén a *verbunk* és a *legényes* nyitótáncként; együtt fordult elő. Marosbogáton a *verbunkot* követte a *legényes*. A gyors tempójú *lassú* és *friss csárdás* mellett a *korcsos* vagy *forгатás* is része volt a tánc rendjének.

A Székelyföldön a legváltozatosabb az ún. *marosszéki táncrend*. (Székelyföld nyugati részén Maros-Torda megye.) Itt a nyitótáncként szereplő ún. *székelyverbunkot* rendszerint egy négyrészes párostánc ciklus követte. Az első a *sebes* vagy *magyar fordulós* néven jelölt, közepes tempójú forgatós tánc volt. (♩ =cca 100-120) Ezután következett a viszonylag gyors tempójú *lassú* (lassú fordulós ♩ =cca 148-170), majd a mérsékelt tempójú *korcsos* (♩ =80-100), végül a *friss* vagy *cigánycsárdás* (♩ =cca 148-152). Másutt egy közepes tempójú legényesszerű dallamra járták a záró párostáncot (pl. Vajdaszentiványon). (♩ =116) A táncok tempójával, dallamtípusokkal, elnevezésükkel és előadásukkal kapcsolatos különbségek falként változtak (pl. Sárpatak, Vajdaszentivány).

Marosszéken a négy részre tagolódott párostánc első szakasza az ún. „sebes” (fordulós) emlékeztet a mezősegi pontozólegényes típusú tánc tempójára és zenéjére (♩ =120-130). Lényegében a tánccikluson belül is annak a helyén szerepelt. A kétrészes férfitánc kétféle tempójának („ritka”, „sűrű”) megfelelően a „sebes” mindig a *verbunk* után következett. Az ilyen esetek is a táncrend alakulásának sokféle lehetőségeire vetítenek fényt.

A Nyárád-mellékén viszont e táncrend a fejlődésének azon a fázisán maradt fenn, hogy a „sebes” rész elmaradt, de a *lassút* továbbra is követte az ún. *marosszéki* (közepes tempójú, a *korcsosnak* megfelelő forgatós tánc, amelynek különböző elnevezései lehettek: „forgatós”, „serény”, „féloláhos” stb.). Az ilyenfajta táncrend Nyárádmagyaróson a következő volt: *verbunk*, *lassú csárdás*, *marosszéki*, *szóktetős*, *négyes*, *hatos*, *nyolcas*. (A három utóbbi polgári társastáncok folklorizált változata.) A marosszéki – négy részből álló – táncrend emlékét meg is őrizték az utóbbi években néhány helyen úgy, hogy egymás között kiegyenlítődt azonos tempójú tánc szerepelt mind a „sebes”, mind a „korcsos” helyén. Ugyanaz a táncfajta esetleg különböző elnevezéssel kétszer fordult elő egyazon táncciklusban. Ilyen pl. Jobbágytelkén a *gyors forгатós* és a *serény*, amelynek tempója, zenéje és motívumkincse között nincs már lényeges különbség.

Seprődi János 1909-ben ismertette a székely táncok három részes tagolódását a Marosszék délkeleti szögletében fekvő Kibéd község táncai alapján. Sokféle helyi elnevezéssel a párostánc három szakaszát különböztette meg: 1. *Jártatós* („lassú jártatós”, „lassú forgatós”, „keserves”, „zöld keserves”, „lassú csárdás”) 2. Közepes sebességű *forгатós* („sebes forgatós”, „nyárádmellyéki”, „vármegyés”, „korcsos”, „csángó nótá”) 3.

Csárdás („sebes csárdás”, „serény csárdás”). A „lassú csárdás” elnevezést Seprődi is újabb keletűnek tartotta. A következőképpen jellemezte a szakaszokat: „Az elsőnek fő mozdulata az egyszerű, nyugodt *lépés*; a másodiké a *forgás*; a harmadiké az *ugrás*.” Leírásában lényegében a marosszéki táncciklus egyszerűbb skémáját mutatta be.

A székelyföld nagyobbik részén (Udvarhely, Csik, Háromszék) a táncrend teljesen egyszerű formában maradt fenn. Itt a *székelyverbunk* vagy *csördögölő* után következett a lassú vagy jártatós, amelyet a dobogós mozdulatokkal átszótt, változatosabb *sebes*, *ugrás*, *szökős*, *ciqánycsárdás* zárt le. Itt is kiegészítették a táncrendet a folklorizált *polgári társastáncok*.

Külön szint jelentenek a szórvány magyarság táncrendjei. Említsük meg ezek közül a Maros Szászváros – Déva közti szakaszától délre eső Lozsádot (Hunyad m.). *Kolumbán Samu* 1891-ben ismertette a falu párostáncát, annak csapásolásokkal díszített *lassú* és *sebes* részét. A régi elnevezése itt a párostáncnak a *lin*. E román szó jelentése: csendes, lassú. A párok a tánchelyen egymás után haladva körbejártak. A *lassú*, azaz *lin* után következett a *gyors*, *hamar* vagy *szökő* dallamokra. A legények a tánc mindkét részében figuráltak. Egy-egy jobb táncos kivált a körből, elengedte a leányt és a zenészek előtt „pontra kiverte a figurát”. Közben a leány leeresztett vagy csípőre tett kézzel lépegetett. Mikor a legény befejezte a pontozást, tapsolt vagy perdült egyet. Ez a vonulós, lépegető, fordulós, csizmaverésekkel díszített tánc a reneszánsz-kori sétálós táncokra emlékeztet és a románok kelet-mezőségi „*purtata*” (járatós), vagy a beszterce-naszódi „*de-a lungu*” táncaival mutat hasonlóságot.

Az ismertetett táncciklusok alapvető skémája a Kárpát-medence népeire s néhány velük érintkező népcsoportra egyaránt jellemző (magyar, szlovák, román, morva, görög). A táncrendet mindenütt férfitáncsal kezdték és rendszerint friss párostáncsal fejezték be. Mind a férfi-, mind a párostáncok több részre, különböző tempójú szakaszokra tagozódhattak. Csak kiragadott példaként említhetjük a morvák lassúbb és gyorsabb verbunkjait vagy az erdélyi románok változatos férfi-és párostánc ciklusait. A balkáni népek különböző lánc- és körtáncainak vagy a nyugat-európai népek különféle történeti korszakokból eredő megmerevedett páros-és egyéb (kontra-táncok) táncainak megjelenési formája és sorrendje a táncmulatságok alkalmával jellegüknél fogva másként alakult.

A székelységből kiszakadt és elkülönült gyimesi csángók többféle etnikus színnel ötvöződő táncinccsal rendelkeznek (magyar, kárpáti és moldvai román, nyugati jellegű kötött párostáncok). Táncrendjükre a kárpát-medencei táncpár fűzés is jellemző, de sokkal alkalmibb jellegűnek tűnik a táncok sorrendje. A táncciklust az 1960-as évek megfigyelései szerint *sebes csárdással* kezdték. (Széken az első pár szintén csárdással indult és az utolsót is azzal fejezték be.) Ezután járták a *lassú* és *sebes magyarost*. A rövid szünet után újra a *sebes csárdásra* került sor, amelyet a *németes*, a *porka* és az ún. *apró táncok* követték. Ezután a *lassú* és *sebes magyarost* és a *kettős jártatóját* és *sírülőjét* táncolták. Amennyiben kérték, a *hosszú havasit* és a *kerekest* is játszották a muzsikások. Régebben rendszerint a *lassú* és *sebes magyaros*, újabban a *lassú* és *sebes csárdás* is a legtöbbször szereplő táncpár volt a táncrendjükben. Többször előfordult a *porka*, a *németes* és a *kettős jártatója* és *sírülője*. Az *aprók* és az ún. *legénytáncok* (pl.

„héjszák”) ritkábban, egyszer–egyszer kerültek sorra. Szólótáncaikat, a *féloláhost* és *verbunkot* külön megrendelésre csak a kiemelkedő táncosok járták el.

A bukovinai székelyek – kik ma már nagyjából a Tolna-Baranya megyei Völgyességben laknak – a múltban szintén férfitáncokkal kezdték tánciklusuk régibb, etnikus részét, s lassú és friss párostáncokkal folytatták. Bukovinai tartózkodásuk idején sokféle, más néptől átvett táncfajta rakódott az Erdélyből származó hagyományaikra, és ezek táncmulatságaikban egyre nagyobb szerepet kaptak (pl. „valcer”, „mazurpolka”, „toppantós”, „karos”, „fésűs”, „hétfélés”, „ruszászka” „szirba”, „hóra” stb.). A hagyományos férfi-és párostáncok olyan szoros egységet képeztek, hogy külön elnevezésük sem alakult ki. Gyakran nevezték *silladrinak*, *csoszogtatós*nak vagy *argyelános*nak (a román ardeleana szó, azaz erdélyi, erdélyies). A silladrinak *férfiszóló*, továbbá *naqylépés*es és gyors *apró lépés*es *páros-körtánc* változatait különböztették meg. A csárdásféle táncuknak két része volt: a *lassú* („hazai tánc”) és a *friss* („frisses”). Az utóbbi elterjedtségére is utalt az a tény, hogy gyakran „minden ember nótájának is nevezték. Újabb terminológiák alakultak ki erdélyi kapcsolataik és későbbi vándorlásaik során (pl. „csüördögölő”, „verbunk” és „csárdás”). Az újabb típusú táncok (verbunk, csárdás) bizonyos formái náluk is megjelentek, de nem bontakoztak ki az erdélyi székelységhez hasonló gazdagságban. Az idegen eredetű táncok – attól függően, hogy éppen melyik nép hatása érvényesült – a korosztályok pillanatnyi divatjának megfelelően fordultak elő táncrendjükben.

A moldvai magyarok táncainak a rendje a moldvai román sajátosságokkal párhuzamosan alakult.

A tánciklus időtartama

A tánciklus időtartama a helyi szokásoknak és a kialakult hangulatnak megfelelően különböző hosszúságú lehetett. A táncélet virágkorában 40–50 percig, sőt, egy óráig is eltarthatott a szünetről szünetig terjedő táncszakasz. Széken pl. egy felpár egy óráig is eltartott. Délutántól éjfélig tehát a táncházban három-négy pár eltáncolására került sor.

A múltban a lassú táncok időtartama volt a leghosszabb. A régi, igen lassú tempójú táncok az egész magyar nyelvterületen fokozatosan visszaszorultak. Ezzel és a friss táncok előtérbe kerülésével magyarázható talán a tánciklusok időtartamának a rövidülése. Később a lassú táncokat sok helyen a muzikusok előtti éneklés helyettesítette, és azután kezdtek el táncolni. A mezőföldi Sáregresen (Fejér m.) pl. a századforduló idején a tánciklus azzal kezdődött, hogy egy-egy táncospár a zenészek elé állva megrendelte a dallamot, s az éneklés után bontakozott ki a tánc. A régi lassú tánc emlékét őrzi a Sió melléki Ozorán (Tolna m.) az ún. *dudálás* is. Itt a muzikások a dudazene hangulatát idéző dallammal vezették be az ugrós táncot, amelyre lassú táncot jártak. Ebben az esetben a kettős tagoltság egy régi típusú táncfajtában jelentkezik.

A reggelig tartó táncalkalmakon és bálokon este vagy éjféltkor vacsoraszünet szakította meg a tánciklusok folyamatát, Szatmár megyében az éjfél szünetet *ülésnek* vagy *rostoknak* nevezték. Ekkor fogyasztották el a

magukkal hozott élelmet. A leányok vagy azok hozzátartozói megvendégelték az ismerős legényeket. A zenészek is ekkor étkeztek.

A hajnali nóta

Éjfél után a táncok és bálók hangulata mindig emelkedettebbé vált. Egyes vidékeken ilyenkor huzattak hallgató nótákat, amelyekből frissebb dallamokra és táncra is átválthattak. A különleges, játékos, tréfás vagy virtuskodó táncoknak is ez volt az ideje. Ahol tánciskola is volt már, gyakran ilyenkor mutatták be az ún. „túr” táncokat. Ugyancsak a nőválaszra, vagy egyes helyeken (pl. Debrecenben) az *öreges táncára* ekkor került sor. A legények közötti összetűzések is ilyenkor történtek. Nézeteltérésekre leggyakrabban az adott okot, hogy nem tudtak a nótán vagy a leányok táncbavitelén megegyezni. Mind gyakrabban ismételtették meg a táncciklus gyors részét. Ilyenkor nőtt meg a szerepe a zenebírónak, aki rendszerint tekintélyes, erős férfi volt.

♩ = 116 Gyöngyöstarján, Héves m. V.L.

1. A haj - na - li csil - lag ra-gyog, Most is a ba -
bámnál va-gyok Jaj Is - te-nem, de szé- gyen-lem,
Hogy reg-gel kell ha-za mennem! Többé márezt nem teszem.
haza megyek, lefeks-zem, Szép csendesen kialuszom magamat.

5. dallampélda

Reggelfelé mind gyakrabban felhangzottak a táncciklusban, vagy attól függetlenül a *hajnali nóták*, amelyre énekszóval táncoltak:

vagy

Rubato molto, $\text{♩} = 96$ Tyukod, Szabolcs-Szatmár m. PF

1. Szől a fi - ge ma - dá - - - r, de Mindjár
 meg-vér - rad má. j de For-dulj hozzám,
 ró - u - zsám, Csó-kolj meg de ji - ga - - -
 zán! de for - dulj hozzám, ró - u - zsám,
 Csó-u-kolj meg i - ga - - - zán!

6. dallampélda

2. „Hajnaljon, hajnaljon,
 Csak meg ne virradjon,
 Hogy az én galambom
 Jó utat haladjon.

3. Jó utat, j ó utat
 Jó utat kívánok,
 Mikor a kapun kimész
 Törjön el a lábod.”

Az ilyen típusú dalok az egész nyelvterületen ismertek. Erdélyben az utóbbi években az idősebbek inkább reggelfelé kapcsolódtak be a táncba. Kidén félbeszakították a fiatalok táncát, kérve a *hajnalit*. Ezek általában régies, 5/8-os lüktetésű dallamok:

Giusto $\text{♩} = 88$ Kide, Kolozs m. Románia JP

Bú-sújj babám mer én si-rok, tő-led búcsú-z-ni a-ka-rok,

7. dallampélda

Az ilyen dallamokat még *hajnali cigánytánc*, *hajnali keserves*, *hajnali csárdás*, *cigánykesergő* stb. néven emlegették. A táncalkalmaknak a zenészek a Rákóczi mars húzásával vetettek véget.

A tánc befejezése

Mihelyt vége szakadt a táncnak, a leányok rendszerint többen együtt, vagy a kísérőikkel igyekeztek gyorsan hazafelé. A vasárnap délutáni táncalkalom végét gyakran az esti harangszó, vagy a legelőről hazatérő állatok jelezték. Előfordult, hogy a legények egy része a rendezőkkel vagy más mulatósabb férfiakkal tovább együtt maradt, folytatva a vigadást. A különböző férfitáncoknak ilyen alkalommal volt még az utóbbi időkben szerepe.

Ha a legények közül valaki hazament, rázendített egy-egy *marsra* vagy *kísérő nótára*. A tánchelyiség ajtajáig, egy darabig az utcán, vagy hazáig is kísértették magukat.

Befejezésül idézzük *Kriza János* (Vadrózsák) egyik gyűjtőjének, *Tiboldi Istvánnak* egy levélrészletét, mely a székelyföldi Fejér-Nyikó (Udvarhely m.) vidékére vonatkozóan tömören jellemzi a táncmulatság leglényegesebb mozzanatait: „Mikor vidékünkön – írja az öreg székely bárdus –, kivált a kisebb falukban *tánczvigalom* esik, abban megjelentek nemcsak az ifjú legények és leányok, hanem az ifiabb házasok, az öregebbek is, meg a gazdas szolgalegény is. Van ott egy főbb, ki elrendezi a tánczot, társakat oszt, leányokat, ifjú nőket, egyszer a legénységnek, másszor a házasoknak, másszor a más faluból jött legényeknek. Sokszor a legény maga választ tánczoló leány társat magának, kihez legnagyobb a hajlandósága, kit leginkább szeret, kit a mulatság végéig is nehezen enged oda másnak, őrzi féltésből is. – Minden osztálybeli tánczos rendszerént három-három nótát jár el egymás után, melynek többnyire ketteje magyar, a más lassú cigánynóta. Ha tágasabb a tánczoló szoba, legények, házasok több számmal felállnak egyszerre tánczolni. Sok van, ki ilyenkor a tánczot jártában mondogat apró versecskéket szenvedélyesen, ha szinte csonkabonkán is.

Még ez órában is jól emlékszem arra, hogy midőn kiskoromban tánczvigalomban valék falunkban (Sz-Miklóson), el-eljőve oda a szomszéd M. faluból tíz vagy tizenkét az időben híres tánczú legény is, mind hosszú báránybőr sapkával, egyet-kettőt kivéve mind sarkantyús csizmával. Ezek tánczoltak aztán párosán is, ki leánnyal, ki ifju nővel. Egy-egy nótát eljártak csak úgy magokra társ nélkül is verve össze sarkantyújukat, közbe-közbe mondogatva rövid szerelmi versecskéket is. Volt csengés-pengés bongás. Kitettek magokért istenigazában...” Kriza közlése talán első olyan jellemzés a falusi táncmulatságról, amely egy-egy mondattal, de a táncalkalmak körülményeinek valamennyi összetevőjére (résztevők, rendezés, táncrakérés, táncosztás, táncsarkantyú stb.) felhívta a figyelmet.

$\text{♩} = \text{cca } 116$ Alap, Fejér m. MGY-PF

Jaj Is - te - nem, de szé - gyel - lem, Hogy dél-be kell
 ha - za mennem, Így tedd rá úgy tedd rá. Tedd le, vedd le,
 vesd le, vedd rá, Mer már hónap nem é - rünk rá, Így tedd rá,
 úgy tedd rá. Fé - re kell a szé - gyent ten - ni,
 Mé - gis csak ha - za kell menni, Így tedd rá, Úgy tedd rá.

8. dallampélda

IRODALOM

Andrássy Manó: Hazai vadászatok, 1857.

Andrásfalvy Bertalan: A Tolna és Baranya megyében élő székely telepések tánc hagyománya. Táncművészeti Értesítő, 1971. 3. sz. 89.

Andrásfalvy Bertalan: Uradalmi cselédek és pásztorok tánc hagyománya Tolna és Somogy megyében. Bp. 1958. 89.

Arany János: Öldöklő angyal. – Töredék. Arany János összes művei VI. Bp. 1952. 63. Sajtó alá rendezte: Voinovich Géza.

Apor Péter: Metamorphosis Transsylvaniae, azaz Erdélynek változása. (1736)

- Bp. 1972. Szerkesztette, az utószót és a jegyzeteket írta: Tóth Gyula.
- Apor Péter*: Verses művei és levelezése. (Kiadta: Szádeczky Lajos.) I—II. Bp. 1903.
- Bakó Ferenc*: Felsőtárkány néprajzi ismertetése. Néptáncosok Kiskönyvtára, sz. Bp. 1954.
- Baksay Sándor*: Az alföldi magyar nép táncai. Magyar népszokások. Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képekben. Magyarország. II. kötet. Bp. 1891. 90., 128.
- Baksay Sándor*: Mecsek környéke. Tolna megye. Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képekben. Magyarország. IV. kötet. Bp. 1896. 278.
- Balogh István*: A civisek világa. Bp. 1973.
- Balogh István*: Hajdúság. Bp. 1969.
- Bálint Sándor*: Szegedi Szótár. I—II. Bp. 1957.
- Bartók Béla–Kodály Zoltán*: Gyermekjátékok. A Magyar Népzene Tára I. Bp. 1951. Sajtó alá rendezte: Kerényi György.
- Belényessy Márta*: Kultúra és tánc a bukovinai székelyeknél. Bp. 1958.
- Berkes Eszter*: A szlavóniai magyar népszívet táncagyományai. Tánc tudományi Tanulmányok 1967-1968. Bp. 1969.
- Béres András*: Mikepércs táncéletéről. Néptáncosok Kiskönyvtára, 14. sz. Bp. 1955.
- Béres András*: Tánc történeti adatok a XVIII -XIX. századi Bihar megyéből. Táncművészeti Értesítő, 1972. 3. sz. 49.
- Bright, Richard* utazásai a Dunántúlon 1815. (Kiadta a Veszprém Megyei Múzeumok Igazgatósága. 1970. A szemelvényeket az angol eredetiből válogatta, fordította és a bevezetést írta: Szerecz Imre.)
- Calepinus* latin-magyar szótára 1585-ből. Kiadta: Melich János. Bp. 1912.
- Czuczor-Fogarasi*: A magyar nyelv szótára. I—VI. Bp. 1862-1874.
- Czuczor Gergely*: (Szilágy álnéven): A magyar táncról. Athenaeum, 1843. 109.
- Csapó Vilmos*: A Sárköz népéről. Fővárosi lapok, 3. 1866. 483.
- Csete Balázs*: Karácsonyi és újévi népszokások a kalotaszegi Nyárszón. Néprajzi Közlemények, V. 1. Bp. 1960. 122.
- Dömötör Sándor*: örség. Bp. 1960.
- B. Egey Klára*: Színpadi táncművészetünk fejlődése a reformkorban és a szabadságharc első szakaszában. A magyar balett történetéből. (Szerk: Vályi Rózsi.) Bp. 1956. 27.
- Erdélyi János*: Magyar közmondások könyve. Bp. 1851. 184.
- Faragó József*: A tánc a mezőségi Pusztakamaráson. Kolozsvár, 1946.
- Felföldi László*: írásos dokumentumok egy mezőváros táncéletéből. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1974/75-1. Szeged, 1975. 65.
- Gönczi Ferenc*: A somogyi gyermek. Csurgó, 1937.
- Gönyey Sándor*: Tánc tanulás falun. Tánc tudományi Tanulmányok. Bp. 1958. 133.
- Györffy István*: Nagykunsági krónika. Karcag, 1922. Tánciskola a dűlőúton. 147.
- Hegedűs László*: Kalocsa és környékének a táncélete. – Népünk hagyományaiából. Bp. 1956. (Szerkesztette: Morvay Péter, Simon József, Igaz Mária.)
- Honművész. 1840. évfolyam 186. Szerkeszti: Rothkrepf (Mátray) Gábor.

- Igaz Mária*: Mezőcsát rövid néprajza. Néptáncosok Kiskönyvtára, 22. sz. Bp. 1956.
- Igaz Mária-Borsay Ilona*: Ki játszik körbe? Bp. 1955.
- Jakab Ilona*: Sztálinváros-Óváros táncélete. Népünk hagyományaiból. Bp. 1955. 124. (Szerkesztette: Morvay Péter, Simon Józsefné, Igaz Mária.)
- P. Jámbor Márta*: Legényélet és legényavató szokás Halászában. Néprajzi Közlemények. II. 3-4. Bp. 1957. 99.
- Járdányi Pál*: A kidéi magyarság világi zenéje. Kolozsvár, 1943.
- Kallós Zoltán*: Tánc és lakodalmi kiáltások. Utunk évkönyv 1973. Kolozsvár, 106.
- Kallós Zoltán*: Tánc-hagyományok egy mezőszéki faluban. Tánc-tudományi Tanulmányok 1963-1964. Bp. 1964. 235.
- Kallós Zoltán-Martin György*: A gyimesi csángók táncélete és táncai. Tánc-tudományi Tanulmányok. 1969-70. Bp. 1970. 195.
- Kaposi Edit*: Adalékok az európai és magyar táncmesterség történetéhez. Tánc-tudományi Tanulmányok 1969-70. Bp. 1970. 163.
- Kaposi Edit*: Népi táncainkról. Bp. 1952.
- Kaposi Edit-Maácz László*: Magyar népi táncok és táncos népszokások. Bp. 1958.
- Kaposi Edit-Pethes Iván*: Magyar tánc-történeti áttekintés. (A honfoglalástól a felvilágosodásig.) Bp. 1959.
- Kórsai Zsigmond*: A lőrincrévi bál. Népünk hagyományaiból. Bp. 1952. 126. (Szerkesztette; Morvay Péter, Simon Józsefné, Igaz Mária.)
- Karsai Zsigmond*: Táncalkalmak és táncos szokások Lőrincréven. Tánc-tudományi Tanulmányok. Bp. 1958. 117.
- Katona Imre*: Sárköz. Bp. 1962.
- Katona Imre*: Sárköz néprajza. Néptáncosok Kiskönyvtára, 6-7. sz. Bp. 1953.
- Kállay István*: Székesfehérvár haszonvételei 1688-1790 között. Fejér megyei történeti évkönyv 5. Székesfehérvár, 1971. 45.
- Khin Antal*: Csallóközi legényavatás. Ethnographia, 1932. 19.
- Kresz Mária*: A fiatalság társas élete a kalotaszegi Nyárszón. Néprajzi Közlemények. V. 1. Bp. 1960. 93.
- Kresz Mária*: A hagyományokba való belenevelődés egy parasztfaluban. Néprajzi tanulmányok, 1. sz. Bp. 1949. 53. (Szerkesztette: Ortutay Gyula)
- Kresz Mária*: Magyar parasztviselet 1820-1867. Bp. 1956.
- Kodály Zoltán*: A magyar népzene. Bp. 1952. III. kiadás.
- Kolumbán Samu*: Lozsád és népe. Ethnographia, 1894. 252.
- Kovács Aladár*: Hogyan terem a népdal? Sárközi néprajzi tanulmány. Garay János Nagy Képes Naptára... az 1903. évre. Szekszárd, 1902. 97.
- Kriza János*: Vadrózsák. Kolozsvár, 1863.
- Lajos Árpád*: A domaházi ivó. Néprajzi Közlemények. V. 3-4, 267. Bp. 1960.
- Lajos Árpád*: A magyar nép játéka. Bp. é.n.
- Lajtha László*: Széki gyűjtés. Bp. 1954.
- Lajtha László-Gönyey Sándor*: Tánc. Magyarság néprajza. IV. Bp. é.n.
- Lakatos Sándor*: Rajta párok táncoljunk, összeállította: Bátorfi Lajos. Nagykanizsán 1871. Cs. Sz. Lakatos Károly átdolgozásában Nagykanizsán 70-es, 80-as években jelent meg.
- Lele József-Waldmann József*: Hagyományvilág. Tápé története és néprajza.

- Tápé, 1971. 573. (Szerkesztette: Juhász Antal.)
- Luby Margit*: A paraszti élet rendje. Bp. 1935.
- Luby Margit*: Virágos a kedvem. Ethnographia, 1939. 288.
- Luqossy Emma*: 77 leánytánc. Bp. 1952.
- Madarassy László*: Magyar arató szokások. Ethnographia, 1928. 83. 164.
- Madarassy László*: Magyar szüreti szokások. Ethnographia, 1929. 162.
- Magyar Népdalok. Szerkesztette és a bevezetőt írta: Ortutay Gyula. Válogatta és jegyzetekkel ellátta: Katona Imre. Bp. 1970.
- Makkal Endre-Nagy Ödön*: Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez. Kolozsvár, 1939.
- Malonyay Dezső*: A magyar nép művészete. IV. A dunántúli magyar nép művészete. Bp. 1912. 59.
- Manqold Gusztáv*: Tánc kedvelők tankönyve. Bp. 1900.
- Martin György*: Adatok Tápé táncgyógyományaihoz. Az oláhos és a csárdás. Tápé története és néprajza. Tápé, 1971. 737.
- Martin György*: Bag táncai és táncélete. Néptáncosok Kiskönyvtára, 16–18. sz. Bp. 1955.
- Martin György*: Legényes, verbunk, lassú magyar. Szempontok az erdélyi férfitáncok összehasonlító kutatásához. Népi Kultúra - Népi Társadalom. VII. 251. (Főszerkesztő: Ortutay Gyula.)
- Martin György*: A magyar leánykörtánc. Régi táncaink kelet-európai kapcsolataihoz. Táncművészeti Értesítő, 1969. 3. sz. 3.
- Martin György*: A magyar nép táncai. 1974. Corvina. Magyar Népművészet. 7.
- Martin György*: Magyar tánc típusok és táncdialektusok. I–III. melléklettel. Bp. 1970–72.
- Martin György*: A marosszéki tánc ciklus. Táncművészeti Értesítő, 1970. sz. 103.
- Martin György*: Mezőségi férfitáncok. Táncművészeti Értesítő, 1970. 2. sz. 20.
- Martin György*: A táncos és a zene. (Tánczenei terminológia Kalotaszegen.) Népi Kultúra – Népi Társadalom. IX. 357. (Főszerkesztő: Ortutay Gyula.)
- Márkus Mihály*: A bokortanyák népe. Bp. 1943.
- Molnár István*: Magyar táncgyógyományok. Bp. 1947.
- Móricz Zsigmond*: Gyalogolni jó. Bp. 1950.
- Morvay Péter*: A templomkertben, temetőben és halotti toron táncolás s a halotti játék népszokásához. Ethnographia, 1951. 73.
- Morvay Péter-Pesovár Ernő*: Somogyi táncok. Bp. 1954.
- Nagy Gyula*: Parasztelet a Vásárhelyi-pusztán. Békéscsaba, 1975. 392. Magyar Néprajzi Lexikon. I. Bp. 1977. (Főszerkesztő: Ortutay Gyula.)
- Orbán Balázs*: A Székelyföld leírása. Második kötet. Pest, 1869. 57.
- Pápai Páriz, Franciscus*: Dictionarium Latino-Hungaricum et Hungarico-Latinum. (Leutschoviae, 1708.)
- Pesovár Ernő*: Tánc történeti emlékek Vas megyéből. Vas megyei táncoktatók kézikönyve. Szombathely, 1971. 5.
- Pesovár Ernő*: A magyar tánc történet évszázadai. Szöveggyűjtemény. 1972. Népművelési Propaganda Iroda.
- Pesovár Ernő-Lányi Ágoston*: A magyar nép táncművészete. Néptánciskola I–II. Szöveggyűjtemény. 1975. Népművelési Propaganda Iroda.
- Pesovár Ferenc*: Fejér megyei népi táncok. I. Alapi táncok. Alba Regia I.

- Székesfehérvár, 1960. 99.
- Pesovár Ferenc*: Mezőföldi táncagyományok. Múzeumi Magazin, 1968. sz. 25.
- Pesovár Ferenc*: Szuromi Péter. Táncművészet, 1955. 366.
- Pesovár Ferenc*: Táncmesterek a szatmári falvakban. Táncstudományi Tanulmányok 1959-1960. Bp. 1960. 309.
- Pesovár Ferenc*: Tyúkod táncai és táncélete. Néptáncosok Kiskönyvtára, 9-10. sz. Bp. 1954.
- Regélő Pesti Divatlap 1844'. évfolyam 129., 255. (Szerkesztő: Garay János.)
- Réső Ensel Sándor*, ifj.: Kun sz. Mártoni mesterlegények lakozása farsangi időben. Nefelejts, 1863. 14-15. sz.
- Réső Ensel Sándor*: Magyarországi népszokások. Pest, 1867.
- Réthei Prikkel Marián*: A magyar táncnyelv. Magyar nyelv, 1906. 3., 59.
- Réthei Prikkel Marián*: A magyarság táncai. Bp. 1924.
- Róka P. Pál*: A táncművészet tankönyve. Nagykőrös, 1900.
- Sárosi Bálint*: Cigányzene. Bp. 1971.
- Sávoly Lajos*: Az egri nép. A magyar föld és népei eredeti képekben. I. Pest, 1846. Szerkesztette: Vahot Imre. 21.
- Sebő Ferenc*: Bársony Mihály válaszol. Síppal, dobbal, 1975. 4. sz. 19. Kassák Klub.
- Sebő Ferenc*: Régi táncházak. Síppal, dobbal, 1975. 5. sz. 7. Kassák Klub.
- Seprődi János*: A székely táncokról. Erdélyi Múzeum, 1909. 323.
- Szabolcsi Bence*: A magyar zenetörténet kézikönyve. Bp. 1940.
- Szász Judit*: A lozsádiak egykori tánca, a lin. Népismereti dolgozatok. 1976. Bukarest, 1976. 151.
- Szenczi Molnár Albert*: Dictionarium latino-ungaricum és ungaro-latinum Nürnberg, 1604.
- Szendrey Ákos*: Legény- és leányélet. Országút, 1936. 2. 39.
- Szendrey Zsigmond-Szendrey Ákos*: Szokások. A Magyarság Néprajza. IV. Bp. é.n.
- Szentpál Olga*: A csárdás. A magyar nemzeti társastánc a 19. század első felében. Bp. 1954.
- Szentpál Olga*: Sióagárdi táncok és szokások. Néptáncosok Kiskönyvtára, sz. Bp. 1953.
- Szopori Nagy Imre*: A kőszegi ifjak tánc és mulatság szabályai 1697. Győri Történeti és Régészeti Füzetek, 1865. 286.
- Takáts Sándor*: bánati bálók a múlt században. Budapesti Hírlap, 1899. 47.
- Takáts Sándor*: A régi Magyarország jókedve. Bp. 1921.
- Török Károly*: A magyar alföldi népéletből. Magyarország képekben. Pest, 1867. 19., 33.
- Vahot Imre*: Kecskemét és kecskeméti puszták. Magyarország és Erdély képekben. I. Pest. 1853. 83. (Szerkesztik: Kubinyi Ferenc és Vahot Imre)
- Vankóné Dudás Júlia*: A régi gavallérja Galgamácsán. Népünk hagyományaiból. Bp. 1955. 108. (Szerkesztette: Morvay Péter, Simon Józsefné és Igaz Mária.)
- Varga Gyula*: Adatok Ajak táncéletéhez. Néptáncosok Kiskönyvtára, 15. sz. Bp. 1955.
- Vásárhelyi daloskönyv. Kiadta: Ferenczi Zoltán. Bp. 1899.

Waldmann József: Tápé táncalkalmai és hagyományai. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1964-65. I. Szeged. 161.
Wosinsky Mór: A sárközi nótákról. Magyar szalon, 33. (1900) 268.

NÉVMUTATÓ

Azt mutatja, hogy a könyvben hol található.

Andrássy Manó 36	Kodály Zoltán 52
Apor Péter 21, 67, 68	Kolumbán Samu 72
Arany János 67	Kovách Aladár 28
Baksay Sándor 28	Kriza János 55, 60, 61, 77
Balogh István 43	Lakatos Károly 23, 25
Borbély Sándor 13, 54, 70	Lakatos Sándor 22, 25
Boros József 12	Móricz Zsigmond 23
Bright, Richard 37	Orbán Balázs 29
Czuczor Gergely 20, 22, 57, 66, 67	Pápai Páriz, Franciscus 18, 20
Csapó Vilmos 29	Réthei Prikkel Márián 22, 36, 62, 66
Egres Kis Lajos 11, 23	Róka János 22
Erdélyi János 66	Sávoly Lajos 36
Farkas József 22,	Seprődi János 71
Fekti József 12	Szenczi Molnár Albert 20
Fitos Sándor 22	Szóllósy Szabó Lajos 22
Fogarasi János 20, 22, 66	Szuromi Péter 11
Gyene Gáspár 11	Thury János 55
Györffy István 11, 23	Tiboldi István 55, 76
Hercik Pál 12	Török Károly 27, 29
Jolin Emil 36	Vahot Imre 36, 68
	Veszter Sándor 22

TÁRGYMUTATÓ

Azt mutatja, hogy a könyvben hol található.

alföldi táncrend 65-68	Ballák tánca 11
Apor Lázár tánca 11	bandázás 10, 29-35
apró lépéses silladri 73	bátuta, batuka 69
aprók 72, 73	batyubál 40, 44, 45, 46
aprók tánca 19	bál, báld 13, 23, 26, 39-46
aranyosszéki táncrend 13, 70	bálgazda 42, 47, 59
ardeleana (rom.) 73	bekáfolás 13
argyelános 73	bekeresztelés 13

aratóbál 40, 42, 44
 álarcosbál 40
 általvetős 25
 babázás 18
 betáncolás 54
 békási ruszka 5
 bojtárok tánctanulása 10
 bormester 48
 böjti karikázó 30
 böjti táncalkalmak 30, 38
 branle simple (fr.) 29
 bukovinai székelők táncrendje 71
 bursza (szlov.) 38
 céció, cécióbál 35, 49
 céhbál 41
 céhbejárás 34
 céhelés 34
 céhes legények 13, 60
 céht megfizetni 60
 Charleston 24
 choragus 20
 cifra 57, 66, 67
 cifra szók 60
 cigánybál 45
 cigánybíró 47
 cigánycsárdás 71, 72
 cigányfogadó 51
 cigánykesergő 76
 cigánytánc 61, 69, 76
 citera 19
 citerabál 26, 37, 39, 42
 cövekelő 25
 cuháré, cuherda 26, 37
 családi ünnepek 3, 6, 9

 csapásolás 72
 csapszék 36
 csárdái mulatság 36
 csárdás 18, 20, 24, 25, 36, 58, 59, 69, 73
 csendes 67
 csendőrök 48
 cselédbál 40
 csoszogni 18
 csoszogtatós 73
 csócselékbál 19
 csujogatas 60, 61, 62
 csutri, csutribál 38, 42
 csúrdöngölő 12, 68, 72, 73
 dalidó, dälibó, dälidó 41

 belépő 18
 belépődig 19, 45, 53, 54
 Bene Ádám verbunkja 11
 Bertóké verbunk 11
 divattáncok 4, 5, 24
 dombérozás 36
 dübögő, dübbenő 25
 dramatikus táncok 4, 5
 duda 18, 19
 dudabál 26
 dugott bál 38, 39
 dunántúli táncrend 61, 65
 dupla hegyező 25
 dupla négyes 25
 dupla olló 25
 dús 4
 duska 34
 egeres tánc 68
 egri ivó 36
 egy darab 51, 64
 egy kuty volt 66
 egy nótá 64
 egy pár 58, 64, 69
 egy saroglyát kapott 66
 egy tánc 64
 előljáró 47
 előreki szaladó 25
 előrevágó 25 cigányzenészek 51-54
 előtáncos 20, 21
 első legények 22, 26, 47
 erdélyi táncrendek 68-73
 erdőjárózás 30
 éjfél utáni tánc 74
 énekes-táncos játékok 14-18, 27-35
 fallikus táncok 5
 Färöer lépés 28, 29
 farsangi batyubál 44, 45
 farsangi bál 40, 43, 44, 45
 farsangi ivó 48
 fenyegetős 24
 felkötős sarkantyú 55
 felvidéki táncrend 65
 félfizeteses legények 13
 félpár 70
 félrész 53
 félcelés 18
 férfiszóló 4, 64, 73
 fésűs 73

darabontok 48
 de-a lungu (rom.) 72
 derenka 18
 deresek 48
 fonógyűlés 38
 forduló 71
 forgató 3, 10, 69, 70, 71
 forgós 18, 64
 fox-trott 24
 főgazda 21
 francia négyes 24
 friss 57, 65, 67, 72, 73
 friss csárdás 65, 70, 71
 frisses 73
 futó, futás 18, 57
 gardedám 43, 44
 gazda 47
 gazdabál 41
 gólya 5, 24, 69
 gorál 72
 gyere Kati táncolni 17
 gyermekbál 18, 19, 40
 gyermekek tánctanulása 8-12
 gyermeklakodalom 19, 20
 gyermektáncok 14-20
 gyertyástánc 4
 gyimesi táncrend 72, 73
 gyors csárdás 64
 gyors forgató 71
 gyors legényes 70
 gyors polka 24
 gyűlés 38
 hajabokázás 30
 hajabuka 30
 hajaruzsázás 30
 hajlikázás 33
 hajnali cigánytánc 76
 hajnali csárdás 76
 hajnali keserves 76
 hajnali nóta, hajnali 74-77
 hajnaltűztánc 5
 hallgató nóta 64
 hamar dallam 72
 hangszerek 27,37, 38, 39, 51-53
 hatos 71
 hatoztatás 56
 havasi gyűlés 38, 50
 havi táncgyűlés 50
 hazai tánca 73

fiúk tánctanulása 10, 11
 fogadott tánc 38, 39
 fogásolás 70
 folklorizált táncok 72
 hátravágás 10, 25, 59
 házások bálja 45
 házi bál 46
 hej-legény 21
 hegedűs gazda 47
 héjsza 73
 hétféle 73
 hétlépés 5,69,70
 hirintázás 25
 hírverés 50-51
 hivatásos vőfélyek 5
 hívatlanok tánca 4, 60
 hívogatás 19,41,43, 50, 51
 hívogató legények 50
 hívogatott tánc 42
 hóra (rom.) 73
 hosszú havasi 72
 hucul hatás 5
 húsvéti bál 39
 hűdítés 50
 ió,ivó 19,36
 ió bíró, ivó bíró 48
 iósok, ivósok 48
 iparosbál 40,41
 iványozás 32
 ivóka 34
 jártató 71, 72
 játékgyűlés 38
 játzó 6,13, 26, 27-29,48
 játszóház 35,49
 játszókért 29
 joc (rom.) 6
 jubileumi bál 44
 kalala 33
 kalácsozás 17
 kaláka 6, 23,49
 karéj 4,13,21,50,57
 karéjtánc 18
 karácsonyi kántálás 12
 karácsonyi tánc 13,39,48
 karikatánc 18
 karikázó 17, 18, 28-35, 57
 kalotaszegi táncrend 69
 kapuzás 14, 32, 33
 karos 73

hazais játék 19
 hármastagolódás 66
 három a tánc 66, 67, 68
 három nótá egy tánc 66
 Kárpát-medencei táncrend 72
 kerekecske 18
 kerek 72
 kerek tánc 18
 keresztelés 9, 13
 kereszt lépő 25
 keringő 69
 keserves 69, 71
 kettős jártatója 72, 73
 kettős sirülője 72, 73
 kettőztető 25
 kezes 26, 39, 47, 48, 53, 59
 két-részes tagolódás 65, 67
 kibabrálás 58
 kicsi legények és leányok tánca 13
 kicsik tánca 19
 kiküldés a táncból 58
 kimuzsikálás 58
 kisbíró 48
 kíséző nótá 76
 kisharang 25
 kisívó 19
 kismuzsika 19
 kitáncoltatás 24, 54
 kócsár, kulcsár 48
 kocsikala 18, 30
 kocsi kocsikomámasszony 17
 kocsizás 17
 kocsmaitáncmulatság 36, 37, 49
 kocsmáros 37, 54
 kommenciós bál 51
 kondástánc 68
 kontár táncmesterek 23, 25
 kontratáncok 72
 kopogó 25
 korcsos 70, 71
 korpásbál 19
 kótyázás 33
 körbetánc 18
 körbokázó 25
 körhinta 25
 körlejtő 25
 körmagyar 23, 24
 körmőcbányai táncszó 30, 61
 körtánc 14-17, 22, 30, 34, 72
 Katalin bál 44, 45
 katonakíséző 69
 katonák 48
 kállai kettős 66
 kurtabál 32
 kutyaduda 19
 küllővidéki táncrend 70
 küszöbölés 25
 lakodalmi kurjantás 61
 lakodalom 3, 4, 6, 9, 21, 22, 37
 lakozás 41
 lapockás tánc 68
 lassú 57, 65, 70, 72, 73
 lassú csárdás 15, 64, 65, 70
 lassú forduló 71
 lassú forgató 71
 lassú legényes 70
 lassú magyar 69
 lassú magyaros 20, 72
 lassús 66
 leányélet 13
 leánykifőzés 13
 leánykoszorúk 34
 leányok tánc tanulása 9, 10
 legényavatás 13
 legénybál 40
 legénybíró 22, 26, 47, 48
 legénygazda 47, 48
 legényhívogató hadnagy 48
 legénymester 47
 legénypájinka 13
 legénytáncok 50
 legényvezér 47
 leköszönés 56-58
 lengyel változó 68
 leselkedés a táncban 9, 54
 lépő 18
 lépő nóták 28
 lilázás, lityázás 32
 lile 30
 lin (rom.) 72
 lippenős 10
 lozsádi táncrend 72
 magatartás a táncban 58-60
 magyar (négyes) 70
 magyar forduló 71
 magyar mütáncok 24, 25
 magyar táncok (legényesek) 69
 Magyar Tánc tanítók Egyesülete 23

kreuzpolka 24
 kukacbál 19
 kukorgós 64
 kurázi 70
 marosszéki táncrend 70, 71
 mazur 23, 24
 mazur-polka 24, 73
 május 1. bál 44
 mártogatós 64
 megfigyelés 8, 9
 meghívás 23
 menettánc 4
 menyasszonykikérő gyertyástánc 4, 19
 menyasszony tánc 4, 19, 22
 merítő 25
 mester 12, 47
 moldvai táncrend 73
 mondzsikálás 61
 morva verbunk 72

 mozsártánc 5
 mulató 35
 mulatóház 35, 49
 mulatóhely 35
 multság 35
 muzsika fogadó 47
 muzsika gazda 47
 műtáncok 5, 24, 25
 műtáncok hatása 25
 nagy körbokázó 25
 nagylépéses silladri 73
 nagytarajú sarkantyú 55
 négyes 70, 71
 németes 72, 73
 nézők 58
 női körtánc 18, 29, 30-34
 nősbál 40
 nőválasz 74
 nyárádmelléki 71
 nyári tánc 26, 39
 nyílt multság 10,39,42, 53
 nyilvános tánc 37
 nyolcas 71
 oláhos 68,73
 oldalbokázó 25
 one step (vansztep) 24
 osztó tánc 4, 21
 ózdi lassú 70
 ózdi szegényes 70

 magyar verbunk 4, 25, 65
 majomsziget 43
 Maros menti táncrend 70, 71
 marosszéki 71
 padka-padkaporos bál 26, 38,49
 padugáter 24
 palóc táncrend 65
 pantomim 5, 14
 pas de quatre 24
 pás de patineurs 24
 patipatinő 24
 patkós sarkantyú 56
 páros bál 40
 páros oldalverő 25
 párválasztó játék 14, 30-34
 pásztortánc 11,37
 pilikézés 33
 pendzsom 38
 polka, porka 5, 23, 24, 64, 69, 70, 72, 73
 pontozó 13, 70, 71, 72
 praesultor 20
 proporció 64
 puhábbál 40
 pulyabál 19
 pulyasarok 9
 purtata (rom.) 72
 Rákóczi mars 58, 76
 regrutabál 40, 44
 rendező bizottság 47, 48, 53
 reza 18,33
 rezgős polka 24
 rész 53
 ricsézés 17
 rikótozás 6
 ritka 69, 71
 ritka csárdás 69
 ritka legényes 69
 ritka magyar 61, 70
 ritka pontozó 70
 ritka tempó 70
 rituális táncok 4, 5, 6
 román táncrend (erdélyi) 69, 72
 Sallai verbunk 11
 saltus publicus 37
 sarkantyú 55, 56
 sarkantyús legények 56
 sarkantyúzás 56
 sáfár 47

ózdi viola 70
 öregek tánca 74
 öreges csárdás 70
 összerázás 69
 sebes forgató 71
 sebes magyaros 20, 59, 69, 70, 72
 serény 71
 serény csárdás 71
 serdülőbál 40
 sergés, sürgés 17, 18
 siebenschritt (ném.) 5
 sifitelés 17, 18, 69
 siki nóta 30
 silladri 73
 sormagyar 24
 sortánc 21, 22
 summások tánctanulása 10
 sűrű 69, 71
 sűrű csárdás 69
 sűrű legényes 69
 sűrű magyar 69, 70
 sűrű tempó 70
 szabad tánc 26, 42, 53
 szakasztás 64
 szatmári táncrend 65, 66
 szegényes 70
 szédibabázás 18
 szédülés 18
 székel verbunk 71, 72
 székelőföldi táncrend 70, 71
 szilágysági táncrend 68
 színházi táncmester 22
 szökő v. szökös 69, 70, 72
 szöktető 71
 szüreti bál 40, 42, 44
 tálján porka 5
 tangó 24
 taposó bál 19
 tavaszi tánc v. bál 17, 44
 tánc befejezése 76, 77
 táncalkalmak 3, 6, 18-20, 26-46
 táncbahívás 44, 56, 57
 táncbahúzás 57
 táncház, táncoló ház 35, 36, 49, 50, 73
 tánchely 6, 27, 49, 50
 tánciskola 5, 11, 20-25
 táncillem 44, 54-60
 tánckezdés 4, 56, 57, 68
 tánckiáltozások 61, 62
 sáribál 26, 38, 42
 sátoros bál 44
 sebes 66, 71, 72
 sebes csárdás 64, 72
 táncos egyéniségek 11, 12
 táncos falvak 4
 táncos játékok 14-18
 táncosztó 20, 21, 22, 48, 77
 táncpár 69, 70, 72
 táncrakérés 24, 56
 táncrend 4, 5, 63, 77
 táncrendezés 43, 45, 47-77
 táncrendező 56
 táncréjják 60
 táncsarkantyú 55, 56, 77
 táncszabályzat 22
 táncszók 60-63
 táncvilalmak 36, 37
 táncviselet 55
 társas munkák 6
 toborzó 25
 toppantó 73
 törökös 4, 5
 tréfás poka 24
 tréfás verbuválás 5
 turnus 64
 túrótt ettem 17
 túrózás 17
 túrtánc (tour) 23, 74
 tűzoltóbál 40
 ugrós 4, 65, 66, 68, 72, 74
 ujjogatás 68
 uradalmi cselédek 37
 ügyességi táncok 4
 ülés 74
 vajda 44, 47, 48
 valcer 23, 24, 64, 73
 vasárnapi játészó 6, 26
 vasvári verbunk 4
 verbunk 4, 13, 24, 25, 56, 57, 64, 65, 68, 69, 70, 73
 verbunkos káplár 21
 vetéllő, vetéllős 10
 zabszem sarkantyú 55
 zárt, zártkörű bál 42
 zárt mulatság v. bál 42
 zenebíró 48
 zenészek előtti táncolás 59
 zenészek félfogadása 51-53

táncmester 20, 21, 22, 47, 48
táncmesterség 20-39
táncmester-céh 20, 23
táncmulatság 26-39

zöld keserves 71
zörgős-csögrős táncsarkantyú 55
zsíros v. szökő 70

FÖLDRAJZI MUTATÓ*

Azt mutatja, hogy a könyvben hol található.

* Az aláhúzott arab számok a szöveg közötti dallamokra vonatkoznak. Ahol római szám előzi meg őket, ott a Dallampéldákra utalnak.

Abaúj m. 41
Ajak 34
Alap 12, 14, 16, 17, 53, 77
Alföld 21, 27, 28, 29, 33, 35,
37, 39, 65, 66, 67, 68
Alsó-Tisza vidék 37
Aranyosszék 13, 70
Ausztria 5
Bag 19, 34, 42, 53, 56
Baja 28
Bajna 19
Bálkán 72
Balkány 33
Barkóvidék 65
Bánát 40
Báta 30
Berzence 19
Beszterce-Naszód 72
Békés m. 17
Bihar m. 17
Bodrogköz 56
Bogyiszló 57, II. 2-5
Borsavölgy 69
Botpalád 50
Bököny 33
Bugyi 19
Bukovina 5, 19, 20, 47, 50, 51, 73
Cece 54
Cigánd 12
Csallóköz 48
Császló 52
Csík m. 71
Csököly 8

Debrecen 23, 43, 74
Decs I. 7a-7b
Dél-Alföld 57, 68
Dél-Dunántúl 4, 14, 29, 30, 47, 68
Dél-Nyírség 33, 66, I. 5-6
Dobra 51
Drávaszög 28
Dunafalva 18
Dunamente 18, 27, 28, 35, 49, 57,
64
Dunaszekcső 18
Duna-Tisza köze 38
Dunántúl 35, 37, 49, 61, 65
Ecsédi láp 11
Előszállás 35
Eger 36
Erdély 4, 5, 9, 10, 21, 34, 39, 45,
48, 49, 57, 59, 61, 64, 68-73, 75, 76
Erdőhát 66
Érsekújvár 20, 22
Északkeleti Felvidék 18, 47, 65
Északkelet-Magyarország 4, 10, 21
23, 24, 45, 47, 61, 66
Észak-Magyarország 21
Észak-Nyírség 14, 28, 29
Färöer szigetek 14, 16, 37, 50, 53,
73, 77
Fejér m. 11, 69, 70
Felcsík 29
Felső-Maros-vidék 70
Felsőtárkány 10, 17, 48, 56
Felső-Tisza-vidék 33
Felvidék 65

Fertőd 48
 Fülöpszállás 47
 Galgácsa 17, 48
 Galga-vidék 17, 19, 48, 64, I. 1-3
 Garamvölgy 52
 Geszteréd 33
 Gönc 41
 Gyergyó 47
 Gyimes völgy 5, 19, 20, 38,
 42, 47, 50, 59, 72, 73
 Hajdú-Bihar m. 17, 34, 42, 44
 Hajdúböszörmény 42
 Hajdúdorog 42
 Hajdúhadház 42
 Hajdúnánás 42
 Hajdúság 43
 Hajdúszoboszló 42
 Hard-pusztta 54
 Háromszék 71
 Hegyköz 56
 Heves m. 56, 74
 Hosszúhetény 32, I.4.
 Jászság 50
 Jenő 50
 Jobbágy telke 71
 Kalocsa-vidék 13, 27, 28, 65, 68
 Kalotaszeg 11, 12, 17, 18, 19, 33, 39,
 45, 47, 48, 50, 69
 Karád 19, 30
 Kartal 19
 Keleti palócok 48, 65
 Keszthely 37
 Kéménd 11
 Kide 76
 Kiskapus 13
 Kiskomárom 32
 Kiskunfélegyháza 38, 52
 Kiskunhalas 11
 Kiskunság 38
 Kolozs m. 11, 12, 17, 33, 61, 69
 Kolozsvár 9, 35
 Komárom 33
 Kőszeg 22
 Közép-Erdély 69, 70
 Kunszentmiklós 4, 21
 Küküllő-vidék 70
 Küküllődombó 70, IV. 1-8
 Lozsád 72
 Lőrincréve 9, 13, 34, 49, 59, 62

Madocsa 64
 Magyarböd 18
 Magyarlóna VI.
 Marosbogát 70
 Maros-mente 9, 12, 13, 19, 34, 39
 Marosszék 9, 70, 71
 Maros-Torda m. 71
 Martos 33
 Mátraballa 18
 Mátyusföld 64
 Mezőcsát 34
 Mezőföld 14, 35, 65
 Mezőség 11, 39, 45, 47, 49, 51,
 53, 57, 69, 70
 Mikófalva 4
 Moldva 73
 Nagyecsed 4
 Nagyberki 30
 Nógrád m. 17, 64
 Nyárádmagyaros 71
 Nyárádmente 12, 64, 71
 Nyárádszereda 12
 Nyárszó 12, 33, 47, 48
 Nyíregyháza 38
 Nyiri 18
 Nyírség 21
 Nyugat-Dunántúl 5
 Nyugati palócság 49, 64
 Orosháza 44
 Ozora 74
 Öregcsertő 17
 Őrség 47
 Palócvidék 4, 19, 48
 Partium 68
 Pápateszér 19
 Pázmánd 50
 Perkáta II. 1
 Pest m. 34, 53
 Pusztakamarás 53
 Püspökhatvan I. 2
 Püspökladány 17
 Rábaköz 4, 13, 57
 Rábatamási 4
 Románia 72
 Sáregres 73
 Sárköz 18, 27, 28, 29, 30, 45, 54,
 64, I. 7a-7c
 Sárpatak 71
 Sérfenyősziget I. 2

Simonfa 4, 30, 31-33
 Sió melléke 35, 74
 Sióagárd 35
 Somodor 42
 Somogy m. 8,14, 30-32, 42, 51, 65
 Somorja 48
 Szabolcs-Szatmár m. 13, 23, 24,45
 Szatmár m. 9, 13, 19, 22, 23, 25,42,
 48, 53, 58, 59, 65, 66, 74
 Szárazberek 51
 Szászváros 72
 Szeged vidéke 21, 38
 Szegvár 35
 Szenna 30
 Szentgál 49
 Szentlászló 33
 Szék 4, 19, 35, 49, 51, 59, 60,
 72, 73
 Székelyföld 5, 35,47, 52, 55,60,
 70-72, 77
 Székelyszentmiklós 55, 77
 Székesfehérvár 37,44-45
 Szigetköz 11, 40, 47, 50, 60
 Szilágyság 68
 Szilágy m. 68, III. 1-5
 Szlovénia 32
 Szováta 12 T
 Tápiószecső 47
 Tápé 21, 57, 66, 68
 Temesvár 40
 Tiszadob 11
 Tiszakanyár 13
 Tura 10
 Túrkeve 11, 23
 Tolna m. 14, 17, 35, 73, 74
 Torda-Aranyos m. 13, 54, 71
 Törökkoppány 30
 Tyukod 11, 19, 52, 58, 59, 75
 Udvarhely m. 71-72, 77
 Vaja 13
 Vajdaszentivány 71, V. 1-6
 Váckisújfalu 19
 Válaszút 45, 51, 52, 53,57,69
 Vámosmikola 11
 Vámospércs 42
 Vásárhelyi-puszta 44
 Völgyesség 73
 Zemplén m. 12
 Zselicség 30

A GYŰJTŐK NÉVJELEI

AB Andrásfalvy Bertalan	PF Pesovár Ferenc
BK Bacskai Katalin	VL Vargyas Lajos
JP Járdányi Pál	VB Vikár Béla
MGy Martin György	ViL Vikár László
OI Olsvai Imre	VI Volly István
PE Pesorvár Ernő	ZI Zámbo István

DALLAMPÉLDÁK

I. Gyermektánc, Leányjáték, Karikázó	1-7c. sz.
II. Dunántúli ugrós és csárdás	1-5. sz.
III. Krasznai táncrend	1-5. sz.
IV. Küküllődombói táncrend	1-8. sz.
V. Vajdaszentiványi táncrend	1-6. sz.
VI. Hajnali	1. sz.

Megjegyzés a dallampéldákhoz: A hangszeres táncdallamok összes ismétléseit nem írtuk le kottázott formában, hanem csak egyszer. Az ismétléseket és átvételeket ismétlő jelekkel, utaló számokkal, betűkkel jeleztük. Az arab számok egy dallamot, a nyomtatott betűk a dallamon belüli részeket jelölik.

A vajdaszentiványi táncrendben (V.) az 1. és 2. sz. verbunk dallam kölcsönösen, míg az 5. sz. korcsos dallam a 3. sz. magyar fordulóból vesz át részeket, amelyekre a sorszám nál és a betűjelekkel utalunk.

A többi hangszeres dallam utalásai a dallamon belüli részek visszahozatalára és ismétlésére vonatkoznak.

I.	Gyermektánc, Leányjáték, Karikázó	
	1. Gyere Kata táncba!	Galgamácsa, Pest m. VI
	2. Pórumozás	Sérfenyősziget, Győr m.
Püspökhatvan, pest m. VI
	3. Szarkatánc	Galgamácsa, Pest m. VI
	4. Iványozás	Hosszúhetény, Baranya m.
AB-MGy-PF
	5. Hajlikázás	Érpatak, Szabolcs-Szatmár m.
BK-MGy-PE-PF-VL
	6. Hajlikázás	Érpatak, Szabolcs-Szatmár m.
BK-MGy-PE-PF-VL
	7. a. Lépfő	Decs, Tolna m. OI
	b. Csárdás	Decs, Tolna m. OI
	c. Futó	Öcsény, Tolna m. VB
II.	Dunántúli ugrós és csárdás	
	1. Ugrós	Perkáta, Fejér m PF
	2. Ugrós	Bogyiszlói, Tolna m. Mgy-PF
	3. Ugrós	Bogyiszlói, Tolna m. Mgy-PF
	4. Lassú csárdás	Bogyiszlói, Tolna m. Mgy-PF
	5. Friss csárdás	Bogyiszlói, Tolna m. Mgy-PF
III.	Krasznai táncrend	Kraszna (Szilág) Románia PF.
	1. Lassú csárdás	
	2. Lassú csárdás	
	3. Gyors csárdás	
	4. Verbunk	
	5. Verbunk	
IV.	Küküllődombói táncrend	Küküllődombó (Kis-Küküllő)
Románia PF
	1. Ózdi viola	
	2. Ózdi lassú	
	3. Ózdi szegényes	
	4. Magyaros	
	5. Lassú csárdás	
	6. Féloláhos	
	7. Székely verbunk	
	8. Zsíros v. szökő	

V. Vajdaszentiványi táncrend

Vajdaszentiványi (Maros-Torda)
Románia PF

1. Verbunk
2. Verbunk
3. Magyar forduló
4. Lassú
5. Korcsos
6. Batuka

VI. Hajnali

Magyarlóna (Kolozs) Románia PF

I.1. GYERE KATA TÁNCBA!

Galgamácsa, Pest m. VI

Giusto

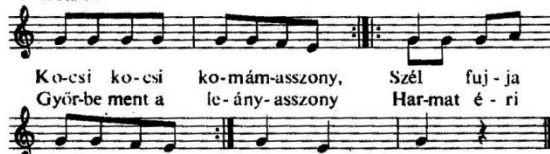

1. Gyere Ka-ta tánc - ba! - Nem megyek, mert nem tudok!
2. U-gye Ka-ti, hogy tudol, Mé-gis mindig ha-zu-dol!

I.2. PÓRUMOZÁS

Sérfenyősziget, Győr m.
Püspökatvan, Pest m. VI

Giusto

Ko-csi ko-csi ko-mám-asszony Szél fuj - ja
Győr-be ment a le-ány-asszony Har-mat é - ri
pánt-li - ká-mat Kapd szok - nyám!
a szok-nyá-mat,

I.3. SZARKATÁNC

Galgamácsa, Pest m.. VI

Giusto

1. Vé-konydeszka le-pe-dő. Tar-ka ku-tya ne tü-dő

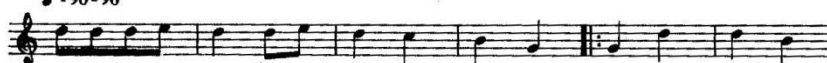

Ez a tánc, ez a tánc, Ez a szar-ka tán-ca.

I.4. IVÁNYOZÁS

Hosszúhetény, Baranya m. AB-MGy-PF

♩ = 90-96

I - vá-nyo-si, vá - nyo-si nyer - ge - lö - be, Nyer - ge szí - ja
A - rany gyű - rű
So - se vol - tam
A meg - é - pült

haj - la - do - zik, Szent Já - nos - nak te-me - té - sé - re,
hő - gen - dő - zik, te-me - té - sé - re,
új Bu - dá - ra
pa - lo - tá - ba

$\text{♩} = 120-136$

Hoz - zá - tok el a ko - szo - rút, A - kit kö - tött

$\text{♩} = 96$

Ro - zá - li - a asz - szony, El - ké - ne a mol - ná - rok - hoz men - ni
 Ro - zá - li - a asz - szony, Mol - ná - rok - tól lán - cot ké - ne kér - ni

A hi - da - kat bé - lán - col - tat - ni Szép lá - nyo - kat meg - tar - tóz -
 [Rubato]
 tat - ni. Dob - szer - da há - tad - ra, sod - ró - fa nya - kad - ra, Hej re du du ru
 du du. He - je hu - ja kis ig - li - ce tús - ke Ak - kó le - gyön
 Majd meg - jó a jó ta - va - szí fős - ke,
 egy kis ö - rö - möcs - ke Csó - kol - jon meg az ö - reg kecs - ke
 [Rubato]
 Dob - szer - da há - tad - ra, sod - ró - fa nya - kad - ra, Hej re du du ru du du.

I.5.

HAJLIKÁZÁS

Érpatak, Szabolcs-Szatmár m.
 BK-MGy-PE-PF-VL

$\text{♩} = 120-124$

1. 2. 3. 4.

1. Túl a Ti - szán Ti - sza - há - ton, Al - ma te - rem min - den á - gon

I.6.

HAJLIKÁZÁS

Érpatak, Szabolcs-Szatmár m.
BK-MGy-PE-PF-VL

♩ = 112-116

1. E-zér' a le-gé-nyér', Nem ad-nék egy al-mát,
2. Össze-húz-za ma-gát, El-tát-ja a szá-ját,

Sej-a-ki a lánye-lőtt, Ösz-sze-húz-za ma-gát.
E-gye meg a fe-ne azt a má-lé szá-ját.

I.7a

LÉPŐ

Decs, Tolna m. OI

♩ = 90

1. Szép Sárközbe hi-res kis-lány va-gyok én,

Ti-zen-nyolc szél ro-ko-lyá-ba já-rok én.

Reng is a föld, a-mer-re én el-já-rok,

Le-gény le-gyen, a-ki-vel szó-ba ál-lok.

I.7b

CSÁRDÁS

Decs, Tolna m. OI

♩ = 126-138

1. Kis ker-tem-be sze-dik a ví-rá-got, én is sza-kaj-

tok ró-la Azt mond-ta a ked-ves kis-an-gya-lom,

hogy vi-gyek ne-ki ró-la Vi-szek ne-ki

é - des - a - nyám, mer' én s/e - ret - ném, Ne mond - ják a
 hí - res de - csi lá - nyok, hogy én csak hi - te - ge - tem.

I.7c

FUTÓ

Ócsény, Tolna m. VB

$\text{♩} = 180 - 200$

Ad - tam csó - kot a le - gény - nek, De nem il - lik a szó - ké - nek
 Job - ban il - lik a bar - ná - nak, Ba - bám pi - ros or - cá - já - nak.

II.1.

UGRÓS

Perkátá, Fejér m. PF

$\text{♩} = 126 - 138$

II.2.

UGRÓS

Bogyiszló, Tolma m. MGy-PF

$\text{♩} = 126 - 138$

II.3.

UGRÓS

Bogyiszló, Tolna m. MGy-PF

II.4.

LASSÚ CSÁRDÁS

Bogyiszló, Tolna m. MGy-PF

II.5.

FRISS CSÁRDÁS

Bogyiszló, Tolna m. MGy-PF

III.1.

LASSÚ CSÁRDÁS

Kraszna (Szilágy) Románia PF

♩ = 104

simile al fine

III.2.

LASSÚ CSÁRDÁS

Kraszna (Szilágy) Románia PF

♩ = 104

simile al fine

III.3.

GYORS CSÁRDÁS

Kraszna (Szilágy) Románia PF

♩ = 152-155

simile al fine

VERBUNK

Kraszna (Szilágy) Románia FINE

gva...al fine

B

1.

2.

3

III.5.

VERBUNK

Kraszna (Szilágy) Románia PF

♩=160

A

simile al fine

B

IV.1.

ÓZDI VIOLA

Küküllődombó (Kis-Küküllő)
Románia PF

♩ = 112-116

simile al fine

IV.2.

ÓZDI LASSÚ

Küküllődombó (Kis-Küküllő)
Románia PF

♩ = 112-116

simile al fine

IV.3.

ÓZDI SZEGÉNYES

Küküllődombó (Kis-Küküllő)
Románia PF

♩ = 108

A

simile al fine

FINE

B

Dal segno Δ al Fine

IV.4.

MAGYAROS

Küküllődombó (Kis-Küküllő)
Románia PF

$\text{♩} = 138$

simile al fine

FINE

Dal segno *al Fine*

IV.5.

LASSÚ CSÁRDÁS

Küküllődombó (Kis-Küküllő)
Románia PF

$\text{♩} = 168$

simile al fine

2)

1+2)

IV.6.

FÉLÓLÁHOS

Küküllődombó (Kis-Küküllő)
Románia PF

♩ = 168

al fine

IV.7.

SZÉKELY VERBUNK

Küküllődombó (Kis-Küküllő)
Románia PF

♩ = 152 → 168

A

simile al fine

B

C

Következik: D.C. A és B 2a és ataca C

IV.8.

ZSÍROS V. SZÖKŐ

Küküllődombó (Kis-Küküllő)
Románia PF

♩ = 184

simek al fine

B

1

2

C

attaca 1 C 1^a és attaca

D

3x

V.3.

MAGYAR FORDULÓ

Vajdaszentivány (Maros-Torda)
Románia PF

A

♩ = 100

simile al fine

1.

2.

B

simile al fine

1.

2.

C

ad libitum

simile al fine

Fine

Dal segno ☐ al FINE

V.4.

LASSÚ

Vajdaszentivány (Maros-Torda)
Románia PF

$\text{♩} = 168 - 176$

simile al fine

tr

V.5.

KORCSOS

Vajdaszentivány (Maros-Torda)
Románia PF

$\text{♩} = 92 - 100$

simile al fine

attaca 3B5.3C ad FINE

V.6.

BATUKA

Vajdaszentivány (Maros-Torda)
Románia PF

♩ = 116

simile al fine

gva... ad finem *ad libitum*

1. 2.

VI.

HAJNALI

Magyarlóna (Kolozs) Románia PF

Rubato

3 3

3 3

3